

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok
és anyaországok

Patriotizmus avagy nacionalizmus

Székely autonómia (2003–2006)

„Kis MÁÉRT” (2005)

Magyar–szlovák diplomácia 1943-ban

Rezidenciaturizmus

2006/3

SZERKESZTŐSÉG

Erdősi Péter
Fedinec Csilla
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila

LAPUNK TÁMOGATÓI

Illyés Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma –
Nemzeti Kulturális Alapprogram

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ

1125 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 22/c
Tel.: 391-5726; E-mail: regio@tla.hu

Szerkesztőségi titkár: Dömök Zsuzsa – Kiadja a TLA
– Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok
Központja – Felelős Kiadó: a Teleki László Intézet
főigazgatója – Tördelés és a sokszorosítás: Kalonda Bt.

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 17. évfolyam, 2006. 3. szám

MINERVA

ROGERS BRUBAKER

Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában 3

KISEBBSÉG ÉS POLITIKA

DEMETER ATTILA

Patriotizmus avagy nacionalizmus. A nemzetiségi/kisebbségi kérdés a magyar liberális gondolati hagyományban és a mai angolszász politikai filozófiában 31

BAKK MIKLÓS

Egy szétfoszlatás aporiái 49

MAGYARSÁGPOLITIKA

EPLÉNYI KATA

Székelyek és autonómia – tervek a mérlegen (2003–2006) 61

IFJ. TORÓ TIBOR

A „kis MÁÉRT” a magyar nyelvű sajtóban 81

MŰHELY

JANEK ISTVÁN

Magyar–szlovák diplomáciai puhatolózások 1943-ban a két állam egymással szembeni szándékairól 97

JÁROSI KATALIN

Felkerekedni egy másik világba. Rezidenciaturisták, élmény- és jóléti migránsok magyarországi falvakban 116

SZEMLE

OLTI ÁGOSTON Kommunizmus alul-, illetve felülnézetből. Három könyv a Román Kommunista Pártról	141
---	-----

KÖNYVISMERTETÉSEK

<i>Györi Szabó Róbert:</i> Kisebbség, autonómia, regionalizmus	147
<i>Benedict Anderson:</i> Elképzelt közösségek	148

ROGERS BRUBAKER

Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában*

Közép- és Kelet-Európában e század folyamán kétszer is lejajlott a politikai élet nemzetek szerinti masszív és koncentrált újrendeződése. Első szakaszában (mely voltaképp a 19. században vette kezdetét) a nagy, „hagyományos”, soknemzetiségű szárazföldi birodalmak szétmorzsolódása – az Oszmán Birodalom elhúzódó hanyatlása és a Habsburg és a Romanov Birodalom hirtelen összeomlása az I. világháborúban – maga után hagyott egy széles, észak-déli irányú sávot Közép-Kelet-Európában, melyben új államok sorakoztak, a Balti-tenger partjától a Balkán-félszigetig. A második szakaszban a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia széttagolódása – és helyükön mintegy húsz új állam megjelenése – a politikai élet jóval kiterjedtebb nemzetesítését hozta magával, Közép- és Kelet-Európától kezdve keleti irányban, Eurázsia teljes szélességében.

Akárcsak az I. világháborút követő nemzetesítő átrendeződés esetében, a politikai élet újabb, látszólag nemzetek szerinti újrendeződése kapcsán is feltűnő, hogy nem tudta „megoldani” a régió hosszú ideje, makacsul kitartó nemzeti problémáit. A nemzeti feszültségek nem oldódtak meg, inkább átstrukturálódtak. Ebben a fejezetben a nemzeti

* Rogers Brubaker: National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the New Europe. In: Ugyanó: *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press: Cambridge, 1996. 55–76. A kötet magyar változata nemrégiben jelent meg az ELTE Atelier Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék és a L'Harmattan Kiadó gondozásában.

kérdésnek ezt az új szakaszát és formáját vizsgálom, és arra a hármas kapcsolatra összpontosítok, amely a nemzeti kisebbségeket, a nemzetiesítő államokat és az anyaországokat köti össze, az összekapcsolódás jellegét pedig Jugoszlávia felbomlásának példáján mutatom be.

A hármas konfiguráció

A hárompólusú viszonyt a kulturális és politikai határok közötti egybeesés új keletű (vagy legalábbis újonnan szembeötlő) hiánya idézi elő, illetve ez gyorsítja fel a létrejöttét. A politikai életnek a régióban zajló masszív nemzetiesítése emberek tízmillióit helyezi „saját” nemzeti területükön kívül, azzal egyidejűleg, hogy az emberek és a területek „nemzeti” hovatartozását erősödő ellenőrzésnek teszi ki. Mint azt a 2. fejezetben láttuk, a nemzetileg „nem egybeeső” helyzetben lévők közt az orosz etnikum 25 millió tagja vezeti a listát. Ezek az oroszok egy nagy és erős államon belüli államalkotó nemzetiségből hirtelen gyenge és bajokkal küszködő utódállamok bizonytalan identitású és lojalitású kisebbségivé lettek, olyan helyeken, ahol könnyen sérelem érheti őket. De sok más csoportnak is ambivalens a hovatartozása, mert míg lakhelyük (és a legtöbb esetben) formális állampolgárságuk által az egyik államhoz tartoznak, vélelmezett etnonacionális affinitásuk által a másikhoz. Hogy csak néhányat említsünk: ilyen a magyar etnikum mintegy 3 millió tagja Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában, akiknek Magyarországhoz fűződő kapcsolatai, melyek a kommunista időszakban korlátozottak voltak, megsokszorozódtak és megerősödtek az elmúlt években; ilyen a közel 2 millió albán Szerbiában, Montenegróban és Macedóniában, akiknek a szomszédos Albániához fűződő szálai megújultak és megerősödtek; a csaknem 2 millió szerb, akik (a háború előtt) Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában éltek, és Jugoszlávia széttagozódásának kezdetekor Szerbia mint anyaországuk felé fordultak; a közel 1 millió török Bulgáriában; az örmények Azerbajdzsánban, különösen Hegyi Karabahban; az üzbégek Tadzsikisztánban és a tadzsikok Üzbegisztánban; végül a lengyelek Litvániában és más szovjet utódállamokban.¹ Mindezen csoportoknak, akárcsak számos kisebb csoportnak (vagy

¹ A szövegben közölt számadatok csak a nagyságrendek durva jelzésére szolgálnak. A számok minden esetben vitatottak; a vélelmezett nemzetek és nemzeti kisebbségek nagysága körüli viták régóta központi helyen állnak a nacionalista politikában. Illúzió azt hinni – még hozzá olyan illúzió, amely hozzájárul az etnikai

potenciális csoportnak, hisz „csoportságuk” sok esetben inkább politikai törekvés, mint társadalmi tény),² nemcsak a politikai és gazdasági újrendeződéssel és működési zavarokkal kell megbirkóznia, hanem két, egymással szemben álló nacionalizmussal is: azoknak az államoknak a „nemzetiesítő” nacionalizmusaival, amelyekben élnek, valamint azoknak az államoknak az „anyaország”-nacionalizmusaival, amelyekhez ha jogi állampolgárság által rendszerint nem is, de etnokulturális affinitás által tartoznak (illetve amelyekhez tartozóknak beállítják őket). Ezért mindegyik behelyezhető abba a hármas kapcsolatba, amely összeköti magukat a kisebbségi közösségeket, az államokat, melyekben élnek, és „anyaországaikat.”

Ez a kapcsolat nem mindenhol és nem mindig jár konfliktusokkal. A Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban élő német kisebbség³ esetében – amely csak maradéka a réginek, de még így is elég nagy – például a hárompólusú viszony a maga nemében egyedülálló módon és széles körben konfliktusmentes. Ez élesen elüt a két világháború közötti helyzetüktől. Akkor is megvolt a dinamikus, hárompólusú kölcsön-

nacionalizmus hatékonyságához –, hogy valamiképpen szert tehetnénk objektíve „korrekt” számokra. A nemzetiség nem szilárd, adott, eltörölhetetlen, objektív módon megállapítható sajátosság; még a szubjektív, önazonosítás útján létrejövő nemzetiség is változik az időtől és az adatfelvétel kontextusától függően, s ezért nem mérhető úgy, mintha maradandó tény lenne, amit egyszerűen csak regisztrálnunk kell.

² A pusztá számadatokat tekintve, az Ukrajnán kívüli szovjet utódállamokban élő ukránok – vagyis azok, akik az 1989-es szovjet népszámláláskor így adták meg a nemzetiségüket – több mint 6 millióan vannak, többen, mint az oroszok kivételével bármely más kisebbségi csoport. Ám szociológiai szempontból tévednénk, ha ebből a statisztikailag adott különálló létezésből a „csoportságukra” nézve vonnánk le következtetést. Úgy az Orosz Föderációban, ahol az 1989-es népszámláláson 4 millió ember vallotta magát ukránnak, mint más utódállamokban, az ukránok hajlamosak az oroszokhoz való nyelvi asszimilációra és a velük kötött vegyes házasságokra. Bár bizonyos politikai vállalkozók azzal próbálkoznak, hogy az ukránokat az oroszoktól eltérő nemzeti kisebbségként mozgósítsák, ez a „csoportalkotó” projekt aligha jár sikerrel.

³ A német kisebbség nagyságáról nehéz akár megközelítőlegesen becslést adni. Mivel Németország kiterjesztette a bevándorlás és az állampolgárság jogát a kelet-európai és a szovjetunióbeli németekre, az ott élők lelkesen németnek vallották magukat, ha bármiféle családi kapcsolat Németországhoz vagy a németséghez fűzte őket. Így a Kelet-Európában vagy a volt Szovjetunió területén élt németek nagyarányú németországi bevándorlása, azáltal, hogy előidézti a németként való etnonacionális reidentifikációt, egy időre *növelheti* a térségben élő német kisebbség nagyságát, ahelyett, hogy *cökkentené* azt.

hatás a markáns német kisebbség, a lakhelyükként szolgáló, újonnan nemzetiesítő kelet-közép-európai államok, főleg Lengyelország és Cseh-szlovákia, valamint Németország mint „anyaországuk” között. A kapcsolat akkor mély konfliktusokkal volt terhes – már a weimari korszakban is –, a náci hatalomátvétel után pedig végzetessé vált. Ezzel szemben ma a prosperáló és stabil „anyaországban” biztosított bevándorlási és állampolgársági jogok, valamint a kelet-európai országokból és a volt Szovjetunióból való elköltözés újonnan beállt szabadsága erős oldószerként, mágnesként hat a német kisebbségi közösségekre, és a nagymérvű kivándorlás révén egyenletes fogyást eredményez. Az, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kiterjesztette az azonos (német) etnikumhoz tartozókra ezeket a jogokat, valószínűleg a több évszázados kelet-európai német jelenlét végső felszámolásához fog vezetni egy nemzedéknyi időn belül.

Olyan esetekben, ahol a hárompólusú viszonyt mélyebb konfliktusok jellemzik, az új Európának a két világháború közötti Európához hasonlóan az alábbi tényezők robbanásveszélyes – vagy egyes esetekben már robbanást is okozó – dinamikus kölcsönhatásával kell szembenéznie: az etnikailag heterogén, de mégis nemzetállamként felfogott új vagy újrarendeződött *nemzetiesítő államokkal*, amelyek domináns elitjei (különböző fokon) előmozdítják a névleg államalkotó nemzet nyelvét, kultúráját, demográfiai helyzetét, gazdasági prosperitását vagy politikai hegemoniáját. Az ezekben az államokban élő jelentős számú, öntudatosan fellépő, (más-más fokon) szervezett és politikailag elidegenített *nemzeti kisebbségek* vezetői kulturális vagy területi autonómiát követelnek és ellenállnak az asszimilációs vagy diszkriminációs politikának, függetlenül attól, hogy az ténylegesen, vagy csak az ő felfogásukban jelentkezik. A kisebbségek „*anyaországainak*” elitjei (megint csak különböző fokon) szorosán figyelemmel kísérik az új államokban élő etnikai rokonok helyzetét, erőlyesen tiltakoznak minden ellen, amit jogaik megsértésének tekintenek, és érvényesítik azt a jogot, sőt kötelességet, hogy megvédjék etnikai rokonaik érdekeit.

Mivel az „anyaország” fogalma félreértésekre adhat okot, kicsit részletesebben is bemutatam. Nem a kisebbség voltaképpeni hazáját értem alatta, abban a jelentésében, hogy annak tagjai vagy elődeik egykor ott éltek. Ez nem feltétlenül jellemző. Az sem szükséges feltétele, hogy a kisebbség a külső államra vagy az állam területére mint hazájára gondoljon. Az anyaországok politikai cselekvések során konstruálódnak, s nem

a népességösszetétel tényeiből adódnak. Egy állam akkor lesz az „ő” etnikai diaszpórájának az „anyaországa”, amikor a politikai vagy a kulturális elitek úgy határozzák meg a más államokban élő etnonacionális rokonokat, mint egy és ugyanazon nemzet tagjait, és azt állítják róluk, hogy bizonyos értelemben az államhoz „tartoznak”. Kinyilvánítják, hogy az államnak figyelemmel kell kísérnie életkörülményeiket, fel kell lépnie védelmükben és érdekükben; az „anyaország” fogalmának kritériumaihoz tartozik az is, hogy az állam valóban lépéseket tesz a külföldön élő etnonacionális rokonok érdekének szem előtt tartása, előmozdítása vagy védelme nevében. Az anyaország-politika sokféle alakot ölthet, kezdve az etnikai diaszpóra „visszatérő” tagjainak megadott bevándorlási és állampolgársági privilégiumoktól, az etnikai rokonok vonatkozásában más államok által folytatott politika befolyásolására tett változatos kísérleteken át, egészen a más államok területeire vonatkozó irredenta követelésekig.

A nemzeti kisebbségeket, a nemzetiesítő államokat és az anyaországokat kölcsönös függések rendszere köti egybe. Például a nemzetiesítő vagy nemzeti integrációs törekvések az új nemzetállamokban nem elszívetelten „léteznek” és fejtik ki hatásukat, hanem egy olyan relacionális mezőben, amely mind a nemzeti kisebbséget, mind annak anyaországát magába foglalja. Ebben a relacionális mezőben a kisebbségek és az anyaország elitjei folyamatosan figyelemmel kísérik, hogy mit tesz az új nemzetállam, és különösen érzékenyek a „nemzetiesítő” vagy „nemzeti integrációs” törekvések bármely megnyilvánulására. Ha ilyesmit észlelnek, az illető államot elnyomó vagy igazságtalanul nemzetiesítő államnak tüntetik fel. Ennek a percepciónak a jegyében cselekvésre is lehetőségük nyílik. A kisebbség mozgósítható a nemzetiesítés észlelt megnyilvánulásaival szemben, autonómiát követelhet vagy akár kiválással is fenyegethet. Az anyaország, érvényesítve azt a jogát, hogy figyelemmel kísérje és védje a külföldön élő, etnikai értelemben azonos nemzetiségűek érdekeit, anyagi vagy erkölcsi támogatást nyújthat e kezdeményezésekhez és tiltakozhat a nemzetiesítő államnál vagy nemzetközi szervezeteknél az észlelt nemzetiesítő törekvések ellen. Ez a tiltakozás visszahat a nemzetiesítő államra – igaz, nem szükségképpen tántorítja el a nemzetiesítés politikájától, sőt akár annak felerősödéséhez is vezethet. A kisebbség hűtlenség-gel vádolható meg, az anyaországgként fellépő állam pedig a nemzetállam belügyeibe történő illegitim beavatkozással.

Külön elemzést igényel az a dinamikus kölcsönös függés, mely a nemzeti kisebbségeket, a nemzetiesítő államokat és az anyaországokat

egyetlen viszonyrendszerben fűzi össze. Ez az elemzés új orientációt kíván a nacionalizmussal foglalkozó tanulmányoktól. Míg a nacionalizmusról írott munkák gyarapodó korpusza az új államokban zajló nemzeti integrációról és a nemzeti kisebbségekről szóló terjedelmes, bár idejétmúlt szakirodalmat is tartalmaz, valamint egy ennél kisebb és újabb irodalmat a más államokban élő etnikai rokonok érdekében történő állami beavatkozásról, ez a két irány egymástól elszigetelt maradt. Olyan tanulmányokról nem tudok, amelyek explicit, analitikus és teoretikus értelmezést dolgoztak volna ki a nemzeti kisebbségeket, a nemzetesítő államokat és az anyaországokat egymással összekötő kapcsolatról.⁴ A nacionalizmus különböző helyzetekben való megnyilvánulásairól szóló egyes tanulmányok – ezek elsősorban történeti munkák – érzékenyek az ilyen jellegű dinamikus, interaktív összekapcsolódás iránt,⁵ de tudomá-

⁴ Myron Weiner cikke jár a legközelebb az ilyen jellegű elemzéshez: felvázolja a megjósolhatóan kovariáns jellegzetességeknek azt a „szindrómáját”, amelyek tipikusan akkor lehetők fel, amikor egy irredenta állam szembekerül egy antirredenta szomszéd állammal, egy, a határokon átnyúló etnikai csoport miatt. Weiner, Myron: *The Macedonian Syndrome: An Historical Model of International Relations and Political Development*. *World Politics*, 23 (1970), 1. 665–683. Az általam adott elemzés azonban eltér Weinerétől, különösen három szempontból. Először is Weiner csak az irredenta követelésekkel és a vitatott határokkal foglalkozik, míg én az anyaország-politika tágabb területével foglalkozom, melynek az irredentizmus csak határesete. Másrészt Weiner minden olyan, határokon átnyúló etnikai csoporttal foglalkozik, amelyek kapcsán határviták merülnek fel, én viszont csak az olyan nemzeti kisebbségeket vizsgálom, melyek etnikai rokonai számszerűleg vagy politikailag dominánsak egy olyan államban, amely épp emiatt „anyaországgukként” értelmezhető. Harmadrészt Weiner a kovariáns jellemzők „szindrómáját” adja meg, én azonban azt az esetlegességet és variabilitást hangsúlyozom, mely a nemzeti kisebbségek, a nemzetesítő államok és az anyaországok kapcsolataiban fellép: azt az esetlegességet és variabilitást, mely úgy válik láthatóvá, hogy mindhárom „elemre” mint az egymással vetélkedő pozíciók vagy alapállások küzdelmének mezőjére tekintek, valamint abból, hogy a három mező közötti viszonyokat az egyes mezőkön belüli viszonyokkal szorosan összefüggőnek tekintem. A szórványokat a nemzetközi politikában vizsgáló újabb szakirodalom már elkezdte feltárni a szórványok, a „fogadó államok” [*host states*] és az „otthonállamok” [*home states*] közti hármassági relációt, de inkább a migránsok szórványaira összpontosít és nem a megszilárdult nemzeti kisebbségekre, amelyek jórészt anyaországgukkal közvetlenül érintkező tömbökben élnek. Ld. Sheffer, Gabriel: *A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics*. In: Ugyanő (ed.): *Modern Diasporas in International Politics*. Croom Helm: London–Sydney, 1986. 1–15.

⁵ Erre a dinamikára fordítanak figyelmet a két világháború közti Európa nemzeti kérdésével foglalkozó, alapos művek: Rotschild, Joseph: *East Central Europe Between the Two World Wars*. University of Washington Press: Seattle, 1974.; Smelser,

som szerint egy sem alkotott explicit modellt a relacionális mezőről és az összekapcsolódás dinamikus módjáról, egy sem elemezte azt a rendszeresség igényével. Ebben a fejezetben azt a célt tűzöm magam elé, hogy hozzájárjak ennek a megvalósításához.

A nemzeti kisebbségek, a nemzetiesítő államok és az anyaországok mint küzdőterek

Ha a három fogalom közti kapcsolatáról beszélek, talán azt a benyomást keltem, mintha maguk a fogalmak szilárdak és adottak lennének. Valójában nem szilárd entitások ezek, hanem változatosan elrendeződő és folyamatosan vitatott *politikai mezők*. Annak a gondolkodásmódnak, amely politikai mezőnek tekinti mindazt, amit összefoglalóan nemzeti kisebbségeknek, nemzetiesítő államoknak és anyaországoknak nevezünk, az a haszna, hogy nyilvánvalóvá teszi azt a tényt, hogy ezek dinamikus és relacionális fogalmak, amelyeket nem szabad tárgyasítani vagy szubsztancialista módon kezelni.

A nemzeti kisebbség

A nemzeti kisebbség nem egyszerűen olyan csoport, mely a népességösszetétel tényeiből adódik. Nem valamiféle statikus, népességösszetételből adódó körülményt jelent, hanem inkább dinamikus politikai alapállást, vagy pontosabban szólva egymáshoz kapcsolódó, de ugyanakkor egymással versengő alapállások együttesét, melyek összetartoznak egymással. Ennek a politikai alapállásnak, avagy összetartozó alapállásoknak három jellemzője van: akik képviselik, 1) nyilvánosan igényt formálnak arra, hogy tagjai legyenek egy olyan etnokulturális nemzetnek, amely különbözik a számbelileg vagy politikailag domináns etnokulturális nemzettől;⁶

Ronald M.: *The Sudeten Problem, 1933–1938: Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy*. Dawson: Folkestone, UK, 1975.; Jaworski, Rudolf: *Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*. Deutsche Verlags-Anstalt: Stuttgart, 1977.; Macartney, C. A.: *National States and National Minorities*. Oxford UP: London, 1934.; Ugyanó: *Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919–1937*. Oxford UP: London, 1937.

⁶ Ez jelzi, miért olyan nehéz elfogadtatni a nemzeti kisebbségi státust olyan államokban, mint az Egyesült Államok, ahol nincsenek egyértelműen domináns etnokulturális nemzetek. Ha az a nemzet, amely az államot egészében véve

2) követelik, hogy ez a különálló etnokulturális nemzetiség állami elismerésben részesüljön; 3) bizonyos kollektív vagy politikai jogokat követelnek ennek az etnokulturális nemzetiségnek az alapján.

A kollektív kulturális és politikai jogoknak a nemzetiség alapján való követelései, bár formailag hasonlóak egymáshoz, sajátos tartalmukat tekintve igen változatosak. Terjedhetnek például a kisebbségi nyelvű adminisztrációra és oktatásra vonatkozó szerény igényektől a teljes függetlenséggel határos, széleskörű területi és politikai autonómia maximalista követeléséig. A nemzeti kisebbségek alapállásának egyéb aspektusai is változatosak lehetnek. Míg egyesek helyeslik a „fogadó állam” intézményeiben való teljes és kooperatív részvételt, mások a szeparatista, együttműködést kizáró alapállást helyeslik. Míg egyesek tartózkodnak a külső felek iránti kezdeményezésektől, mivel fontosnak tartják, hogy kinyilvánítsák lojalitásukat az iránt az állam iránt, melyben élnek, s amelynek az állampolgárságával rendelkeznek, mások aktívan keresik a külföldi pártfogást és támogatást, jelentse ez akár azt az államot, amelyben etnikai rokonaik dominálnak, akár más államokat, nemzetközi szervezeteket.

Nemcsak a nemzeti kisebbségek között, hanem azokon belül is változatosság tapasztalható a kollektív jogokra irányuló követeléseket és az általános „alapállást” illetően. Az imént felvázolt alapállások teljes skálája megvolt például a két világháború közötti Csehszlovákiában élő szudétánémeteknél.⁷ Az egyazon nemzeti kisebbségen belüli alapállások változatossága, az egymáshoz kapcsolódó, de ugyanakkor különálló, sőt egymással szembenálló alapállások spektruma, amelyeket „ugyanannak” az etnonacionális csoportnak különböző szegmensei fogadnak el, arra enged következtetni, hogy az elemzés szempontjából hasznos lehet a mező fogalma. Annak, hogy ezt a Pierre Bourdieu által tanulmányai-

legitimálja, nem egyértelműen etnokulturális nemzet, hanem olyan politikai nemzet, mely elvileg mindenki előtt nyitva áll, akkor hiányzik az a háttérfeltétel, amellyel szemben a nemzeti kisebbségi státusz követelésének értelme van. A nemzeti kisebbségként való kollektív önreprezentációnak előfeltétele a többség bizonyos típusú kollektív reprezentációja.

⁷ A szudétánémeteket megosztó 1920-as küzdelemről, melyben a csehszlovák pártokkal való együttműködést és a koalíciós kormányokban való részvételt támogató „aktivisták” és az együttműködés e formáit elvető „negativisták” álltak szemben egymással, ld. Jaworski: *Vorposten oder Minderheit?*, i. m.; és Brügel, Johann Wolfgang: *Tschechen und Deutsche 1918–1938*. Nymphenburger: München, 1967. A szudétánémeteknek a németországi náci hatalomátvétel utáni vetélkedéséről ld. Smelser: *The Sudeten Problem*, i. m.

nak imponálón változatos sorában⁸ kidolgozott és alkalmazott fogalmat használjuk, megvan az az előnye, hogy így a nemzeti kisebbségre nem rögzült entitásként vagy egységes csoportként gondolhatunk, hanem azon *pozíciók és alapállások differenciált és kompetitív mezőjeként*, amelyeket a különféle szervezetek, pártok, mozgalmak vagy egyéni politikai vállalkozók vallanak magukénak, miközben mindegyik „reprezentálni” igyekszik a kisebbséget annak tagjai, a fogadó állam vagy a külvilág számára, és mindegyik a csoport legitím reprezentációjának monopolizálására törekszik.⁹

A csoport reprezentációjának terén folyó versengés nemcsak azok között jelenhet meg, akik a csoport *mint* nemzeti kisebbség részére fogalmazzák meg különböző követeléseiket: ilyen versengés indulhat egyfelől a követelések megfogalmazói, másfelől azok között, akik elvetik a „nemzeti kisebbség” megjelölést és a hozzá társított követelések egész együttesét. Ez nemcsak elméleti lehetőség. Gondoljunk például „az oroszokra Ukrajnában” (és tegyük zárójelbe egy pillanatra azokat a nehézségeket, melyek „az oroszok Ukrajnában” kifejezésben már eleve benne rejlenek, amely világos szintaxisával olyasvalamit jelöl, ami ténylegesen nem létezik: vagyis egy pontosan meghatározott, világosan körülhatárolt csoportot Ukrajnában).¹⁰ Többféleképpen megfogalmazható, hogy

⁸ Ld. Bourdieu, Pierre – Waquant, Loïc: *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press: Chicago, 1992. 94. skk., valamint az ott található hivatkozásokat.

⁹ Habár Pierre Bourdieu nem írt kimondottan a nemzeti kisebbségekről, a regionalizmussal foglalkozó tanulmánya, valamint egy, a csoportalkotásról szóló, általánosabb jellegű cikke gondolatébresztő formulációkat tartalmaz a reprezentációs küzdelmeknek a csoportok újabb és újabb megalkotására irányuló törekvéseken belüli fontosságáról. Ld. Bourdieu, Pierre: *L'identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région*. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 35 (1980) 63–72. [Magyarul: Az identitás és a reprezentáció: a régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1 (1985)/1. 7–22.], Ugyanó: *Social Space and the Genesis of Groups*. *Theory and Society*, 14 (1985) 723–744.

¹⁰ Az 1989-es népszámláláskor mintegy 11,4 millió ukrain lakos vallotta „nemzetiségét” (*nacionalnoszty*) orosznak. Ennél többen, közel 17 millióan adták meg anyanyelvüként az orosz. Ld. Goszudarsztvennij komitetet po sztatyisztjike: *Nacionalnij szosztav naszelenyjja SZSZSZR*. Moszkva, Finanszi i sztatisztjika, 1991, 78. Itt nem rögzült identitásokat találunk, hanem az egymással vetélkedő identitások és identifikációk cseppfolyós mezőjét. A népszámlálás által teremtett körülhatárolt csoportosság (és mindenre kiterjedő, egymást kölcsönösen kizáró kategóriái) illuzórikus képzetéhez érdemes szkeptikusan viszonyulni. Arról, hogy a nyelvi megosztottságok jelentősebbek a függetlenségét elnyert Ukrajnában, mint az

mit jelent orosznak lenni Ukrajnában, de a lehetséges változatok közül csak némelyik konzisztens az ukrainai oroszok nemzeti kisebbségként való megfogalmazásával. Az ukrainai oroszokra gondolhatnánk úgy is, mint olyan, etnikailag orosz származású emberekre, akiknek a többsége anyanyelveként beszéli az orosz, de akik mégis az ukrán nemzethez tartoznak – amely itt politikai, területi, vagy polgári nemzetként lenne értelmezhető, olyan nemzetként, amely állampolgárai maradéktalan összességének birtokában van és céljait szolgálja, tekintet nélkül nyelvükre és etnicitásukra, nem pedig olyanként, amely az etnikailag ukrán származásúak birtokában áll és céljaikat szolgálja. Ha az ukrainai oroszok körében ez az önértelmezés dominálna, akkor nem létezne orosz „nemzeti kisebbség”. Lennének olyan emberek, akik etnikailag orosz származásúak, és olyanok, akik anyanyelvükként beszélnek az orosz, de nem állítanák azt, hogy az orosz nemzet vagy nemzetiség tagjai.¹¹ Persze nincs semmi esélye annak, hogy ez utóbbi nézet monopolizálná a versengő identitások mezőjét. Az utóbbi időben visszaszorul ez a nézet, mivel a kelet-ukrainai oroszok körében az ukrán gazdaság gyors romlásával párhuzamosan alábbhagy a független ukrán államiság támogatása. De még így is a versengő alapállások mezőjéhez tartozik.

Hová vezet mindez bennünket? Ha az itt felvázolt szempontok szerint újragondoljuk a nemzeti kisebbség koncepcióját, eltűnik látszólagos egyértelműsége és egyszerűsége. A nemzeti kisebbségek nem olyan, a köznapi nyelvhasználatnak megfelelő csoportok, amelyek belülről egységesek, kívülről pedig élesen elhatárolhatóak. Ezután is „nemzeti kisebbségekről” fogok beszélni az egyszerűség kedvéért, de látni kell, hogy ez csupán laza és tökéletlen jelölése a versengő alapállások mezőjének, és hogy e versengés „tétjei” nemcsak abban állnak, hogy az emberek nemzeti kisebbségként melyik alapállást vallják magukénak, hanem abban is, vajon a kérdéses „csoport” (vagy a potenciális csoport) egyáltalán nemzeti kisebbségként értelmezi és reprezentálja-e önmagát.

etnikai nemzetiségi megosztottságok, ld. Arel, Dominique: *Language and Group Boundaries in the Two Ukraines*. Előadás a „National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe” című konferencián, Bellagio Study and Conference Center, Olaszország, 1994 augusztus.

¹¹ Ld. Szporluk, Roman: *Reflections on Ukraine After 1994: The Dilemmas of Nationhood*. *The Harriman Review*, 7 (1994)/7–9. 1–10.

A nemzetiesítő állam

Hasonló szempontokat vehetünk fel a „nemzetiesítő állam” koncepciója kapcsán is. Azért választottam ezt a terminust a „nemzetállam” helyett, mert hangsúlyozni szeretném, hogy dinamikus politikai alapállásról beszélek – vagy egymáshoz kapcsolódó, de ugyanakkor egymással versengő alapállások együtteséről –, s nem valamiféle statikus kondícióról.¹² Erre az alapállásra vagy alapállások együttesére az a tendencia jellemző, hogy akik képviselik, az államot „megvalósulatlan” nemzetállamnak tekintik, olyan államnak, melynek az a rendeltetése, hogy nemzetállam – egy bizonyos nemzet birtokában lévő és céljait szolgáló állam – legyen, de amely egyelőre még nem nemzetállam (vagy legalábbis nem megfelelő fokon az); ezzel együtt jár az a hajlandóság, hogy az észlelt hiányosságot orvosolják, s azzá tegyék az államot, amivé voltaképpen és legitim módon rendeltetése szerint lennie kell. Ezt azzal kívánják elérni, hogy előmozdítsák a névleg államalkotó nemzet nyelvét, kultúráját, demográfiai helyzetét, gazdasági prosperitását vagy politikai hegemoniáját.

Ez az alapállás lehet bevallott és kifejezetten megfogalmazott „pozíció”. De nem kell bevallani és megfogalmazni ahhoz, hogy „valóságos” legyen, abban az értelemben, amely ebben a fejezetben igazán számít: vagyis olyan értelemben, hogy *valódi hatást* gyakorol a kisebbség és az „anyaország” politikai mezőire. Ez a helyzet akkor állhat fenn, ha a nemzeti kisebbség vagy az anyaország képviselői a politikákat, gyakorlatokat, szimbólumokat, eseményeket, tisztviselőket, szervezeteket, sőt „az állam” egészét nemzetiesítőnek *észlelik*, még ha ezt a jellemzést azok el is utasítják, akik azt állítják magukról, hogy az állam nevében beszélnek. Nem sok értelme van annak a kérdésnek, hogy „valójában” mennyire nemzetiesítők ezek

¹² A nemzetiesítő állam éppenséggel nem azonos azzal a nemzetállammal, mely a szó megszokott értelmében olyan etnokulturálisan homogén államot jelent, ahol az állampolgárok túlnyomó többsége ugyanahhoz az etnokulturális nemzethez tartozik. A nemzetiesítő állam ennek épp az ellenkezőjét jelenti. Bár nem *előfeltétele* az etnokulturális heterogenitás (mivel nemzetiesítő projektek még az etnokulturálisan homogén környezetekben is kezdeményezhetők), a nemzetiesítő államok rendszerint etnokulturálisan heterogének. Annak, hogy a „nemzetiesítő állam” fogalmat használom a „nemzetállam” helyett, egy további oka is van: az utóbbi egy elért vagy teljessé tett állapotra utal, míg az előbbi azért is hasznos, mert arra utal, hogy ezt a teljessé tett állapotot még *nem* érték el. A nemzetiesítő államot jellegzetesen befejezetlen államként fogalmazzák meg az elítjői (vö. a Bismarck korában elterjedt német koncepciót, amit az *unvollendet*, vagyis befejezetlen nemzetállamról alkottak).

a politikák, gyakorlatok stb. A jelenlegi összefüggésben számunkra a nemzetiesítő állam (vagy a nemzetiesítő gyakorlat, politika, esemény) nem az, amit a képviselői, tervezői vagy ágensei akként értelmeznek és artikulálnak, hanem az, ami a nemzeti kisebbség vagy az anyaország mezőjében akként észlelhető.

Ebből további bonyodalom adódik. Mit jelent egy állam számára az, ha a nemzeti kisebbség vagy az anyaország politikai mezőjében nemzetiesítőnek tűnik? Ha valaki ezekben a mezőkben cselekszik, nem érheti be annyival, hogy az államot nemzetiesítőnek észleli és jellemzi. Ezt a percepciót „érvényesítenie” is kell, társadalmilag fenn is kell „tartania”. A fogadó államnak és gyakorlatainak, politikáinak az észlelése és jellemzése már önmagában is a küzdelem meghatározóan fontos tárgya a nemzeti kisebbség és az anyaország politikai mezőiben.

A nemzeti kisebbség – hogy egy pillanatra visszatérjünk ehhez a fogalomhoz – kétféle értelemben is a küzdelem mezeje. Mint már láttuk, egyrészt küzdelem az, hogy akik képviselik, egyfajta alapállást kijelölnek és fenntartanak az állammal szemben, másrészt azonban küzdelem az is, hogy a fogadó állam egyfajta vízióját – vagyis azt, hogy nemzetiesítő és nemzetileg elnyomó állam – kijelölik és fenntartják. A két küzdelem elválaszthatatlan egymástól: a mozgósított nemzeti kisebbség – a maga elismerésre és jogokra irányuló követeléseivel együtt – csak akkor tud kijelölni és fenntartani egy alapállást, ha egyúttal kijelöli és fenntartja a fogadó államnak azt a vízióját is, mely szerint az nemzetiesítő vagy nemzetileg elnyomó állam. Minél kevésbé tudja fenntartani ezt a víziót a fogadó államtól, annál kevésbé van hivatkozási alapja a nemzeti kisebbség mozgósítására.

Nem akarom azt a benyomást kelteni, mintha egyedül a fogadó állam politikáinak és gyakorlatainak nemzetiesítőként való külső észlelései számítanának. Ezek a külső percepciók – és azok a politikai alapállások, melyek igazolásához és fenntartásához hozzásegítenek – valóban sokkal fontosabbak, mint a nemzetiesítő állam politikai mezőjében résztvevők önértelmezése, de nem függetlenek a mező résztvevői által használt politikai diskurzusoktól. Abban az esetben, ha a nemzetiesítés explicit projekt, s nem csupán egy észlelt gyakorlat, és ha a fogadó állam politikáit és gyakorlatait nyíltan nemzetiesítőnek vallják és akként fogalmazzák meg, az államnak nemzetiesítő államként való észlelése sokkal valószínűbben győzedelmeskedhet a külső mezőkben – a nemzeti kisebbségen belül vagy az anyaországban.

Az sem szokatlan, hogy a fogadó állam résztvevői nemzetiesítő projekteket fogalmazznak meg, és nemzetiesítő diskurzussal fejeznek ki, igazolnak politikákat és gyakorlatokat. Ezt a diskurzust nemcsak nagy becsben szokás tartani, hanem egyes kontextusokban gyakorlatilag kötelezővé is teszik. Ez gyakran jellemző az új államokra, különösen azokra, amelyeket történelmi és intézményi okokból, valamint a népeségösszetétel alapján szorosan azonosítanak egy bizonyos etnokulturális nemzettel.¹³ Ez jellemző szinte minden szovjet és jugoszláv utódállamra,

¹³ A 20. században három nagy hullámban jöttek létre új államok: az I. világháború után, amikor a nagy európai és eurázsiai soknemzetiségű birodalmak területét felosztották és újrendezték; a század közepén, a gyarmatok megszűnése idején, amikor a nyugat-európai országok tengerentúli gyarmatbirodalmainak nagy részéből új államokat alakítottak ki; s végül a hidegháború után, a jelenkorban, amikor a politikai élet nemzeti újrendeződésének a 19. században, a 20. század elején kezdődött folyamatának továbbviteleként újonnan létrejövő nemzetállamok alakultak a soknemzetiségű szovjet és jugoszláv állam, illetve a kétnemzetiségű Csehszlovákia területén. Az új államokat domináns politikai és kulturális elitjük minden esetben nemzetállamokként, vagy nemzetiesítő államokként fogalmazták meg, az utóbbit igen tág értelemben véve. Mindazonáltal lényeges különbség van egyrészt a soknemzetiségű területi államokat a 20. század elején és végén felváltó új államok, másrészt a tengerentúli birodalmakból (különösen Afrikának a Szaharától délre eső részén) kialakítottak többsége között. Az előbbieket közli szinte mindegyiket úgy fogalmazták meg azzal indokolták – a független államiságot megelőző nacionalista mozgalmakban, illetve az államiság elérése után –, hogy azok egy adott etnonacionális csoport birtokában lévő és céljait szolgáló államot jelentenek; ez a csoport egyetlen esetben sem esett egybe az állam összlakosságával, de szinte minden esetben annak többségét adta, rendszerint lényeges (bár ritkán túlnyomó) többségét. Hosszas történelmi kiterőt igényelne, hogy elmagyarázzuk, miért történt így; az azonban világos, hogy így történt. Ezzel szemben a tengerentúli gyarmatbirodalmakból kialakított államok többségét – függetlenségük elnyerése előtt vagy után – nem így fogalmazták meg, vagyis nem egy-egy adott etnonacionális csoport birtokában lévő és céljait szolgáló államot értettek rajtuk. A gyakorlatban bizonyos államok – vagy az államapparátus részei, például a hadsereg – egy-egy adott etnonacionális csoporthoz kezdtek „tartozni” (ez nem mindig volt ugyanaz a csoport, amit a gyarmati rendszer képviselői előnyben részesítettek). Ld. például Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press: Berkeley, 1985. De a gyarmati egységek és az etnikai csoportok közti általános léptékkülönbség miatt az anticolonialista nacionalizmus retorikája – azok a követelések, melyek a nemzeti mivolta irányultak az anticolonialista küzdelmek során – inkább egy territoriális (és kifejezetten etnikumok feletti), nem pedig egy etnonacionális diskurzus keretében kapott helyet. A függetlenné vált államok vezetői is inkább területi és polgári, nem pedig etnonacionális értelemben adtak keretet nemzetiesítő projekteiknek, annak reményében, hogy „modern” territoriális nemzeti identitást építhetnek fel. Ld. Smith, Anthony: *State and Nation in the Third World*. St. Martin's:

a szovjet és a jugoszláv nemzetiségi politikának köszönhetően, amely (mint azt a 2. fejezetben a szovjet példán már bemutattam) megszilárdította és kikristályosította az etnokulturális nemzeteket és felruházta őket „saját” területi „politikai intézményrendszereikkel”, vagyis olyan politikai intézményrendszerekkel (vagy azok pszeudo-változataival), amelyeket szándékosan úgy konstruáltak meg, mint bizonyos etnokulturális nemzetekhez *tartozókat*.

Legyen szó akár az észlelt nemzetiesítő alapállásokról, akár a nyíltan bevallott nemzetiesítő projektekről, az alapállások és projektek nagy változatossága tárul elénk, nemcsak az egyes államok között, hanem egy adott államon belül is. A mező fogalma itt is hasznosnak ígérkezik. Az elemzés középpontjába állítja az egy államon belüli nemzetiesítő alapállások számos változatát, azoknak az egymáshoz kapcsolódó, de mégis különálló, sőt egymással ellenséges alapállásoknak a spektrumát, amelyeket azok a személyek vallanak magukénak, akik eltérő pozíciókat foglalnak el azon a köztes és belső szerveződést biztosító komplex hálózaton belül és körül, amit a könnyebbség kedvéért „az államnak” nevezünk.

Adott a lehetőség, hogy ne úgy gondoljunk a nemzetiesítő államra mint rögzült politikai orientációra vagy politikák és gyakorlatok egységes együttesére, hanem mint dinamikusan változó mezőre, melyben a különbözőféle szervezetek, pártok, mozgalmak vagy egyének által magukénak vallott, differenciált és versengő pozíciók vagy alapállások helyezkednek el, amelyek egymással versengve próbálják egy bizonyos irányba hajlítani az állami politikát és változatos, sokszor egymásnak ellentmondó módon igyekeznek „valódi” nemzetállammá tenni az államat, egy bizonyos nemzet birtokában lévő és céljait szolgáló állammá.¹⁴

New York, 1983. Az persze tény, hogy az átpolitizált etnicitás Afrikának a Szaharától délre eső részén éppúgy érvényre jutott, mint másutt, de – nagyrészt a politikai és az etnokulturális egységek közti léptékkülönbség miatt – nem lehetett olyan könnyen egy adott etnonacionális csoporthoz kapcsolni az államilag támogatott nemzetiesítő projekteket, mint az európai kontinens soknemzetiségű birodalmaiból létrejött államok esetében. Ennek a terjedelmes lábjegyzetnek az a fő témája (melyre a 4. fejezetben még visszatérek), hogy a nemzetiesítő diskurzusok – pontosabban az *etnikai* vagy *etnokulturális* nemzetiesítés diskurzusai – kapcsán hangsúlyozza, hogy ezeket a két világháború közti Európa új államaiban széles körben alkalmazták, akárcsak a hidegháború utáni Európa új államaiban.

¹⁴ Ez a kompetitív mező olyan alapállásokat is magába foglal, amely – például a kulturális pluralizmus valamely formájának kedvéért – elveti a nemzetiesítés alapelveit és programjait, ám a fent említett történelmi és intézményi okokból az utód-

Hogy mindez kevésbé legyen elvont, érdemes bemutatnunk egy példát a nemzetiesítő alapállások közti versengésre. Vegyük a nyelv kérdését. A szovjet utódállamok elitjei szükségesnek és kívánatosnak tartják a névleg államalkotó nemzet nyelvének előmozdítását. Ez olyan nemzetiesítő alapállás, amit mindannyian osztanak. Azonban élénk küzdelmek zajlanak a körül az utódállamokban, hogy *miként* tegyék ezt. Vajon a nemzeti nyelv ismerete feltétele legyen-e az állampolgárságnak vagy bizonyos fajta munkakörök betöltésének? Ha igen, akkor milyen fokú nyelvtudást követeljenek meg? Hogyan küzdjék le a nyelvi oroszosítás hagyatékát, hogyan mozdítsák elő a nemzeti nyelv ismeretét, mikor a többségi nemzetiség lényeges része nem beszéli a nemzeti nyelvet (mint például Ukrajnában vagy Kazahsztánban)? Milyen körülmények közt engedélyezzék vagy kívánják meg más nyelvek használatát a közéletben, az iskolarendszerben vagy a civil társadalom egyesületi szférájában? Miféle ösztönzőket és hatalmi intézkedéseket kell alkalmazni a nemzeti nyelv előmozdítása érdekében?¹⁵

Az anyaország

Az anyaország fogalmát elegendő rövidebben tárgyalnunk, mivel az itt felvetendő elemzési szempontok hasonlóak a nemzeti kisebbségek és a nemzetiesítő államok kapcsán elmondottakhoz. Ez is dinamikus politikai alapállást jelöl – illetve megint csak az egymáshoz kapcsolódó, de ugyanakkor egymással versengő alapállások családját –, tehát nem valamiféle statikus kondíciót, különálló „dolgot”. Az „anyaország”-alapállásokban közös az az axióma, mely szerint az állam és az állampolgárság határain túlnyúlóan létezik egy közös nemzeti mivolt, valamint az a gondolat, hogy ez a közös nemzeti mivolt az államot felelőssé teszi nemcsak saját polgárai, hanem a más államokban élő, más állampolgársággal rendelkező, etnikai értelemben azonos nemzetiségűek iránt. Ezek a közös feltevések és orientációk egy „általános” anyaország-alapállást határoznak meg. Az egyes anyaország-alapállások azonban igen változatosak, sokféleképpen értelmezik azt a kérdést, hogy mivel jár az etnikai értelemben

államok elitjei nagyban hajlamosak arra, hogy a nemzetiesítő alapállások egyik vagy másik típusát fogadják el.

¹⁵ A szovjet utódállamok nyelvpolitikáiról ld. a *Nationalities Papers* különszámát, mely a nyelvtörvények végrehajtásával foglalkozik: Implementing Language Laws: Perestroika and its Legacy in Five Republics. *Nationalities Papers*, 23 (1995)/3.

azonos nemzetiségűek iránt kinyilvánított felelősség: csak erkölcsi támogatást, vagy anyagi segílyt is kell-e nyújtani nekik, akik más államokban kisebbségként élnek? Miféle szálakat kell fenntartani, milyen kapcsolatokat kell ápolni az anyaországgal? Milyen bevándorlási és állampolgársági privilégiumokat kell (ha egyáltalán kell) felkínálni a külföldi etnikai rokonoknak? Milyen alapállás elfoglalására kell bátorítani őket azokkal az államokkal szemben, amelyekben élnek, és az anyaország milyen alapállást foglaljon el ezen államok vonatkozásában? Milyen erővel kell a saját érdekeit érvényesítenie azok kisebbségi politikáit illetően? Milyen súllyal essenek latba ezek az érdekek, amikor az anyaország kialakítja általános kapcsolatait azon államokkal, melyekben az azonos etnikumhoz tartozók élnek? Milyen erősen kell a saját érdekeit érvényesítenie a kisebbségi politikák szabályait megállapító és nyomon követő különféle nemzetközi fórumokon? Mindezek a kérdések vita tárgyát képezik az anyaországokban.

A különféle anyaország-alapállások nemcsak egymással versengenek, hanem azokkal az alapállásokkal is, amelyek elvetik az anyaország-politika alapvető premisszáját, vagy legalábbis szigorú határokat jelölnek ki az anyaország-politika megengedhető formáinak. Az anyaországgal szembeni alapállások szerint – melyek inkább az államközi kapcsolatok és a nemzetközi jog klasszikus értelmezéseivel állnak összhangban –, egy állam megvédeheti a saját *állampolgárait*, sőt meg is kell védenie őket, még ha más államokban élnek is. De legitim módon nem formálhat igényt a más államban élő és annak állampolgárságával rendelkező, *etnikai értelemben azonos nemzetiségűek* védelmére. Emiatt az állami politika befolyásolására irányuló küzdelem mezőjét olyan küzdelmek alkotják, amelyek a körül zajlanak, hogy egy állam anyaország *lehet-e* a más államokban élő, etnikai értelemben azonos nemzetiségűek számára, s ha igen, *hogyan*.

A hárompólusú viszony: a relacionális mezők viszonyrendszere

Mint már kifejtettem, a nemzeti kisebbséget, a nemzetiesítő államot és az anyaországot nem eleve adott, az elemzés által redukálhatatlan entitásokként, hanem egy-egy mezőként érdemes elképzelnünk, amelyben differenciált és versengő pozíciók helyezkednek el, vagyis egy-egy küzdőtérként, amelyben egymással versengő alapállások léteznek. A három felsorolt „elem” közötti hármass reláció ezért a *relacionális mezők viszonyrendszerét* alkotja; a három mező *közötti* relációk pedig szorosan összefonódnak a *mezőkön belüli* és a *mezőket alkotó* relációkkal. A nemzeti kérdés itt alkalmazott megközelítése tehát konzisztens és radikális módon *relacionális*.

A hárompólusú viszony központi aspektusát jelenti a mezők közötti kölcsönös megfigyelés: az aktorok minden egyes mezőben szorosan és folytonosan figyelemmel kísérik a másik két mezőn belüli relációkat és cselekvéseket. A folytonos és kölcsönös megfigyelést nem passzív folyamatként kell elképzelnünk, nem úgy, mintha csak a többi mezőben megnyilvánuló szokatlan viselkedések regisztrálását vagy átirását jelentené. Inkább szelektív figyelmet, interpretációt és reprezentációt jelent. Gyakran válik vitatottá az, hogy miként interpretáljanak más mezőket; ez az interpretáció az adott mező aktorai közötti *reprezentációs küzdelmek* tárgyává válik.

Ha a *külső* mezőre vonatkozó, egymással versengő reprezentációk között kerül sor ilyen küzdelmekre, ezek szorosan kapcsolódhatnak az adott mezőn *belül* egymással versengő alapállások közötti küzdelmekhez. Így a nemzeti kisebbség mozgósítására irányuló küzdelem összekapcsolódhat azzal a küzdelemmel, mely a fogadó állam nemzetiesítő vagy nemzetileg elnyomó államként való reprezentációjáért folyik. S megfordítva, akik a nemzetiesítést szorgalmazzák, törekedhetnek arra, hogy a nemzeti kisebbséget ténylegesen vagy potenciálisan hűtlenként, az anyaországot pedig ténylegesen vagy potenciálisan irredentaként reprezentálják. Jugoszlávia felbomlása mindkét típusú összekapcsolódást illusztrálja: a horvátországi szerb kisebbség mozgósítására tett erőfeszítések azoktól az erőfeszítésektől függték, amelyek Horvátországot veszélyesen nemzetiesítő államként akarták reprezentálni, míg a horvátországi nemzetiesítő elitek igyekeztek a mozgósításnak engedelmeskedő szerb kisebbséget hűtlenként, Szerbiát pedig irredenta anyaországgként reprezentálni.

Egy külső mező percepciói és reprezentációi kétféleképpen kapcsolódhatnak össze azokkal az alapállásokkal, amelyek egy mezőn belül léteznek. A mezőn belüli alapállásoknak egyrészt elsőbbségük és irányító szerepük lehet. Ez a helyzet erős értelemben akkor áll fenn, amikor egy olyan alapállás, amelyet valaki már a sajátjaként fogadott el, „megkívánja” a külső mező egy bizonyos típusú reprezentációját, s ezért olyan erőfeszítéseket vált ki, amelyek ezt a reprezentációt igyekeznek kijelölni vagy fenntartani, az adott külső mezőben végbemenő fejlemények szándékosan szelektív interpretációjával vagy akár hamis reprezentációjával és torzításával. Egy ennél gyengébb, de még így is elég jelentős (s egyben igen elterjedt) értelemben pedig akkor áll fenn ez a helyzet, amikor egy bizonyos alapállás, amelyet valaki már legalább ideiglenesen elfogadott a sajátjaként, az illetőt teljesen „őszintén” és minden cinizmustól mentesen,

a szelektív (téves) percepció és a (hamis) reprezentáció jól ismert mechanizmusai révén arra készteti, hogy elismerje a külső mező egy bizonyos reprezentációját, egy olyan reprezentációt, amely egybevág az illető (ideiglenesen már elfogadott) alapállásával vagy pozíciójával.

Másrészt a külső mezőben végbemenő fejlemények percepciói és reprezentációi erősíthetik vagy alááshatják a már meglévő alapállásokat, illetve újabbakat idézhetnek elő, hívhatnak életre. Ebben az esetben a külső mező percepcióit és reprezentációit irányító, már elfoglalt alapállások helyett az alapállások kölcsönhatásban történő elfoglalása jelentkezik, a külső mezőben végbemenő, észlelt és reprezentált fejleményekre adott válaszként.

Így az alapállások alakíthatják (és eltorzíthatják) egy külső mező percepcióit és reprezentációit, vagy maguk is az adott mezőben végbemenő fejlemények percepcióira és reprezentációira adott válaszként ölthetnek alakot. Az elemzés szintjén ez a két folyamat különválasztható, de a gyakorlatban sokszor összefonódik egymással. Például Jugoszlávia esete gazdagon illusztrálja azt, hogy az erős kezdeti nacionalista diszpozíciók vagy alapállások egyes szerbek és horvátok körében hogyan alakították és torzították a másik percepcióit és reprezentációit, éppúgy az őszinte szelektív figyelem, mint a cinikus és hamis reprezentáció által; valamint azt is illusztrálja, hogy mások, akik kezdetben közömbösek voltak a nacionalizmus iránt, hogyan kezdtek nacionalista alapállásokat magukénak vallani a más mezőkben végbemenő, látszólag fenyegető fejlemények percepcióira és reprezentációira adott reakcióként.

Ez a kettős összekapcsolódás a bennünket érdeklő relacionális kapcsolat három általános vonására ad példát: 1) a mezőkön *belüli és közötti* relációk szoros kölcsönös függésére; 2) a mezők közötti hármás relacionális kölcsönhatás *válaszszerű* és *interaktív* jellegére; 3) ennek a válaszszerű kölcsönhatásnak a *közvetített* jellegére, vagyis arra a tényre, hogy az alapállások válaszszerű, interaktív elfoglalása a külső mezőn belüli alapállások reprezentációinak közvetítésével történik, olyan reprezentációk révén, amelyeket az ideiglenesen már elfoglalt alapállások alakíthatnak.

A hárompólusú viszony és Jugoszlávia felbomlása

Miután elméleti szinten felvázoltam a hárompólusú viszonyt, egy konkrétabb, illusztratív példával szeretném zárni ezt a fejezetet. Megannyi kötetet írtak már Jugoszlávia összeomlásáról, és bizonyos, hogy

a jövőben is születnek majd újabbak. E helyen nem is az a célom, hogy akár csak kivonatossan is összefoglaljam, hogyan esett szét Jugoszlávia. Azt szeretném kiemelni, hogy e folyamatot formailag lényegében a hármasság jellemezte, és azt kívánom bemutatni – ha csak programszerűen is –, hogy a fent vázolt relacionális megközelítés miként világíthatja meg a folyamat agresszív dinamikáját. A témát itt a felbomlás első szakaszára szűkítem, amelyben a horvátok és a szerbek a függetlenség érdekében tettek lépéseket, s amely a horvátországi háborúval ért tetőfokára. A boszniai háborúval ezúttal nem foglalkozom.

Jugoszlávia összeomlásának első szakaszát az amerikai sajtó két fél küzdelmeként mutatta be. Eszerint Szerbia állt az egyik oldalon, elszántan arra, hogy újra érvényesítse a Jugoszlávia egésze fölötti központosított ellenőrzést (s ezáltal a szerb hegemoniát), vagy ha ebben kudarcot vallana, egy „nagy Szerbiát” hozzon létre az állam romjaiból. A másik oldalon Szlovénia és Horvátország állt és autonómiára, végeredményben pedig függetlenségre törekedett a hegemoniát célul kitűző szerbek igyekezetével szemben.¹⁶ De míg a szlovén kérdést valóban a kettősség jellemezte, a horvát konfliktus kezdettől fogva alapvetően hármasság jellegű volt: az újonnan létrejövő nemzeti kisebbség (a horvátországi szerbek), az újonnan létrejövő nemzetiesítő állam (Horvátország) és az újonnan létrejövő anyaország (Szerbia) feszültségekkel teli dinamikus kölcsönhatását jelentette.

Ha így szemléljük a probléma lényegét adó dinamikát, az nem egyszerűen azt jelenti, hogy „hozzáadjuk” a horvátországi szerbeket az egyenlethez. Ez a szemlélet valójában a különféle, háttérben zajló folyamatokra hívja fel a figyelmünket. A szerb–horvát konfliktus a kettősségre épülő értelmezés szerint a hegemoniát célul kitűző szerb igyekezetet, az erre válaszoló horvát kiválási törekvést, majd az ezt követő, a független Horvátország ellen indított háborút foglalja magába. A hármasság szemlélet viszont három, egymást átfedő és egymást kölcsönösen felerősítő folyamat összetett kölcsönhatására összpontosít: az újonnan létrejövő horvát állam általi nemzetiesítésre (úgy a függetlenség formális kikiáltása előtt, mint azután); a Horvátország etnikai határvidékén élő szerbek növekvő elégedetlenségére és nacionalista mozgósítására; valamint a radikális és harcias „anyaország”-alapállás kifejlődésére az újonnan létrejövő szerb

¹⁶ Ezt a felfogást behatóan ismerteti Magaš, Branka: *The Destruction of Yugoslavia*. Verso: London, 1993.

államban, amely végül a mindinkább szerb dominanciájú hadsereg horvátországi beavatkozásához vezetett, támogatva azokat a terveket, melyek a föderáció romjaiból egy „Nagy Szerbiát” próbáltak létrehozni.

A kettős szemlélet helyesen állapítja meg, hogy a horvát autonómia- és függetlenségi törekvés jórészt válasz volt a szerb nacionalista fellépésre. Milošević nacionalista retorikája, amellyel 1987 szeptemberében a Szerb Kommunista Párt vezetését akarta kisajátítani, majd a tömegeket mozgósítani – különösen az a tény, hogy Milošević a szerbeknek a túlnyomórészt albánok lakta Koszovóban való elnyomására, valamint arra a „szükségyszerűsége” fektette a hangsúlyt, hogy Koszovó alkotmányosan garantált autonómiájának megnyirbálásával újra érvényesíteni kell fölötte a szerb ellenőrzést –, alapvető és a stabilitást megbontó kihívást jelentett a Tito által megalkotott ingatag, nemzetek közti egyensúllyal szemben. Az egyensúlyt eddig az biztosította, hogy Szerbia hatalmát intézményileg korlátozták, s így megakadályozták a szerbeket abban, hogy visszaszerezzék a két világháború közötti jugoszláv államban érvényesülő politikai fölényüket, amely annak idején katasztrófális következményekkel járt. A Koszovó (és a hozzá hasonlóan formális autonómiával rendelkező szerb tartomány, a Vajdaság) fölötti ellenőrzés újra-érvényesítését célul kitűző szerb igyekezet nyíltan szembeszegült ezekkel a korlátozásokkal és a rájuk épülő ingatag egyensúllyal. Míg az 1980-as évek végén feltámadó horvát nacionalizmusnak kétségkívül mély történelmi gyökerei voltak, és bár több szempontból is az 1967–71-es horvát nacionalista mozgalom újabb kiadásának lehetett tekinteni (amely egyúttal meg is haladja előzményét), jelentős részben a szerbek Jugoszlávián belüli, a stabilitást megbontó hegemon kísérletére adott választ.¹⁷

Míg a kettős szemlélet megvilágítja a horvát autonómia- és függetlenségi törekvés okait és előzményeit, elfedi e törekvés természetét és következményeit. Mivel *kiválási* mozgalomként magyarázza, nem veszi észre, hogy nem csekély mértékben ettől elválaszthatatlan nemzetiesítő mozgalom is volt – olyan mozgalom, amely a horvát „tulajdonjogot” és ellenőrzést akarta érvényesíteni Horvátország területe és intézményei fölött, azzal a céllal, hogy Horvátországot a horvát nemzet birtokában lévő és céljait szolgáló állammá tegye.

¹⁷ A szerb nacionalizmus 1980-as években bekövetkezett újjáéledését világosan és alaposan elemzi Vujacic, Veljko: *Communism and Nationalism in Russia and Serbia*. Ph.D. értekezés, University of California: Berkeley, 1995.

Ez egyértelműen megnyilvánult Franjo Tudjman kampányának retorikájában az 1990 tavaszán tartott választásokon, amely a nacionalista horvát emigránsok erős támogatásával együtt elsőpró győzelemhez segítette. Tudjman kampánya különös hangsúlyt fektetett a szerbek és a horvátok közötti mély kulturális különbségekre, valamint arra, hogy horvátokkal kell felváltani a szerbeket, akik addig túlréprezentáltak voltak a köztársaság kulturális, gazdasági és közigazgatási kulcspozícióiban. A nemzetiesítő szándék nyíltan megmutatkozott az új rendszer ikonográfiájában is, főleg abban, hogy mindenütt kitették a vörös-fehér kockás címert, amely a középkori horvát állam jelképe volt, de egyúttal a világháború alatti gyilkos usztasa rendszeré is (amitől az új vezetés nem határolódott el kategorikusan és nyilvánosan). Egyértelműen jelentkezett a nyelv hivatalos – és komikus – „horvátosításában” is, érvényre jutott az új horvát alkotmány nyelvezetében, amely „teljes állami szuverenitást” követelt „a horvát nemzet történelmi joga” alapján, szimbolikusan lefokozva a szerbeket, akik korábbi státusukban még a köztársaság „társtulajdonosai” voltak. Végül, és talán ez volt a legfontosabb, egyértelműen kifejeződött abban az elsősorban az államigazgatásban végrehajtott, ám azon túllépő nagyarányú tisztogatásban, melynek során sok szerb elvesztette az állását.¹⁸

Az ilyen és ehhez hasonló események, diskurzusok és gyakorlatok nem önmagukban állnak, hanem azokban a reprezentációkban és reakciókban is megmutatkoznak, amelyeket a horvátországi szerbek – főleg a krajainai régió falusi és kisvárosi szerb lakosai – körében és Szerbiában kiváltottak. Bár a nemzetiesítés dinamikája nem volt teljes, és éppen csak kezdetét vette, nagyon is valósnak és nyugtalanítónak bizonyult. A szerb nacionalista politikusok Horvátországban és a tulajdonképpeni Szerbiában az információk szelektív átvétele, a túlzás, a torzítás és a nyílt

¹⁸ Ld. Glenny, Misha: *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. Penguin: London, 1992, különösen 12–13., 77., 81–82.; Cohen, Leonard J.: *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*. Westview Press: Boulder, Colo., 1993. 96–98., 208.; Denich, Bette: Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide. *American Ethnologist*, 21 (1994)/2. 377–381.; Hayden, Robert: Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics. *Slavic Review*, 51 (1992)/4. 654–673.; Hammel, Eugene A.: The Yugoslav Labyrinth, in Hammel, Eugene A. – Wall, Irwin – Ward, Benjamin: *Crisis in the Balkans*. Institute of International Studies, University of California: Berkeley, 1993. 16–17.; és Denitch, Bogdan: *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia*. University of Minnesota Press: Minneapolis, 1994. 45.

hamisítás különböző egyvelegei által baljós fényben tüntették fel ezeket a nemzetiesítő lépéseket, azt sugallva, hogy egy ultranacionalista rendszer előhírnökei, mely veszélyezteti a horvátországi szerbek szabadságjogait, megélhetését, és ha egyszer Horvátország a teljes függetlenséget választja, még az életüket is.

Gyakran hangsúlyozzák, hogy a cinikus és opportunistá manipuláció az említett reprezentációk és hamis reprezentációk szélsőségebb változataiban felelőtlenül megidézte az usztasa rendszer kísérletét, annak érdekében, hogy a horvát nacionalizmus minden megnyilvánulását lejárássa. De ha csak az elit általi manipulációt emeljük ki, nem tudjuk megmagyarázni, hogy a várhatóan függetlenné váló Horvátország veszélyesen nemzetiesítő államként való reprezentációi miért lehetnek elég hatásosak és miért tűnhettek eléggé hihetőnek a krajainai szerb lakosság bizonyos köreiben ahhoz, hogy valódi félelmet keltsenek, és katonai mozgósítást, majd végül fegyveres lázadást váltsanak ki a horvát rendszerrel szemben.¹⁹

Míg a kettős szemlélet úgy kezeli a horvátokat és különösen a krajainai szerbeket, mint a Szerbiából származó manipulatív tervek által rászédett passzív figurákat, akik csupán visszhangozzák a manipulatív szövegeket, miközben maguk is a hatásuk alá kerülnek, a hármas szemlélet szerint ők valójában aktív részesei a konfliktus felerősödésének, önálló jelentőséggel bíró politikai tényezők, akik a jelen veszélyeit a múltbeli atrocitások összefüggésében magyarázzák (vagy magyarázzák félre). Az az összetett folyamat, amelynek során a Horvátországot veszélyesen nemzetiesítő, sőt protofasiszta államnak beállító reprezentációk megjelentek, gyökeret vertek és uralkodóvá váltak a Horvátország etnikai határvidékének bizonyos részein élő szerbek körében, nem szűkíthető a külső manipulációra. A szerbiai radikális nacionalisták arra irányuló törekvései, hogy a horvátországi szerbeket a sérelmeikre és a félelmeikre apellálva mozgósítsák, valóban fontos részét képezték a folyamatnak, ám helyi szinten a horvátországi szerbek végezték a munka oroszlánrészét. Persze eleve az ő körükben léteztek azok a sérelmek és félelmek, amelyekre apellálni lehetett. Bár a háborús idők atrocitásainak sokszor erősen túlzó reprezentációit csakugyan Belgrád terjesztette el széles körben, de az emlékeket és történeteket a háború alatti gyilkos

¹⁹ Glenny: *The Fall of Yugoslavia*, i. m. 11.; és Denich: *Dismembering Yugoslavia*, i. m. 381.

Független Horvát Államról, és különösen sok horvátországi és boszniai szerb rettenetes sorsáról (Bosznia a háború alatt a horvát államhoz tartozott) nem kívülről importálták. Ezeknek helyi gyökereik voltak, családi és falusi körben őrizték meg őket és adták tovább a háború utáni nemzedékeknek, különösen az etnikailag vegyes és részben szerb többségű határvidéki régiókban, ahol (Bosznián kívül) a szerb civil lakosság elleni legtöbb atrocitás történt, s ahol (megint csak Bosznián kívül) a partizánok legfőbb támaszpontjai voltak, és a csetnikek is létrehozták néhány bázisukat. Éppen itt, az e régiókban élő, falusi és kisvárosi szerbek között – és nem például a zágrábi kozmopolita szerbek között – történt, hogy az újonnan létrejövő horvát nemzetiesítő állammal való szembesülés, amit a háborús traumák felelevenített reprezentációinak optikáján át láttak, szívós ellenállást váltott ki a horvát függetlenséggel szemben.²⁰

Így az egyre jobban függetlenedő horvát állam és a félelemmel telt, egyre jobban radikalizálódó szerb határvidéki kisebbség közötti, kölcsönösen elutasító szembesülésnek megvolt a saját, stabilitást bomlasztó logikája, ám azt nem Belgrádból vezényelték. A szerb „anyaország-politikának” az egész relacionális viszony szempontjából meghatározó jelentősége volt. A szerb politikában régi hagyománya van azoknak az anyaország-alapállásoknak, melyek közt megtaláljuk a szerb állam területén kívül élő szerb származásúakkal való azonosulásnak, az irántuk való felelősség kinyilvánításának változatait, illetve a támogatásukra, vagy akár „megváltásukra” és bekebelezésükre irányuló követeléseket egyaránt.²¹ Az I. világháborút megelőző évtizedekben „kis Szerbia” (mely 1829-ben alakult meg független királyságként, de továbbra is névleges oszmán fennhatóság alatt állt, teljes függetlenségét pedig 1878-ban ismerték el) és az Oszmán és a Habsburg birodalmakban létező kiterjedt szerb közösségek közötti reláció égető kérdés volt, s ez indította el a háborút, amikor egy boszniai szerb nacionalista forradalmár Sarajevóban meggyilkolta Ferenc Ferdinánd főherceget, a Habsburg trónörökösét. Az anyaország-politika problematikája háttérbe szorult, mikor a háborút követően megalakult a szerb dominanciájú délszláv állam, amely a korábban Habsburg és Oszmán területeken élt szerbek nagy többségét

²⁰ Denich: *Dismembering Yugoslavia*, i. m.; Glenny: *The Fall of Yugoslavia*, i. m.; és Denitch: *Ethnic Nationalism*, i. m. 33.

²¹ Lederer, Ivo: *Nationalism and the Yugoslavs*. In: Sugar, Peter – Lederer, Ivo (eds.): *Nationalism in Eastern Europe*. University of Washington Press: Seattle, 1994 [1969]. 396–438.

magába foglalta. Még a II. világháború után sem került elő nyíltan ez a probléma, amikor Tito újjáépítette (és nemzeti szempontból jobban kiegyensúlyozta) Jugoszláviát. Ahogy az oroszok a Szovjetunió egészét (és nemcsak az orosz köztársaságot) tekintették az „ő” államuknak, úgy a szerbek is a jugoszláv állam egészét (és nemcsak Szerbiát) látták a sajátjuknak, a belső határokat pedig jelentéktelennek vagy „pusztán adminisztratívnek” tekintették. Az anyaország-politika mégis újraéledt Szerbiában és erőre kapott Oroszországban, amikor a Jugoszláviát és a Szovjetuniót alkotó egységek „nemzetiesítése” felszámolta a szerbeknek és az oroszoknak azt az érzését, hogy az egész államban „otthon” vannak.

A szerb anyaország-politika – vagyis a Szerbián kívül élő szerbek iránti, átpolitizált érdeklődés – újraéledésének középpontjában eleinte Koszovó állt. Habár Koszovó formálisan a Szerb Köztársaság része volt, azt a tényt, hogy 1974-ben csaknem köztársasági státust kapott az alkotmányban, illetve hogy lassan, de biztosan „elalbánosodott” (amit az eltérő népszaporulat, a szerb kivándorlás és a kulturális és adminisztratív posztokon érvényesülő kedvező elbánás okozott), a szerb értelmiség mégis „csendes kiválásként” fogta fel, amely gyakorlatilag megfosztotta Szerbiát történelmi magterületétől.²² A szerb nacionalista újraéledés botránnyosan túlzó nyelven úgy reprezentálták a gyengülő koszovói szerb közösséget, mint fizikailag és pszichológiailag meggyötört, mindinkább kivándorlásra kényszerített, „népirtásnak” alávetett nemzeti kisebbséget.²³ Koszovót, miután újra „elveszett”, fel kellett szabadítani, ismét a helyreállított, megerősített, egységes Szerbia részévé kellett tenni: Milošević ezzel a programmal állt elő, és sikeresen vetette be a mozgósítás érdekében.

Ahogy Szlovénia, Horvátország és később Bosznia-Hercegovina a függetlenség felé haladt, a szerb anyaország-politika – amelyet Milošević, a nála is radikálisabb nacionalista ellenfelei és az államilag felügyelt rádió és televízió fogalmazott meg – a horvátországi és boszniai szerbekre is kiterjedt, és egyre inkább rájuk összpontosult. Azáltal, hogy a médiában és a közbeszédben uralkodóvá vált mindaz, amit

²² Rusinow, Dennison: Nationalities Policy and the 'National Question'. In: Ramet, Pedro (ed.): *Yugoslavia in the 1980s*. Westview Press: Boulder, Colo., 1985. 146–147.; A szerbek Koszovóhoz fűződő érdekeltségének háttéréről ld. Vujacic: Communism and Nationalism, i. m. 204–230.

²³ Ez a Szerb Művészeti és Tudományos Akadémia 1986-ban készült „Memorandum” volt. Francia változatát kiadta Grmek, Mirko et al. (éd.): *Le Nettoyage ethnique: documents historiques sur une idéologie serbe*. Fayard: Paris, 1993. A memorandumról ld. Vujacic: Communism and Nationalism, i. m. 257–267.

egy antropológus „az elnyomatás és a félelem narratíváinak” nevezett, melyek „a jelent összekapcsolják a múlttal és kivetítik a jövő felé”,²⁴ a koszovói szerbek szomorú helyzetét általánosították, olyan fenyegetésként mutatták be, amely a kisebbségi sorban élő szerbeket egyformán érinti, bárhol éljenek is. Tudjman megválasztása után azt állították, hogy Horvátországban különösen nagy a fenyegetés, s az országot egyre inkább a háborús idők usztasa rendszerének protofasiszta utódjaként emlegették. Az önrendelkezésre és a szuverén államiságra irányuló horvát követelésekre a szerbek részéről azok a követelések válaszoltak, melyek szerint nekik is joguk van az önrendelkezésre és a saját államra – ha ez nem Jugoszlávia, akkor a megnagyobbított Szerbia. Milošević 1990 folyamán és 1991 első felében nyíltan hangoztatta, hogy ha Horvátország kiválik, meg kell változtatni a határait. A Horvátország határvidékén élő szerbeket arra biztatták, hogy hajthatatlanul álljanak ellen az új horvát rendszernek és függetlenségi kísérletének, majd a válság elmélyülésekor felfegyverezték és logisztikai támogatásban részesítették őket.

A szerb anyaország-politika egyre vészjóslóbb hangvétele kétszerezsen is megbontotta a stabilitást, mivel a horvát kormányt és a horvátországi szerbeket egyaránt arra indította, hogy hajthatatlanabb alapállásokat foglaljanak el. Ahogy a Koszovó fölötti szerb központi ellenőrzés visszaállítása hozzájárult a horvátok kiválási szándékának felerősödéséhez, úgy azok a szerbiai igények, hogy a horvátországi szerbek érdeke védelmet kapjon a horvát szuverenitással szemben, erősítve az agresszív szerb hegemoniára vonatkozó reprezentációkat és az általuk gerjesztett félelmeket, a horvát kormányt egy hajlíthatatlanabb álláspont felé sodorták: a teljes függetlenség elérése (egy átalakított föderális vagy konföderális rendezés helyett), valamint tekintélyének a lázadó határvidékeken való erősebb érvényesítése felé. (Ez olyan fegyveres összeütközéseket idézett elő, amelyek a hadsereg beavatkozását vonták maguk után, eleinte békefenntartó erőként, majd egyre inkább a helyi szerb erők szövetségeseiként.) Ezzel egyidejűleg a Belgrádból áradó pánszerb retorika, a horvátellenes propaganda és a határrevízió emlegetése – valamint a horvát kormány egyre keményebb alapállása – a Horvátország határvidékén élő szerbeket még hajlíthatatlanabbá tette, s olyan lépések megtételére készítette, mint a „Szerb Nemzeti Tanács” megalakítása (1990 júliusában),

²⁴ Denich, Bette: Unmaking Multi-Ethnicity in Yugoslavia: Metamorphosis Observed. *Anthropology of East Europe Review*, 11 (1993)/1–2. 51.

a horvátországi szerbek autonómiájáról tartott népszavazás a horvát hatósági tilalom ellenére (1990 augusztusában), a „Krajinai Szerb Autonom Tartomány” létrehozása (1990 decemberében) és e tartomány Horvátországtól való „elszakadásának” kikiáltása (1991 februárjában).

Ezen a helyen nem lehet részletesen tárgyalni azt az interaktív folyamatot, amely a háború kitöréséhez vezetett. A nagymértékben elszervesített „Jugoszláv Néphadsereg” és a különböző szerb népfelkelő erők szembefordultak a horvát hadsereggel, amelyet le is győztek, oly mértékben, hogy a horvát területeknek csaknem egyharmada több évre megszállás alá került (olyan részeket is beleértve, amelyeken a szerbek csak csekély kisebbséget képeztek). Így pecsételődött meg Jugoszlávia sorsa; majd Bosznia-Hercegovinára is áttért a háború, s ott még pusztítóbb következményekkel járt. Be kellett érnem egy általános vázlatlallal, amely bemutatja a kölcsönhatást a horvátországi szerb nemzeti kisebbség, az újonnan létrejövő horvát nemzetiesítő állam és az újonnan létrejövő szerb anyaország között, amelyek a bizalmatlanság, a hamis reprezentáció és a kölcsönös félelem egyre gyorsabban pörgő spiráljába záródtak. Nemcsak az interakció szakaszait kellett mellőznöm, hanem a kisebbségen, a nemzetiesítő államon és az anyaországon belüli, versengő alapállások küzdelmét is. De talán mégis eleget mondtunk ahhoz, hogy jelezzük, milyen haszonnal járhat, ha a relacionális, dinamikus és interaktív megközelítést alkalmazzuk.

Összegzés

A jugoszláviai nemzeti kérdést meghatározó félelmek és törésvonalak, sérelmek és törekvések, mítoszok és emlékek régóta jól ismertek, de nem ezek idézték elő az állam felbomlását, ami annyi életet követelt. Ez az újonnan létrejövő horvát nemzetiesítő állam, a benne újonnan létrejövő szerb nemzeti kisebbség és az újonnan létrejövő szerb anyaország kölcsönösen gyanakvó, egymást kölcsönösen megfigyelő, egymást hamisan reprezentáló politikai elitjei közötti kölcsönhatásnak volt az esetleges következménye.

A fejezetben felvázolt relacionális és interaktív perspektíva, amit Jugoszlávia felbomlásának példájával illusztráltam, lehetővé teszi, hogy mind a struktúrát, mind az esetlegességet a jelentőségükhöz illő súlyllyal vegyük figyelembe a kelet-európai és a posztszovjet eurázsiai nemzeti kérdés elemzése során. A relacionális mezőt, amelyben a nemzeti

kérdés megjelenik, nagymérvű strukturáltság jellemzi. Például a szovjet esetben előre megjósolható volt – a 2. fejezetben elemzett történelmi és intézményi okokból, valamint a gazdasági és politikai válsághoz kapcsolódó konjunkturális okokból adódóan –, hogy nemzetiesítő alapállások kerülnek előtérbe az utódállamok elitjeinek körében; azt is előre lehetett látni, hogy az utódállamokban élő oroszok bekapcsolódnak az „anyaország”-politikába, amely érvényesíteni akarja Oroszországnak azt a jogát és kötelességét, hogy megvédje az orosz diaszpórák érdekeit. A jugoszláv esetben, szintén történelmi, intézményi, valamint konjunkturális okokból adódóan, ugyancsak megjósolható volt, hogy megjelennek a nemzetiesítő, a kisebbségi és az anyaország-alapállások. Azt azonban sem ezekben, sem más esetekben nem lehetett előre látni – és visszatekintve sem lehet a strukturális meghatározottsággal magyarázni –, hogy milyen nemzetiesítő alapállás, milyen kisebbségi önértelmezés, milyen anyaország-politika válik majd uralkodóvá azokban a küzdelmekben, melyek a három relacionális mezőn belüli, versengő alapállások között fognak zajlani, és hogyan fejlődik tovább a három mező közötti kölcsönhatás. Ezen a ponton a társadalomtudománynak és a történetírásnak el kell fogadnia és elméleti szintre kell emelnie a társadalmi és politikai cselekvésben rejlő esetlegesség meghatározó jelentőségét, anélkül hogy figyelmen kívül hagyná azoknak a relacionális mezőknek az erős strukturáltságát, melyekben a cselekvés és a küzdelem megnyilvánul.

(Erdősi Péter fordítása)

KISEBBSÉG ÉS POLITIKA

DEMETER M. ATTILA

Patriotizmus avagy nacionalizmus

A nemzetiségi/kisebbségi kérdés a magyar liberális gondolati hagyományban és a mai angolszász politikai filozófiában

A nemzeti vagy etnikai kisebbségek problémája Európában a XX. század elején még szűken vett kelet-európai problémának számított, mára azonban a domináns angolszász, analitikus politikai filozófia egyik legvitatottabb témájává vált. Az a tény, hogy a ma a mai nyugati teoretikusok figyelme a nemzeti, etnikai kisebbségek problémája fele fordult, általában nem a kelet-európai helyzettel való számvetés igényével magyarázható. Egyszerre köszönhető a hetvenes évektől Európában (de egyebütt is, például Kanadában) tapasztalható „etnikai reneszánsz”-nak, a nyugati (s többek között a nyugat-európai) országokba való bevándorlási folyamatnak, valamint az észak-amerikai kisebbségvédő mozgalmak (feketék, homoszexuálisok, feministák) által provokált „multikulturalizmus” vitának. Ennek ellenére Erdélyben élő magyarokként, kisebbségiekként ma bajosan tudnánk úgy számot vetni intellektuális értelemben politikai helyzetünkkel, hogy eközben ne lennénk folyamatosan tekintettel az említett vita dokumentumaira, argumentumaira.

Ezt az elvi álláspontot, bármennyire is kézenfekvőnek tűnik egyébként, két oldalról is bírálólat érheti. Részint mondhatjuk Schöpflin Györggyel, europarlamenti képviselővel és egyetemi professzorral együtt azt, hogy a nyugat soha nem értette meg a „multietnicitás” természetét, mert azt összekeverte a multikulturalizmus fogalmával. Ebben a helyzetben a megoldás Schöpflin szerint az lenne, ha Kelet-Európa maga találná meg a módját annak, hogy saját „modernitását” kialakítsa, s az etnikai kisebb-

ségeket a demokratikus struktúrákba integrálja.¹ Másfelől viszont mondhatjuk azt is, hogy a nyugatot soha nem foglalkoztatta behatóan a nemzeti/etnikai kisebbségek problémája, mert azt „saját háza táján” nem létező problémának tekintette. Éppen ezért az olyan szerzők, mint Bruno de Witte,² az Európai Egyetemi Intézet (European University Institute) jogi előadója, vagy Will Kymlicka,³ kanadai politikai filozófus következetesen azt az álláspontot vallják, hogy a nyugati (és ezen belül a nyugat-európai) közfelfogás mind a mai napig hajlamos a „nemzeti kisebbségek” vagy az „etnikumok” problémáját specifikus közép-kelet-európai problémaként kezelni, s ezért a kisebbségvédelmi ajánlásait akár még az Európai Unió is alapvetően exportcikknek szánja, abból a hallgatólagos, de alaptalan feltevésből kiindulva, hogy a kisebbségi kérdés csupán Kelet-Európában megoldatlan probléma.

Álláspontunk szerint azonban a nemzeti/etnikai kisebbségi kérdés Nyugat-Európában vagy Kanadában is létezik, s mint ilyen nem tévesztendő össze a multikulturalizmus problémájával. Ez nem jelenti azt, hogy a fentebb megfogalmazott bírálatokban ne lenne egy nagy adag igazság. Tény, hogy a nyugati teoretikusok figyelme viszonylag későn fordult a nemzeti/etnikai kisebbségek problémája felé, s többségük máig hajlamos a problémát a multikulturalizmus kanadai/amerikai eredetű mérceivel mérni. Mint ahogyan az is tény, hogy a nyugat-európai közfelfogás a nemzeti/etnikai kisebbségek problémáját ma is döntően kelet-európai problémaként kezeli. Mindebből viszont nem következik, hogy a mai angolszász politikai filozófiának a problémával foglalkozó szegmense teljesen értéktelen vagy elvetendő lenne. Épp ellenkezőleg: a vonatkozó mai angolszász szakirodalom igen gyakran egy sor olyan újszerű szempontot jelenít meg a probléma tárgyalásában, amelyek Kelet-Európában ezidáig ismeretlenek maradtak, vagy legalábbis standard módon nem képezték, mert nem képezhatték részét a probléma tárgyalásának.

Ezekkel számot vetni azonban ma már kötelességünk.

Ugyanakkor viszont legalább ennyire igaz az is, hogy történeti értelemben a nemzeti vagy etnikai kisebbségek problémája Európában a XIX.

¹ Schöpflin György: Az új Európa narratívái. Beszélgetés Schöpflin György európai parlamenti képviselővel. *Korunk*, 2006, 17. évfolyam, 4. szám, 46–54, 53.

² Lásd Bruno de Witte: Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban: politika a jog ellenében. *Magyar Kisebbség*, 2003, 8. évfolyam, 2–3. szám, 241–267.

³ Will Kymlicka: Nation-building and Minority Rights: Comparing West and East. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26, no. 2, 183–212, 186.

század közepétől el egészen az első világháború végéig valóban specifikus kelet-európai problémának számított. Ennek megfelelően a nemzetiségi/kisebbségi probléma a magyar politikai közgondolkodásban és teóriában legalább 1848 óta – több-kevesebb folytonossággal – jelen van, továbbá az is tény, hogy ennek a gondolati hagyománynak van egy olyan – liberális – szegmense, amely nagy mérvű rokonságot mutat a mai nyugati teoretikusok megközelítésmódjával. A helyzet tehát úgy áll, hogy nem csupán a kelet-európai teoretikusoknak kötelességük tanulni ma a nyugatiaktól, hanem van egy olyan elfekvő, százötven esztendő alatt felhalmozott intellektuális tőke a kelet-európai (s ezen belül kitüntetetten a magyar) liberális gondolati hagyományban, amely eruditív, sok vonatkozásban aktuális – és ami termékeny vagy hasznos lehet akár a nyugat-európai nemzeti kisebbségek helyzetének elméleti leképzésében is.

Ha ennek a tradíciónak a kezdeteire gondolunk, nem hagyhatjuk említés nélkül báró Eötvös Józsefnek, a „nemzetiségi” kérdés XIX. századi szakértőjének a nevét, akinek (Deák mellett) döntő szerepe volt az 1868-as nemzetiségi törvény előkészítésében és elfogadtatásában.⁴ Mindazonáltal Eötvös megközelítésmódját egy olyasfajta, sajátosan XIX. századi történelemfilozófiai optimizmus dominálta, amit ma már erős fenntartásokkal kezelünk. Ez a fajta történelemfilozófiai látószög, ami egyébiránt nagy mértékben rokon volt más korabeli nemzeti liberális szerzők látásmódjával, így például John Stuart Millnek a „Képviselési kormányzatban” kifejtett nézeteivel,⁵ hajlamos volt a nemzetiségi kérdés jelentőségét alárendelni a civilizáció, a haladás és a szabadság egyetemes követelményeinek. Azt tanította, hogy a történelmi „haladás” megköveteli a „kevésbé civilizált” nemzetiségek (Mill esetében a skótok, walesiek, írek, Eötvös esetében a románok, szerbek, szlovákok stb.) beolvadását

⁴ Eötvös legfontosabb vonatkozó munkái: Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II.*, Magyar Helikon, Budapest, 1981; Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*, in: Uő.: *Reform és hazafiság III.*, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 339–465; Eötvös József: *A nemzetiségi törvényjavaslatról*, in: Tőkéczki László (szerk.): *Magyar liberalizmus*. Századvég, Budapest, 1993, 134–138. A '68-as nemzetiségi törvény előzményeiről lásd: Katus László: *Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára*. *Regio*, 1993, 4. évfolyam, 4. szám, 99–128. Eötvös vonatkozó nézeteiről általában lásd: Galántai József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Korona Kiadó, Budapest, 2000; Eötvös életéről és munkásságáról mértékadó monográfiát közölt Schlett István: *Eötvös József*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

⁵ Lásd: John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*. Bobbs-Merill, Indianapolis, 1958. Magyarul: *A képviselési kormány*. Emrich Gusztáv, Pest, 1867.

a „történelmi” vagy „politikai” nemzetekbe, mely alatt (az egyébként skót származású) Mill a briteket (angolokat), Eötvös és Deák természetesen a magyarokat értette. A XIX. századi nemzeti liberalizmus ezt még nem asszimilációként, hanem civilizációs feladatként, a szabadság állapotára való eljutás követelményeként értékelte.⁶

Talán a történelmi haladás eszméjéből való kiábrándulás is magyarázza, hogy a nemzetiségi kérdés (vagy a kisebbségi szerződések fogalomhasználata nyomán elterjedt új szóval: a „kisebbségi” kérdés)⁷ az első világháborút követően új és megkülönböztetett jelentőséggel merült fel a közép-kelet-európai politikai gondolkodók számára. Isaiiah Berlin, a nacionalizmus eszmetörténetének avatott kutatója írta valamikor a múlt század közepén,⁸ hogy noha a XIX. század legjelentősebb teoretikusai mindahányan tisztában voltak a nacionalizmus jelentőségével, de a század második felében, valójában egészen az első világháborúig azt gondolták, hogy el fog enyészni.⁹ Az első világháború azzal, hogy a többnemzetiségű Habsburg, de bizonyos mértékig az orosz (szovjet) birodalmat is szétbomlasztotta, felhívta a figyelmet a térségben terjedő nyelvi nacionalizmus és a különálló nyelvi/kulturális identitásban gyökerező népszuverenitás gondolatának megváltozott jelentőségére, amit egyébként már az oszmán birodalom valamivel korábbi fölbomlása is megelőlegezett. Másfelől viszont „a nagy háború”, mivel a többnemzetiségű birodalmak helyén nem hozott létre etnikailag homogén lakosságú államalakulatokat (bár a térségben élő nemzeti kisebbségek vagy nemzetiségek számarányát jelentős mértékben csökkentette), a XIX. századi nyelvi nacionalizmus amúgy is súlyos örökségét további kollektív félelmekkel és háborús sérelmekkel megtetézve hagyta az utódállamok-

⁶ Eötvös nemzetiségi nézeteiről, s ezeknek a korabeli „internacionalista nacionalizmus”-sal való kapcsolatáról lásd Tamás Gáspár Miklós tanulmányát: Eötvös a nyugat-keleti liberális, in: Uő.: *Törzsi fogalmak*, II. kötet, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999, 9–143.

⁷ A két kifejezés közti jelentésbeli eltérést az adja, hogy míg a nemzetiség megjelölés elvben a többségi nemzet tagjaira is használatos volt, addig a kisebbség terminus egyértelműen a numerikus kisebbségre vonatkozik. Erről részletesebben lásd Balogh Artúr: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940, 19. évfolyam, 7–8. szám, 158–163.

⁸ Lásd Isaiiah Berlin: A meghajlított vessző. A nacionalizmus kialakulásáról, in: Uő.: *Az emberiség göcsörtös fája*. Európa Kiadó, Budapest, 1996, 327–357, 334.

⁹ Berlinnek a nacionalizmus kérdésében elfoglalt álláspontjáról részletesebben lásd David Miller: Crooked Timber or Bent Twig? Isaiiah Berlin’s Nationalism. *Political Studies*, 2005, vol. 53, 100–123.

ra.¹⁰ Mindez a nemzetiségi/kisebbségi kérdés jelentőségét is új megvilágításba helyezte, s a magyar politikai gondolkodókat arra kényszerítette, hogy igen gyakran „kisebbségi”-ként, vagy legalábbis az „utódállamok”-ba szorult magyarok szemszögéből gondolják újra a kérdést. Időközben viszont kétségtelenül megváltoztak a probléma terminusai is, hiszen a kérdést immár nem a (többnemzetiségű) birodalmi keret és az erős monarchikus kormányzat, hanem a nemzetállam és a fokozatosan intézményesülő néppuralom összefüggéseiben kellett végiggondolni.

Ez a reflexiós folyamat, a nemzeti kisebbségek helyzetével való teoretikus számvetés magyar részről igen gyakran eredeti, termékeny és máig érvényes meglátásokat eredményezett. Ide sorolható például Bibó Istvánnak az 1940-es évek elejéről származó, *Az európai egyensúlyról és békéről* szóló tanulmányában megfogalmazott felismerése,¹¹ miszerint a demokratizmus és a nacionalizmus párban járnak, s hogy a demokratizálódás logikája kötelességszerűen megköveteli a politika „nacionalizálását” – a népszuverenitás fokozatos intézményesítése pedig az államnak nemzetállammá, a nemzet államává való alakítását.¹² A gyanú, miszerint a népszuverenitás eszméjén nyugvó demokratikus politika intézményesítése megköveteli majd a nemzetiségek asszimilálását, voltaképpen már Eötvösben felmerült, de mivel neki nem voltak vonatkozó történelmi tapasztalatai (leszámítva talán az 1848-as szabadságharc részleges tapasztalatait, valamint a francia forradalomnak, s ezen belül

¹⁰ A XIX. és XX. századi nemzetiségi mozgalmak történetéhez lásd Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

¹¹ Lásd Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*, in: Uő.: *Válogatott tanulmányok, I. kötet*, Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 295–635, 310; vagy szintén tőle: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, in: Uő.: *Válogatott tanulmányok, II. kötet*, 185–266.

¹² Alig valamivel később, a közép- és kelet-európai nemzeti mozgalmak történetét tanulmányozva Hannah Arendt is úgyanerre a következtetésre jut. Véleménye szerint a Habsburg monarchiában és a cári Oroszországban tenyésző „törzsi nacionalizmus” legféltretemesebb történelmi „fegyverténye” az volt, hogy az állam teljes egészében a nemzeti érdekeinek rendelte alá, aminek következtében az államiság „eszközszerűvé silányult”, a nemzeti ideológia szimpla eszközzé vált. Az állam és nemzet rejtett konfliktusa azonban már a modern nemzetállam születésekor megjelent, amikor a francia forradalom az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatát a nemzeti szuverenitás igényével kombinálta. „A nacionalizmus lényegében az állam elfajulásának a kifejeződése, melynek során az a nemzet eszközzé silányul, miközben az állampolgári azonosulást felváltja a nemzeti közösséggel való identifikáció.” Hannah Arendt: *A törzsi nacionalizmusról. Létünk*, 1992, 22. évfolyam, 2–3. szám, 116–130, 122–123.

a jakobinus köztársaságnak szentelt történelmi stúdiumait), a feltevésnek történelmi bizonyítékokkal alátámasztott formáját majd csak Bibónál találjuk meg. Mindez tulajdonképpen ma is azt mutatja, hogy önmagában a demokratikus államrend, a népszuverenitás intézményesítése még nem megoldás a kisebbségi problémára, épp ellenkezőleg – a probléma egy új, eladdig ismeretlen és félelmetes arcát mutatja meg.

A teoretikus megfontolások mellett szép számban születtek a kor politikusaiban, gondolkodó főiben – Erdélyben is – olyan konkrét rendezési javaslatok, amelyek akár autonómia-modellek, akár föderatív államszerkezetre tett javaslatok formájában kívánták a kisebbségi kérdést rendezni – de amelyeknek a két világháború közötti időszakban értelemszerűen kevés esélyük volt a megvalósulásra.¹³ Teoretikus jelentőségüket tekintve túlmutatnak ezeken azok a korabeli jogi, jogelméleti elképzelések, amelyek elfogadták az államjogi *status quo*-t, s megmaradtak a kisebbségi szerződések szigorúan individualisztikus szemléleti keretei között, arra törekedve, hogy a kisebbségvédelem feladatát összebékítse az egyéni jogok nyelvvel. Ezek az intellektuális törekvések, éppen említett individualizmusuk okán, igen gyakran nagy mérvű rokonságot mutatnak a mai nyugati teoretikusok álláspontjával. Ha ezekre a korabeli törekvésekre gondolunk, megint csak nem hagyhatjuk említés nélkül Balogh Artúrnak, a korabeli erdélyi magyar jogi elméletalkotás kiválóságának a nevét.¹⁴ Eötvös „tanítványaként” karakteres liberális álláspont-ról érvel, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a totalizáló demokrácia kisebbségekkel szemben ellenséges gyakorlatával szakítani csupán a demokratikus nemzetállami intézményi rend és jogrend liberális „förlazításával” lehet. Ezért rendszerint a jogállamiságot (értsd: a közhatalom bírói ellenőrzését a közigazgatási bíróság révén), az egyéni szabadság tiszteletben tartását, s a kisebbségekhez tartozók nyelvi jogainak garantá-

¹³ Ezeket részletesen összefoglalja Bárdi Nándor, lásd az ezzel kapcsolatos tanulmányát: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére* (A magyar elképzelések). *Magyar Kisebbség*, 2004, új sorozat, 9. évfolyam, 1–2. (31–32.) szám, 329–376.

¹⁴ Balogh jelentősebb vonatkozó munkáiból 1997-ben jelent meg egy mértékadó válogatás a néhai Fábian Ernő szerkesztésében „Jogállam és kisebbség” címmel (Kriterion, Kolozsvár–Bukarest). A kötetben nem szereplő, mivel nem kimonodottan kisebbségi tematikával foglalkozó írásai közül említést érdemelnek, különösen, mert liberális meggyőződéseinek gyökereire derítenek fényt, az alábbi tanulmányok: Balogh Arthur: *Szabadság és egyenlőség*. *Erdélyi Múzeum*, 1914, 31. kötet, 92–107; Balogh Arthur: *Constant Benjamin és az alkotmányos állam tana*. MTA, Budapest, 1915.

lását kéri számon a román jogalkotáson és politikai fórumokon. Másfelől viszont Erdélyben megtelepedett egyetemi professzorként, „kisebbségiként” az erdélyi magyar nemzeti közösség önálló közjogi alanyiségának, a politikai autonómiának az elismerését és intézményesítését is sürgeti néha – olyan követelések ezek, amelyeket viszont maga Eötvös a birodalmi „történelmi jog” logikája alapján, valamint a *helyi* (tartományi, községi, municipális) önkormányzatiság általa pártolt eszméjére való tekintettel valószínűleg már nem fogadott volna el.

Ha maga a kisebbségi probléma nem is szűnt meg létezni, ezek a teoretikus javaslatok – a köztudat szintjén legalábbis – 1945 után feledésbe mentek, lévén a román kommunista rendszer a kisebbségekkel szemben többnyire vonalas és kérlelhetetlen nacionalista politikát követett. Ez különösen a kommunizmus utolsó évtizedeire igaz, hiszen tudjuk, hogy kezdetben még a Szovjetunióban is a lenini „nemzetiségi politika” volt érvényben, amelynek szellemében etnikai alapú területi autonómiákra épülő szövetségi rendszert hoztak létre az országban, „öntudatra” ébresztve eladdig nem létező nemzeteket is. Ezt a modellt vette át Sztálin szorgalmazására Gheorghe Gheorghiu-Dej Romániában, s ennek eredménye volt a Magyar Autonóm Tartomány (1952).¹⁵ Ezt azonban 1960-ban átszervezték, ’68-ban, a meggyésítéssel párhuzamosan pedig eltörölték, s rövidesen a nem hivatalos román pártállami ideológia is a nacionalizmus lett a sztálinizmus helyett.¹⁶ Az indoktrináció szerint Romániában románok, magyarok, szászok és egyéb nemzetiségek (értsd: a cigányok) békés egyetértésben éltek együtt.

Ami természetesen nem volt igaz, a probléma maradt, s a ’89-es fordulat után ugyanolyan, ha nem még nagyobb intenzitással jelentkezett. És nyilván jelentkeztek a politikaelméleti és jogelméleti leképzésére irányuló próbálkozások és szándékok is.¹⁷ Egyvalami azonban a konjunktúrát illetően időközben mégiscsak megváltozott, s talán ez a konjunkturális változás adhat leginkább magyarázatot arra, hogy a kisebbségi problémáinkkal való számvetés közben miért szükséges nyugati elmélet-

¹⁵ Lásd erről részletesebben Stefano Bottoni tanulmányát: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952. in: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok?* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005, 307–353.

¹⁶ A román kommunista rezsim ideológiai fordulatáról lásd részletesebben Schöpflin György: Kommunizmus, posztkommunizmus és a nemzet. *Világosság*, 1996, 37. évfolyam, 2. szám, 5–21.

¹⁷ Ezeknek egyik példaértékű dokumentuma Salat Levente könyve: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

írók munkáihoz fordulunk. Úgy tűnik ugyanis, hogy 1989-ben mi valójában nem egy, hanem két problémát örököltünk. Részint megörököltük saját kisebbségi problémánkat, ahogyan azt eleink ismerték, részint viszont – a nyugati demokratikus modell meghonosítására irányuló törekvéseinkkel – megörököltük a liberális demokrácia teljes problémakatalógusát. Az igazi probléma azonban – miként azt az utóbbi harminc esztendő erre vonatkozó vitáinak tanulságai mutatják nyugaton – a kétféle összekapcsolásából származik. Hogyan lehet csoportok (s ezen belül az etnikai csoportok, nemzeti kisebbségek) követeléseit jogi, politikai elismerésben részesíteni a liberális jogalkotás hagyományos egyénközpontúsága mellett? Ez lenne az a dilemma, ami mintegy harminc esztendeje foglalkoztatja a nyugati (és nem csak európai) tudományos közvéleményt.

Angolszász nyelvi környezetben a nemzeti/etnikai problémára való teoretikus reflexiót eredetileg minden bizonnyal Vernon van Dyke-nak, az Iowa-i Egyetem néhai professzorának tanulmányai ösztönözték, aki a hetvenes, nyolcvanas években több cikket, valamint könyvet is írt a kérdésről.¹⁸ A vitához az idők folyamán olyan szerzők szóltak hozzá, mint Chandran Kukathas, Will Kymlicka, Michael Walzer, David Miller – a felsorolás természetesen korántsem teljes.¹⁹

¹⁸ Van Dyke témához kapcsolódó tanulmányai, könyvei: Vernon van Dyke: *Human Rights and the Rights of Groups*. *American Journal of Political Science*, 1974, vol. 17, 725–741; Vernon van Dyke: *Justice as Fairness: For Groups?* *American Political Science Review*, 1975, vol. 69, 607–714; *The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory*. *World Politics*, 1977, vol. 29, no. 3, 343–369 (Újranyomva in: Will Kymlicka (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University, Oxford, 1995, 31–56); *Collective Rights and Moral Right: Problems in Liberal-democratic Thought*. *Journal of Politics*, 1982, vol. 44, 21–40; *Human Rights, Ethnicity and Discrimination*. Greenwood, Westport, 1985.

¹⁹ Az említett szerzők fontosabb munkái: Chandran Kukathas – Philip Pettit: *A Theory of Justice and its Critics*. Polity, Oxford-Cambridge, 1990; Chandran Kukathas: *Vannak-e kulturális jogaink?* in: *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 68–107 (Chandran Kukathas: *Are There Any Cultural Rights?* *Political Theory*, 1992, vol. 20, 105–139); Will Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*. Clarendon, Oxford, 1989; Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Clarendon, Oxford, 1995; Will Kymlicka: *The Rights of Minority Cultures: Reply to Kukathas*. *Political Theory*, 1992, vol. 20, 140–146; Will Kymlicka – Wayne Norman: *Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory*. *Ethics*, 1994, vol. 104, 352–381; Will Kymlicka – Christine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus*. *Kellék*, 2001, 7. évfolyam, 17. szám, 27–56 (Will Kymlicka – Christine Straehle: *Cosmopolitanism, Nation-States and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature*. *European Journal of Philosophy*, 1999, vol. 7, no. 1, 65–88); Michael Walzer: *Spheres of Justice*. Basic

Bármeekkora legyen is azonban az említett szerzők szemléletmódja közti különbség, közös bennük, hogy mindannyian egyfajta „liberális minimumot” képviselnek, amelyet mind „kifele”, mind pedig „befe-le” igyekeznek következetesen érvényesíteni. (Másfelől viszont az a tény, hogy a szándékaikban megmutatkozó konvergencia ellenére szemléleti különbségek léteznek közöttük, azt mutatja, hogy nehéz a hatékony kisebbségvédelem követelményét az egyéni szabadság és jogok nyelveze-tével összebékíteni.)

„Befe-le” a liberális szempont érvényesítése megköveteli a nemzeti kisebbségek „liberalizálását”, vagyis annak az álláspontnak a felvállalását, miszerint egyetlen önrendelkezéssel bíró közösség sem nyerhet olyan kompetenciákat tagjai felett, amelyek egyéni jogokat sértenek. Ezt az álláspontot jól tükrözi már van Dyke megfogalmazása, miszerint „a csoportjogok elvi elismerése, s ezen belül az önrendelkezés jogának elismerése semmi esetre sem jelenti az egyéni, emberi jogok felülírását”. Épp ellenkezőleg, mondja, az egyéni jogok nagyon is értékesek. „Védelmük megköveteli, hogy ott, ahol a csoport önálló státust és jogokat élvez, még inkább résen legyünk, hiszen a csoportok is, éppúgy, mint az állam, megsérthetik ezeket a jogokat.”²⁰ Álláspontja szerint az egyénnek joga van részt venni a csoport döntéseiben, s joga van bármikor elhagyni a csoportot, de nincs joga kivonni magát a csoport döntése alól, vagy elutasítani azt.

Ugyanezt hangsúlyozza Miller is, amikor azt mondja, hogy „a nemzeti önrendelkezés *prima facie* akkor tűnik értékesnek, ha az önkormányzati intézmények megtestesítik a tanácskozó demokráciát, védik a civil és politikai jogokat, s nem utolsó sorban az emigráció jogát”.²¹ A probléma magva tulajdonképpen az a kérdés, állítja Kymlicka, hogy a liberális nemzetállamnak toleránsnak kell-e lennie illiberális kisebbségeivel szemben, vagyis hogy az „egyéni autonómia” és a „tolerancia” liberális értékei közül melyiket részesítjük előnyben. Kymlicka álláspontja ebben a kérdésben, csakúgy mint a Milleré vagy a van Dyké, világos és egyértelmű:

Books, New York, 1983; Michael Walzer: *On Toleration*. Yale University Press, New Haven, 1997; Michael Walzer: *Pluralism: A political perspective*, in: Will Kymlicka (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press, Oxford, 1995, 139–154; David Miller: *On Nationality*. Oxford University Press, Oxford, 1995; David Miller: *Citizenship and National Identity*. Polity, Blackwell, Oxford, 2002.

²⁰ Vernon van Dyke: *The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory*, in: *The Rights of Minority Cultures*, 53.

²¹ David Miller: *National Self-Determination and Global Justice*, in: Uő.: *Citizenship and National Identity*, 166.

„a tolerancia egyetlen, a liberálisok által elfogadható akceptiója az egyéni autonómia értékén alapszik”. „Például a vallási türelem liberális eszméje az egyéni választás szabadságának az elkötelezettje. A vallási türelem a liberálisok számára elsősorban nem azt jelenti, hogy minden vallási közösség elfogadja más vallások létezését, beleegyezve abba, hogy kölcsönösen tiszteletben tartják egymás vallási gyakorlatát. A vallási türelem inkább azt jelenti, hogy az egyének rendelkeznek a lelkiismeret szabadságával, egy olyan joggal, ami akár konfliktusba is kerülhet annak a közösségnek a kívánalmaival, amelyben felnőttek.”²²

A „liberális minimum” kifejele történő érvényesítése hasonlóan bonyolult problémákat vet fel. Miként azt az említett vita is mutatja, a fő nézeteltérés ma tulajdonképpen ama kérdés körül van, hogy az egyéni jogok szavatolása önmagában képes-e megvédeni a közösségeket az asszimilációtól és (a nem kívánt) fölbomlástól, vagy másmilyen típusú megoldásra, például *kollektív jogokra* van szükség. A kérdés tehát az, hogy képes-e az egyéni jogok nyelvét beszélő „liberális” demokrácia szembenézni a kisebbségek kulturális/politikai prosperitásának megőrzéséből fakadó követelményekkel. Míg ebben a kérdésben van Dyke vagy Kymlicka a kollektív jogok vagy csoportjogok eszméjét védik, addig Kukathas vagy a „nemzeti liberális” Yael Tamir²³ beérnék az egyéni jogok garantálásával – mindkét fél azonban ugyanúgy az egyéni *szabadság* nevében követel több vagy kevesebb jogot. Természetesen az említett álláspontok korántsem merítik ki a vitában fennforgó nézetek, vélemények teljes skáláját, s ha csupán ezeket emeltük ki, az azért volt, mert igazodnak van Dyke tanulmányának eredeti szemléleti kereteihez. Van Dyke ugyan tanulmányában korántsem tárgyalta az összes olyan kérdést, amit később a vitatkozó felek érintettek, de érvei jellegénél fogva mégis hosszú időre meghatározta a vita *szemléleti* irányát. Mivel érveit a liberális demokrácia kontextusában és a liberális jogalkotás radikális individualizmusával *szemben* fogalmazta meg, ezért ezek az érvek alapvetően a *jogalkotás* lehetőségeit firtatták, vagyis az ún. kollektív jogok vagy csoportjogok problémáját.

A kollektív jogok vagy csoportjogok szükségessége azonban hovatovább egyre inkább vitatottá válik a liberális oldalon, s fontos, hogy legalább hozzávetőlegesen felmérjük a kollektív jogok eszméjét érő bírálatok *irányát*, s ezek lehetséges teoretikus következményeit. Az is figye-

²² Will Kymlicka: *Liberalism and Minority Rights. An Interview. Ratio Juris*, 1999, vol. 12, no. 2, 133–152, 150.

²³ Lásd Yael Tamir: *Liberal Nationalism*. Princeton University Press, Princeton, 1993.

lemre méltó továbbá, hogy az angolszász eredetű kollektív jogi teóriák liberális „átvétele” magyar nyelvterületen igen gyakran szinte ösztönszerűen kritikai formában történik, noha maga Kymlicka általában hangsúlyozni szokta elméletének liberális jellegét. Így például Ludassy Mária a Kymlicka 1989-es könyvéről írott kritikai recenziójában arra hívja fel a figyelmet, hogy „az egyén jogainak terminológiájából nem vezethető le minden további nélkül egy kisebbségi közösség kultúrájának fennmaradását önértékként kezelő »kollektív« jog, sőt bizonyos esetekben a ketőt szembe is kerülhet egymással.”²⁴ Ludassy bírálata azokat a törekvéseket célozza, amelyek a csoportjogokat az egyén jogaiból kívánják származtatni. Természetesen önmagában az egyéni jogok eszméje is mélyen problematikus, de mivel mára már elfogadtuk és megszoktuk létezésüket, ezért rendszerint a kollektív jogok kérdésével foglalkozó mai szerzők is azzal kísérleteznek, hogy valamilyen módon az egyéni jogokból vezessék le a kollektívát megillető jogosítványokat. Vonatkozó javaslatok változatosak és gyakran bonyolultak, hiszen – miként Egyed Péter írja egy, a témának szentelt tanulmányában – a probléma „nehezen megoldható, a sajátos visszavezetése az általánosra e filozófiai-jogi esetben különös megfontolásokat igényel, amelyek alkalmasint igen körmönfontak és nehézkesek lehetnek”.²⁵ Álláspontja szerint egyébként „a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világgossággal *nem vezethetők le.*”²⁶

²⁴ Ludassy Mária: Liberalizmus, közösség és kultúra. *Új Holnap*, 1997, 42. évfolyam, új folyam, 9. évfolyam, 1. szám, 11–19, 15.

²⁵ Egyed Péter: Kisebbségi jogok mint emberi jogok. *Korunk*, 2002, harmadik folyam, 13. évfolyam, 2. szám, 48–58, 48–49.

²⁶ Uo., 57. Némileg más álláspontot képvisel ebben a kérdésben a szintén liberális, felvidéki Öllös László, lásd az ezzel kapcsolatos kötetét: *Emberi jogok – nemzeti jogok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. Véleménye szerint a nemzeti szabadság része az egyén szabadságának, s az egyéni és univerzális, individuális és nembeli között a nemzet a közvetítő kapocs (értsd magyarokként, szlovákokként leszünk emberekké), ezért a nemzeti jogok kontemplálhatók egyéni jogokként is, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben a nemzeti identitás bizonyos elemei összeférnek az egyéni jogokkal, vagyis univerzálisan választhatók. (Egy liberális szerkezetű kultúrának elvben bárki tagja lehet, hiszen ez nem kirekesztő.) Ha viszont a fenti érvelés logikáját megfordítjuk, akkor ahhoz a konklúzióhoz jutunk, hogy bár „az identitás megválasztásához” való jog egyetemes emberi jog ugyan, de csakis a liberális szerkezetű kultúrák választhatók.

Fontos megemlíteni viszont, hogy van Dyke maga nem is fogalmazott meg ilyen irányú javaslatot, s a kollektív jogok instituálását célzó megfontolásai legfennebb analógiásan hozhatók összefüggésbe az egyéni jogok eszméjével, amennyiben mindenkor mereven ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy a csoportjogoknak (akárcsak az egyéni jogoknak) *erkölcsi jogot* kell kodifikálniuk. Ugyanakkor az erkölcsi jog filozófiai/metafizikai megalapozása láthatólag nem érdekelte különösebben. Azt gondolta ugyanis, hogy a kérdésre több, egymással egyenértékű válasz is adható, az egyéni jogok filozófiai megalapozásával való analógiában. „Azok, akik azt hiszik, hogy az egyéni jogok természetes vagy Istentől kapott jogok, kiterjeszthetik ezt a meggyőződésüket a csoportjogokra is; mondhatják azt, hogy a jogokat magának a közösségnek a megléte hívja életre. Azok, akik azt gondolják, hogy az egyének erkölcsi követélései szimplán annak kritikai megítélésén alapszanak, aminek *lennie kell*, ugyanezt gondolhatják a csoportjogokról is. Mindkét válasz összeegyeztethető egy harmadikkal, amelyre korábban már utaltam, vagyis azzal, hogy a szükségletek léte maga után vonja a jogot, hogy (bizonyos korlátokon belül) kielégítésük érdekében cselekedjünk.”²⁷

A nemzeti/etnikai kisebbségek problémájának a jogalkotásra kihegyezett megközelítésmódja azonban nem csupán a megalapozás logikai/filozófiai problémáját veti fel, hanem egyszersmind a fölösleges jogszaporítás veszélyeit is magában hordozza. A jogszaporításban rejlő devolúciós veszélyekre többek között megint csak Egyed Péter figyelmeztetett egy másik, 2005-ben megjelentetett tanulmányában.²⁸ Az emberi jogok illetően, kisebbségi jogok formájában történő extenziója, állította, partalanná és irrelevánssá teszi az emberi jogokra való rekurzust, másfelől a folyamat iránya egyre inkább megköveteli az emberi jogokról folytatott

²⁷ Van Dyke, i.m., 45. Ez az álláspont azonban megint csak bírálható liberális oldalról, aminek bizonyítékát Mester Béla egyik, 2005-ben megjelentetett tanulmánya adja. A szerző álláspontja szerint akárhogy is forgatjuk a kollektív jogok kérdését, nem kerülhetjük meg az egyéni akaratnyilvánításra való utalást az elméletben, illetve az erre való felszólítást a gyakorlati politikában. Úgy tűnik tehát, hogy az egyéni akaratnyilvánításra és az egyéni jogokra vissza nem vezethető kollektív jogokról beszélni képtelenség. Ez az álláspont azonban már túlmegy a szimpla emberi jogi argumentáción, s a kollektív, demokratikus akaratképzés legitimitását feszegeti. Lásd Mester Béla: A kontraktualizmus védelmében. A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra, in: *Kellék*, 2005, 12. évfolyam, 26. szám, 55–61.

²⁸ Lásd Egyed Péter: A közösség kérdése a kommunitarista valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban. *Kellék*, 2005, 12. évfolyam, 26. szám, 41–53.

filozófiai diskurzusban a hangsúlyok áthelyezését a *nomos*-ról a *physis*-re, vagyis az emberi *jogokról* az emberi *természetre*. Az emberi természetről alkotott tanításukkal viszont az arisztotelészi vagy kanti filozófiák megfelelőbb módszertani alapokat kínálnak a közösségi probléma megközelítéséhez, mint a XX. század filozófiái, hiszen a klasszikusok az ember természetét eleve közösségiként gondolták el – számukra az egyén természete csupán derivátuma volt közösségi létmódjának. Azok a XX. századi közösségelvű gondolkodók, akik – mint például a skót filozófus, Alasdair MacIntyre²⁹ – fölfedezték az arisztotelészi társadalomfilozófiában rejlő kiaknázatlan lehetőségeket, így jutottak el az emberi közösség mint politikai közösség (*polisz*) antik gondolatának rehabilitálásához. A *polisz*, a politikai közösség, bár a közös kultúra magas fokát kívánja meg a benne résztvevőktől, s ellehetetlenül, ha tagjai legalább egy nyelven nem értik meg egymást, mégsem merül ki magában a közös kultúrában, s legalább annyira különbözik a *Volk* politikai társadalmától, mint amilyen távol áll mindkettő a liberális demokráciától.

Az emberi jogok szaporításában rejlő devolúciós veszély lehetősége azonban régi vita tárgya,³⁰ amely elméleti értelemben akár egészen a szociális vagy morális jogok instituálására tett korai, XVIII. századi javaslatokig is visszavezethető. Hannah Arendt álláspontja szerint már a francia forradalmárok, azzal, hogy az ember jogait *természetes* jogokként kontemp-lálták, teret nyitottak az emberi jogok természetes igények nevében történő szaporításának, hiszen az olyan jogok, mint például a Robespierre által következetesen szorgalmazott „megélhetés joga”, csak azért illetik meg az embert, „mert természeti lény, »az élelemhez, a ruházkodáshoz, a fajfenn-tartáshoz«, vagyis az életszükségletekhez való jogán.”³¹ Az emberi jogok extenziója, a klasszikus, már Locke vagy az amerikai alkotmány és a Bill of Rights által nevesített „negatív” jogoknak (az élet, szabadság, tulajdon jogának) „pozitív” jogokkal való megtoldása ilyenformán valóban „a természetre redukálja a politikát”, csak hogy itt az emberi természet alatt az ember fizikai valóságából következő igények értendők. Az is kétségtelen továbbá, hogy a XX. században, „az új társadalmi mozgalmak” és az „identitáspolitikák” térnyerésével, a jóléti államnak a magánszférába való behatolásával, a közélet és magánélet közti határ felszámolásával egyre inkább

²⁹ Lásd: Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

³⁰ A vita legújabb fejleményeihez adalékként lásd: Leszek Kołakowski: *Emberi Jogok? Mi végre? Kritika*, 2004, 2. szám.

³¹ Hannah Arendt: *A forradalom*. Európa Kiadó, Budapest, 1991, 140.

„az emberi természet” kérdései, azaz a szexuális preferenciák, a nemi, etnikai, faji identitás, a szegénység váltak politikai problémákká. Ezzel az egyre határozottabban alakot öltő tendenciával szemben Arendt már a múlt század közepén a politika másfajta kontemplációját javasolta. Meggyőződéses republikánus gondolkodóként az volt a véleménye, hogy a politika a politikai szabadság, az egymással való beszélgetés szabadságának terepe, a természeti erők uralma és kényszerítő ereje alól tehát fel kell szabadítani a szemléleti és véleménykülönbségek megjelenésére. Elméleti értelemben azonban ezek a javaslatok már nála is Arisztotelész politikai nézeteire mentek vissza, aki az embert hol politikai, hol pedig beszélő lénynek nevezte, s akinek a – részint a metafizikájában, részint az athéni állam politikai gyakorlatáról szerzett tapasztalataiban gyökerező – filozófiai antropológiája valóban a politikai közösség ontológiai primátusát tanította az egyénnel szemben.³² „A *polis* az, amely az embert mint emberi lényt szó szerint lehetővé teszi.”³³

Mindazonáltal a „tiszta” vagy „klasszikus” republikánus álláspont, amit Arendt, majd később egyes komunitárius gondolkodók megpróbáltak rehabilitálni, a képviselői demokrácia összefüggésében nehezen tartható. A nemzeti liberalizmus százannyi éves tradíciója újra meg újra figyelmeztet bennünket annak a történelmi tapasztalatnak a jelentőségére, hogy az újkori demokratikus államok zömmel nemzetállamokként jöttek létre. A demokratizmus logikája, a népszuverenitás és a képviselői elv intézményesítése óhatatlanul megköveteli a politika „nacionalizálását”, lévén a demokratikus politika népnyelvi politika, ami a *közös nyelv* szükségességét kívánja meg. „Elvileg elképzelhető széleskörű fordítási lehetőségek igénybe vétele – írja Kymlicka –, ezek azonban gyorsan korlátozottakká, drágává és kényelmetlenné válhatnak. A nemzetállamnak a közös nemzeti nyelvre vonatkozó igényét a robusztus méretű tanácsko-

³² Arisztotelész politikai nézetei a legtöbb ókorkutató szerint az antik görögség egészének politikai tapasztalatait summázták, azaz korántsem csupán a gondolkodó egyén elszigetelt véleményéről van szó. „Arisztotelész a *Politikában* az embert *zoon politikónként* határozta meg (1252b9–53a39), és ennek jelentése csak metafizikájának fényében érthető; ennél fogva a helyes fordítás nehézkes magyarázatot igényel – az ember olyan lény, akinek legfőbb célja, akinek *téllosza* (célja), hogy természeténél fogva *polis*ban éljen. Úgy vélem, ezzel a legtöbb görög egyetértett, ha hallott egyáltalán Arisztotelészről és felfogta, amit mondott, bár ezek kevesen voltak.” Moses I. Finley: *Politika az ókorban*. Európa Kiadó, Budapest, 1995, 58.

³³ William M. Sullivan: *Reconstructing Public Philosophy*. University of California Press, Berkeley, 1982, 173.

zó demokrácia [deliberative democracy] követelményeként is értelmezhetjük. A nemzeti liberálisok számára az egynyelvű nemzeti politikai fórumok képezik a modern világban a demokratikus részvétel elsődleges helyét, s ezek eredetibb módon képviseleti jellegűek, mint a nyelveket keresztül-kasul átszövő magasabb politikai fórumok. Mindez pedig azért van, mert a demokratikus politika népnyelvi politika. Az átlagpolgár számára úgy kényelmes, ha a politikai vitákban saját nyelvén történik a kérdésfelvetés. Általános szabályként elfogadható, hogy csupán az elitnek van lehetősége arra, hogy folyékonyan beszéljen több nyelvet, ugyancsak számára adott e nyelvi képességek megőrzésének és további fejlesztésének lehetősége, s csak ő alkalmas arra, hogy többnyelvű környezetben politikai kérdésekről vitákat folytasson. Mi több, a politikai kommunikáció rendelkezik egy hangsúlyosan ritualisztikus összetevővel is, s a kommunikáció e ritualisztikus formája tipikusan nyelvi jellegű. Az idegen nyelv pusztán technikai ismerete révén, anélkül, hogy e ritualisztikus elemeket is értenénk, nem érthető meg teljesen egy politikai vita. Emiatt és még más okokból is állítják a nemzeti liberálisok – általános szabályként – azt, hogy minél inkább nemzeti nyelven zajlik egy vita, annál inkább bír képviseleti jelleggel.”³⁴

Ez a történelmi logika azonban kifordítható. Ha az „egy állam – egy nemzet” harcos alaptézise jó érv volt még John Stuart Mill kezében, hogy a nemzeti kisebbségek asszimilációját követelje, legalább olyan jó indok lehet a nemzeti/kisebbségi nyelvek politikai intézményesítése mellett is. Van tehát egy olyan érv, ami kellőképpen indokolja a szexuális, nemi, felekezeti stb. identitás, valamint az etnikai/nyelvi identitás közti politikai különbségtételt. Ez az érv, azzal hogy a nyelv megkülönböztetett jelentőségére mutat rá a demokratikus politika összefüggésében, egyszerűen mind arra is figyelmeztet, hogy van olyan partikuláris identitás, ami nem utalható a magán- vagy társadalmi szférába. A nemzeti liberalizmus mai tanulsága, hogy leszámolt az állam semlegességének XIX. századi mítoszával, s megmutatta, hogy a politikai intézményeket nem lehet ugyanolyan módon és mértékben leválasztani a kultúráról vagy nyelvről, mint ahogyan az a vallás és az állam esetében történt. A „poszt-nacionális” politikai filozófia (Habermas)³⁵ és a nemzeti liberalizmus (Kymlicka) mai vitájában

³⁴ Will Kymlicka – Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus, 34.

³⁵ Lásd Jürgen Habermas: Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International*, 1992, vol. 20, 1–19.

az utóbbi következetesen azt az álláspontot védi, mely szerint etnikai/nemzeti identitásunknak vannak olyan elemei, amelyek nem „kommunikációképesek” (jelesül a nyelvről, a nyelvi identitásról való kommunikáció, hiszen soha nem mindegy, hogy milyen nyelven beszélünk!), következésképpen ez az álláspont kételyeket fogalmaz meg az azonosságigények demokratikus alkufolyamatokba való totális beemelhetőségével szemben.³⁶ A nemzeti liberalizmus a kulturális minták sokszínűségének, az etnokulturális pluralizmusnak a politikai intézményesítésére törekszik, és alapvetően szkeptikus annak tekintetében, hogy az etnikai feszültségek feloldhatóak lennének az „eszményi közösség” (MacIntyre) vagy a „posztacionális föderáció” (Habermas) posztulátumaival.

Mindez egyszersmind arra int, hogy a nemzetiségi/kisebbségi kérdés orvoslása aligha gondolható el pusztán a jogvédelem terminusaiban, vagy legalábbis nehezen képzelhető el a *hatalom* ezzel párhuzamos szerkezeti átalakítása nélkül. Az etnikai, nemzeti identitás, még ha kisebbségi is, természetesen politikai intézményesítésre, nyilvánosságra, elismerésre tart számot. „Beképzeltnek (és legtöbbször esélytelennek) tűnik egy olyan közös nemzeti identitás és nemzeti nevelési program szorgalmazása, amely rombolja a nemzeti kisebbségeit. Ennek ellenére mégsem remélhetjük, hogy biztosítható volna minden nemzeti kisebbség számára, hogy saját állammal rendelkezzen. Álláspontunk szerint ezért még nem kell feladnunk a nemzeti liberalizmus megközelítését, de szükség van a cél újrafogalmazására. A nemzeti identitás az egyes nemzeti kisebbségek esetében fontos eszköze lehet annak, hogy önkormányzatot gyakorló politikai intézményrendszer hozzanak létre. Akárhogyan is, ezek a releváns »politikai egységek« nem lehetnek államok. Egy kifejezést kell találnunk – amely más, mint a nemzetállam –, s ez nem más, mint a többnemzetiségű állam [multination state]. Hogy a nemzeti liberalizmus a jelen világ életképes és igazolható megközelítése lehessen, ahhoz arra van szükség, hogy lemondjunk a nemzeti liberalizmus hagyományos – egy állam, egy nemzet – aspirációjáról, és az államot önrendelkező népek államszövetségeként fogjuk fel, melyben a belső határok úgy vannak megvonva, a hatalom pedig akképp van elosztva, hogy lehetőség nyíljk minden nemzetiség számára bizonyos fokú önrendelkezés gyakorlására.”³⁷

³⁶ Lásd erről részletesebben Losonczi Alpár: Minoritási nemzetforma. *Kellék*, 2005, 12. évfolyam, 26. szám, 63–69.

³⁷ Will Kymlicka – Christine Strachle, i.m., 46.

Voltaképpen azonban ez a felismerés sem új, sőt bizonyos értelemben akár évszázadosnak is nevezhető. Már Eötvös számára világos volt ugyanis, hogy – úgymond – „csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában”. Vagyis csak akkor, ha az állam lemond az egységes törvénykezésről, nemzeti nyelvről, központi közigazgatásról, adókról, állami közoktatásról stb., s hatalmát a nemzetiségek vagy a tartományok képviselőitnek osztja le. S bár kétségtelen, hogy találkozunk Európában a föderalizáció és a nemzeti autonómia különböző formáival, jelenlegi történelmi tapasztalataink mellett még válaszra vár a kérdés, hogy miként biztosíthatjuk ezek után az önállósított nemzetiségek lojalitását a többnemzetiségű állam irányába. Kérdés tehát, hogy mennyi igazság van abban, amit Michael Mann mond, hogy ti. az etnopolitika nem jelent egyebet, mint „a nemzetállam feldarabolását további, autentikusabbnak gondolt nemzetállamokra”.³⁸

Tulajdonképpen Eötvös dilemmája sem az volt, hogy megengedhető-e az államhatalom bizonyos mértékű korlátozása,³⁹ hanem az, hogy az önkormányzati kompetenciákat a nemzetiségek vagy a tartományok, esetleg a helyi önkormányzatok kezébe helyezzük-e. Államtudományi főművének második kötetében egyértelműen az utóbbi megoldás fele hajlott. És nem csupán azért, mert a helyi önkormányzatot Tocqueville nyomán a közhatalom megfékezésére szolgáló alkalmas eszköznek tekintette, hanem azért is, mert a helyi önkormányzatiság révén a nemzetiségi törekvésekben megmutatkozó néphatalmi igényt is leszerelhetőnek vélte. „Mindkét nemű igények [azaz mind a többnemzetiségű állam,

³⁸ Michael Mann: Megállította-e a globalizáció a nemzetállam felemelkedését? *Magyar Kisebbség*, 2002, új sorozat, 7. évfolyam, 2. (24.) szám, 136–161, 155.

³⁹ Eötvöst máig centralistának szokás tekinteni (eszmei értelemben is), valójában azonban az erős központi kormányzat eszméjét csak olyan feltételek mellett támogatta, ha ezzel párhuzamosan létrejön az országban az önkormányzatok egymásra épülő rendszere. Az önkormányzatiság szerepére és jelentőségére a központi kormányzat ellenőrzésében Tocqueville figyelmeztette, aki láthatólag komoly intellektuális befolyást gyakorolt Eötvösre, s akinek a könyveit nagy előszeretettel népszerűsítette, lásd például a *Budapesti Szemlé*ben megjelentetett terjedelmes recenzióját Tocqueville-nek a francia forradalomról írott könyvéről: Eötvös József: A francia forradalom okai, in: Uő.: *Beszédek és tanulmányok*. Franklin-társulat, Budapest, é.n., 205–265. Minthogy Tocqueville a helyi társulások szerepére amerikai körútja során figyelt fel, elmondhatjuk, hogy Eötvösnek a helyi önkormányzatok jelentőségére vonatkozó államtani nézetei, még ha áttételesen is, de amerikai tapasztalatokból származtak.

mind a *nemzetiségek* igényei] kielégítése végett szükség – írta –, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti jogon alapulnak, s a községek önállósága által bizonyos körön belül azon igényeknek engedjünk tért [arra], hogy maguknak érvényt szerezzenek, melyek a nyelvkülönbségből származnak. Amely mértékben követik az önkormányzás elvét, annál kevésbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének; mivel azon ellentét, melyben a nemzetiségi törekvések [többségiek és kisebbségiek] alapjukra nézve egymással állanak, azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel, elváltotatja az egyes községeknek adott azon jog által, hogy nyelvkülönbségüket fönntarthatják, s azon veszélyeket, melyek abból származhatnának, ha csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szem előtt, megelőzzük, ha a történeti jognak befolyást szerzünk a tartományban. Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létezése az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fennállására nézve, amennyiben eltérnek ez elvtől.⁴⁰

Báró Eötvös tehát nem tagadta a nyelvkülönbségek politikai jelentőségét, de azt tartotta, hogy a csupán a nyelvi szegregációra tekintettel lévő önkormányzatiság a monarchia fölbomlásához vezetne. Az állam integritását és a nyelvkülönbségek fönntartását tehát nem a nemzetiségi autonómia, hanem a föltételes tartományi önállóság és a *helyi* (községi, municipális) önkormányzatiság révén szerette volna összebékíteni, egyzersmind visszaszorítva az állam közigazgatási hatalmát, amely, mint mondotta, elveszi azt „a teret”, melyen azelőtt a nemzetiségek maguknak „elismerést” szerezhettek.

A dilemmánk voltaképpen százötven év után (*Az Uralkodó eszmék* második kötete, melyből a fenti idézet származik, 1854-ben jelent meg), ebben az értelemben ma is változatlan: összebékíthető-e egymással a patriotizmus és a nacionalizmus, az államhoz és a nemzethez való ragaszkodás, s ha igen, milyen intézményi/jogi formákban?

⁴⁰ Eötvös József: Csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában, in: *Uralkodó eszmék*, II. kötet, 551–552.

BAKK MIKLÓS

Egy szétfoszlatás aporiái

Régi dilemmája a politikaelméleti gondolkodásnak, hogy miképpen fogható fel az a számtalan történeti alakváltozatlan rendelkező társadalmi-politikai közösségforma, amelyet a nemzet fogalma jelöl. Két paradigma adott már a 19. század óta: egyrészt a politikai nemzet francia koncepciója, amely – Renan nyomán – a folyamatos, egyéni döntéseken keresztül magvalósuló közösség-konstituálódást állította az előtérbe,¹ másrészt a kulturális nemzet német fogalma, mely Herder eszméi nyomán a nyelvi-kulturális közösség primátusából indult ki², és az organikus közösség létmódját tette meg kiindulópontnak.

Az organikus (szubsztancializáló) és a folyamatos konstruálódást előtérbe állító, „dekonstruáló” megközelítésmódok vitájában a modern társadalomelméletek inkább az utóbbiakra látszanak építeni. A konstruktivizmus eredményeinek egyik legmódszeresebb végiggondolója az elmúlt években Rogers Brubaker volt (magyarra fordított tanulmányai: *A nemzet*

¹ Renan legtöbbet idézett sora szerint a nemzet „egyetlen roppant szolidaritás”, „mindennapos népszavazás”. Ld. Ernst Renan: *Mi a nemzet?* In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány kiadó, Pécs, 1995. 185–186.

² Louis Dumont szerint a domináns német elképzelés az, hogy „alapvetően német vagyok, és a németiség által vagyok ember”. Ld. A National Variant, I. German Identity: Herder’s Volk and Fichte’s Nation. In: *Essays on Individualism. Modern Ideology in Anthropological Perspective*. The University of Chicago Press, Chicago & London, 1986. 130–131. Idézi Alain Dieckhoff: *Egy megrögzöttség túlhaladása. Regio*, 2002, 4. sz. 9.

*mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény;*³ *Csoportok nélküli etnicitás*⁴), az alábbi írás elsősorban az ő megállapításaira reflektál.

Brubaker és a csoportizmus

Brubaker abból indul ki, hogy miközben a szubsztancialista nemzetfelfogást továbbra is nagyon sokan osztják – a primordialisták mellett számos modernista (konstruktivista) is –, a modern társadalomelmélet megkérdőjelezi a csoport szubsztanciális fogalmát.⁵ Ezért a „nemzet” esetében is megkérdőjelezendő a szubsztancializáló felfogás, és dekonstruáló látásmódra van szükség, azaz, nem a nemzet szubsztanciális mivoltát kellene a nacionalizmuskutatóknak és szociológusoknak keresniük, hanem a „nemzetben való létezését” kellene valahogy megragadniuk. A nemzeti mivolt, a nemzeti dimenzió tanulmányozását – írja – el kell választani a nemzetek, mint kollektívumok és közösségek tanulmányozásától, „a nemzetet nem szubsztanciaként, hanem intézményesült formaként, nem kollektívumként, hanem gyakorlati kategóriaként, nem entitásként, hanem esetleges eseményként, történésként” kell kezelni.⁶ A szubsztancializáló nézőpontot később „csoportizmusnak” (*groupism*) nevezi,⁷ amely alatt azt érti, hogy „hajlamosak vagyunk a kulturális világot egyszínű etnikai, faji és kulturális kockákból kirakott sokszínű mozaikként beállítani.”⁸ Ezzel szemben az újabb társadalomkutatá-

³ [1996] Vö.: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 387–396.

⁴ [2004] Vö.: Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 112–123.

⁵ Brubaker négy olyan fejleményt említ meg, amelyek ehhez a nézőponthoz – a csoport realista létezésének elvetéséhez – vezettek, ezek: 1. a hálózatelmélet térhódítása, a hálózatnak, mint általános metaforának egyre gyakoribb használata a csoport helyett; 2. a cselekvésre irányuló elméletek, amelyek módszertanilag az egyént állítják középpontba, és az egyén érdekein, orientációin keresztül vizsgálják a kollektív cselekvés logikáját; 3. a strukturalista szemlélet visszaszorulása és egy inkább „konstruktivista” álláspont előretörése, amely a csoportok konstruált, esetleges és változékony voltát hangsúlyozza; 4. a posztmodern elmélet, amely a társadalmi formációk kialakult és rögzült jellege helyett azok részlegességét, átmenetiségét a közöttük létező átjárhatóságot hangsúlyozza (Brubaker: *A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény.* Kántor Zoltán (szerk.) i. m. 387–395.).

⁶ Ld. *Nacionalizmuselméletek...* i. m. 390.

⁷ Ld. *Csoportok nélküli etnicitás.* Kántor–Majtényi (szerk.) i. m. 112–123.

⁸ Ld. *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről,* i. m. 112.

si irányzatoknak a relevanciájára kell figyelniük, azokéra – érvel Brubaker –, amelyek a csoportok szubsztancializáló felfogásával szemben jelentkeztek, problematizálják a „csoportként létezés fogalmát,” és „aláássák a stabil csoportlét feltételezéséhez kapcsolódó axiómákat”, és amelyek a nacionalizmuskutatás számára is érvényes mondanivalóval rendelkeznek: ilyen az etnometodológia, a diskurzuselemzés; a társadalmi hálózatelmélet, a kognitívizmus, a feminista elmélet, a racionális választások elmélete, a játékelmélet.⁹

Ez a dekonstruáló racionalizmus teljes mértékben beleillik a nacionalizmuskutatás több irányzatába, és annak a felfogásmódnak a továbbgondolása, amely Benedict Anderson vagy Frederik Barth munkásságát jellemzi.

A talán legfontosabb kiinduló kérdés – hogy miért tűnik „szubsztanciális csoportnak” a nemzet – mindazonáltal Brubaker gondolatmenetében is nyitva marad. Ő utal ugyan arra, hogy a hétköznapi racionalitás természetes velejárója ez, vagyis hogy a hétköznapi értelemben használt társadalmi kategóriák gyakran esszencialisták és naturalisták, mivel ezek a kategóriák hordozzák azt, amit a „résztvevők primordialiszmusának” vagy „pszichológiai esszencializmusnak” neveznek. Az a kérdés azonban nem merül fel nála, hogy a mindennapi kategorizációs eljárások tekintetében van-e különbség az egyes csoportok között.

Általában véve, nagyon sok csoport van, amely nem határozható meg tagjainak néhány egyszerű ismérven alapuló szummációja révén. Továbbá a „nemzet” esetében is felvethető, hogy nincs kategorizációs értelemben szubsztanciája. Mindebből azonban nem következik azonnal, hogy a „nemzet” is „esetleges esemény” vagy pusztán „gyakorlati kategória”, „a kollektív cselekvés változékony terméke” (Craig Calhoun),¹⁰ mint más létező csoportok, azaz: a dekonstruáló nézőpontból is megvizsgálható, hogy a nemzet létmódja eltér-e a többi cselekvő közösségtől.

Első kérdésünk tehát az, hogy van-e különbség a „nemzet” és a többi politikai „csoport” között? És ha van, mi ennek a különbségnek a lényege?

⁹ Uo.

¹⁰ Brubaker Craig Calhoun idézi, aki az 1989-es kínai diákmozgalomról írta: az identitás a kollektív cselekvés terméke, és nem annak kiváltó oka.

A nemzet és a modern politikai közösségek

Ernest Gellner szerint a társadalom egalitárius felfogását és a hatalom kollektivizálását az agrártársadalmakról az ipari társadalmakra való átmenet teremtette meg, a nacionalizmus, a nemzet kialakulása ennek „fejleménye”. Ezzel szemben Liah Greenfeld úgy véli, hogy a nacionalizmus nem a kapitalizmus és az iparosítás termékeként, nem a modernizáció kísérőjelenségként jelent meg, hanem sokkal inkább ezek előfeltételeként.¹¹

A gellneri paradigma a modern társadalmi berendezkedés felől próbálta értelmezni a nacionalizmus jelenségét, és tartalmat adni a nemzet fogalmának. Mivel e paradigmában elsősorban a történések vizsgálták a modernitást, és abban a tradicionális berendezkedés és a hagyományos értékek fokozatos leépítését és visszaszorítását mutatták ki, elemzéseikkel a modernitás és modernizáció fogalmának az egymásba csúszását is előkészítették. A premodern kor „nyitásként” – az univerzalizmus megmegújuló rohamaként – való értelmezése, majd az azt követő modern kor fejlődésdinamikára való redukciója tulajdonképpen folyamatos „tökéletesedéssé” fogalmazta át a modernitást, és ezzel egy új problémát is létrehozott: a modernitás „modernizációjának” a kérdését.

A modernizációvá átalakított modernitásban a nacionalizmus kérdése megrekedt az intézményi problematikában, és egy sajátos ambivalenciát is magára öltött: a nacionalizmus ugyanis mind a modernitás elfogadásaként, mind pedig annak elutasításaként meg tudott jelenni.¹²

Greenfeld felfogásában a nacionalizmus viszont olyan „eszme- és érzelemkészletet” jelent, amely átfogó identitást biztosít előbb a kevesek, majd a „nép”, a „nemzet” számára, és ezáltal megteremti az egalitarizmus társadalompszichológiai alapjait. Egyfajta anomikus állapot ez a feudalizmus hierarchikus társadalom-felfogásának bomlásfolyamatában, amely lehetővé teszi, hogy a „nemzet” fogalma folyamatosan bővüljön, és egyben olyan új etnopszichológiai valóságot is kialakít, amely a modernitás talapzatává is válik.

¹¹ „A rugalmas társadalmi rétegződési rendszer az industrializációtól és a kapitalizmustól függetlenül alakul ki, és éppenséggel ez utóbbiak kifejlődését teszi lehetővé”. Lásd Liah Greenfeld: Nacionalizmus és modernitás. In: *Nacionalizmuselméletek...* i. m. 184.

¹² A „közpolgári” és az „etnikai” nacionalizmus közötti különbségtétel megideologizálásai mögött lényegében ez rejlik.

A modernitásnak Heller Ágnes szerint két összetevője van: 1. a modernitás dinamikája; 2. a modern társadalmi berendezkedés.¹³ Míg a Gellner felfogásába illeszkedő paradigma a modern társadalmi berendezkedést helyezi az előtérbe (a piac, a gazdasági innováció, a „szten-derdizált magas kultúra” fenntartását biztosító intézményrendszer), a Greenfeldé – mely a rendi társadalom lassú anómiájából és státusinkozisztenciájából vezeti le a nacionalizmust – inkább az első összetevővel, a modernitás dinamikájával függ össze. A modernitás – dinamikája felől tekintve – olyan világ, amely a szabadságon alapszik, nincs más alapja, mint saját alapjainak folyamatos dekonstrukciója, „olyan világ, amelynek szakadatlanul fel kell fedeznie önmagát.”¹⁴ A nemzeti identitás ebben a világban egyrészt „alapvető identitás” (Greenfeld), másrészt maga is része a folyamatos dekonstrukciónak. A nemzeti identitás az egyén „legbelső lényegét” is megszabja – de nem szubsztanciális értelemben, hanem úgy, hogy a társadalom tagjává teszi –, másrészt ehhez a folyamatosan újrakonstruált identitáshoz képest a többi identitásforma másodlagos jellegű, csupán módosíthatja azt. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a modern társadalmak – mint Greenfeld fogalmaz – „fogalmi definíciójuknál fogva »nemzetek«. Azokról, amelyek nem tartják magukat nemzetnek, úgy vélik (még) nem modernnek.”¹⁵

A „nemzet” következőképpen a politikai modernitás *legátfogóbb formája*, erőteljes keretet biztosít ahhoz, hogy a szabadságokon alapuló dekonstrukció végbemehessen úgy, hogy közben az intézményi alapjait is folyamatosan újraalkothassa.¹⁶

¹³ Heller Ágnes: *The Three Logics of Modernity and the Double Bind of Modern Imagination*. Collegium Budapest. Institute for Advanced Study. Public Lecture Series, 2000, Nr.23. 2.

¹⁴ „És mivel a modern világ a szabadságon alapszik, olyan archén, mely sehol sem található, alapok nélküli világ marad, olyan világ, amelynek folyamatosan újra fel kell fedeznie önmagát. Ez az egyik fő oka annak, hogy miért marad elvont – a szó hegelianus értelmében – a modern világ bármely konstruált modellje és miért kontrafaktuális meghatározása szerint, és mi miatt hangzik igaznak csupán néhány évtizedig bármilyen koherens narratíva.” (Heller i.m. 1. B.M. fordítása)

¹⁵ Greenfeld i. m. 185.

¹⁶ Ugyanezt az álláspontot fejti ki Will Kymlicka és Christine Straehle: az elmúlt két évszázadban – írják – két alapvető tendencia volt tapasztalható: a) a birodalmak, királyságok, városállamok, gyarmatok színes sokasága nemzetállamok sokkal egyneműbb halmazává szerveződik át, és ezek közül majdnem mindegyik nemzetépítési politikát folytat a közös nemzeti identitás (a közös nyelv, kultúra) megteremtése érdekében; b) a preliberális vagy nemdemokratikus kormányzati

A modernitás dinamikája a nemzet vonatkozásában is a modern képzetet két – Heller Ágnes által megjelölt – forrását állítja az előtérbe, ezek: a *technikai* és a *történelmi* képzetet.¹⁷ A nemzetet és a nacionalizmust is inkább ezek kölcsönhatásában érdemes vizsgálni, és nem a társadalmi berendezkedés részeként, egyik lehetséges kereteként. E két képzet konfliktusos viszonya teszi érthetővé ugyanakkor a nacionalizmus ket-tősségét, és ebből fakadnak a nacionalizmusról való gondolkodás (a nacionalizmuskutatás) aporiái is.

A történelmi képzet segítségével sikerül a nacionalista mozgalmaknak a közösségi emlékezetből modern indentitás szerkezetet létrehozniuk, és azt mobilizációs tényezővé emelniük, a nacionalizmuskutatásban pedig a történelmi képzet elsőbbsége alapozza meg a primordialista és perennalista irányzatokat. A történelmi képzet alakította ki a nemzet szubsztancializálásának legismertebb paradigmáit. A technikai képzet preponderáns működése viszont a nemzetnek elsősorban a politikai modernitás kereteként való működtetését szolgálja; célja, hogy megalapozza a hatékony intézményeket és a hatékony közösségi döntéshozatalt (a nacionalizmuskutatásban – eközben – a modernista elméletek azok, amelyek a modern intézményesülés primátusát hangsúlyozzák). A technikai képzet is szubsztancializálások kiindulópontja; a technikai képzet ugyanis a nemzetállamot a politikai közösség problémamegoldó intézményrendszereként próbálja maximális teljesítményűvé tenni, ami viszont az állampolgárok összességének működő politikai közösségként való elfogását előfeltételezi a demokrácia procedurális keretei között.

Mindaddig, míg a politikai közösségek ki nem alakultak, míg nem vált világgossá, hogy a greenfeldi státusinkonzisztencia eredményeként

formák (monarchiák, katonai diktatúrák stb.) majdnem mind liberális-demokratikus rendszerekké alakultak át. Okkal feltételezhető, hogy e két tendencia valamiképpen összetartozik, affinitás áll fenn a nemzetállam és a liberális demokrácia között. (Kymlicka, Will – Straehle, Christine: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. *Kellék*, 2001, 21. sz. 31.) Hipotézisünk az, hogy a két tendenciát épp az anómián keresztül kialakult társadalmi egalitarizmus, a státusinkonzisztencia európai történeti folyamata tette összetartóvá, és ezért a nyugati politikaelmélet azon implicit előfeltevése, amelynek értelmében „a demokrácia, az igazságosság, a legitimitáció, az állampolgárság elmélete és gyakorlata összefonódott a nemzeti intézményekkel” és ami szerint „egyedül a nemzetállam keretein belül tartható fenn a liberális-demokratikus elvek megvalósíthatóságának a reménye”, több mint fogalmi affinitás: történetileg megalapozott összekapcsolódás.

¹⁷ Lásd Heller i. m.

meddig terjednek a „nemzet” határai, a történelmi képzeletforma volt a meghatározó. A technikai képzelet a nemzet politikai létmódján belül akkor jutott primátushoz, amikor megeremtédket a nemzetállam intézményes keretei. A nemzetállami legitimitás megeremtette az állam racionális kérdéseit, köztük a törvény és a rend biztosítását, a szakpolitikák kérdéseit – általában: az állam társadalmi intervenciójának a kérdéseit. Ennek az intervenciónak a kérdései viszont alapvetően racionális problémamegoldást igényelnek, a társadalmi konfliktusokba való beavatkozást ugyanis az államoknak egyszerűbb racionális, allokációs problémaként kezelni: költségvetési kérdéssé alakíthatják („monetarizálhatják”) még azokat a kérdéseket is, amelyek tulajdonképpen értékeken alapulnak, illetve a megoldásuk értékek közötti választáson alapszik.

Mindazonáltal a nemzetállami keretek megszilárdulásával a politikai közösségek kérdései nem kerültek végleg a technikai képzelet uralma alá. Egyrészt magának az intervenciónak (a szakpolitikai beavatkozásoknak) a kérdései sem tehetőek teljesen racionálissá. Bár nagyon sok konfliktusban a rendelkezésre álló lehetőségek a technikai képzelet dominanciája mellett fogalmazódnak meg, azonban a „technikai” kérdések kiéleződésük esetén visszatorkollnak az értékválasztás kérdéseibe, azaz: az allokációs konfliktusok is lényegében hitek, szellemiségek, meggyőződések konfliktusai. A technikai képzelet dominanciája olykor felélesztheti a történelmi képzeletet. Mindazonáltal a technikai képzelet uralma hasznos, paradigmateremtő kiindulópontnak bizonyult; ezen alapszanak a „rational choice”-elméletek¹⁸ is.

Másrészt viszont az, hogy a nemzet a *modernitás legátfogóbb formája* egyben azt is jelenti, hogy a nemzet a politikai modernitásban a *történelmi képzelet egyetlen integratív horizontja*. Vagyis a politikai identitások végső vonatkozásait a nemzet horizontja fogja át. Ez még akkor is így van, ha a gazdasági globalizáció, a nemzetközi biztonság új követelményei vagy a „posztmodern” politikai konstrukciók új világa idején egyre több transznacionális és államalatti politikai közösséget konstituáló intézmény jelenik meg, és egyre gyakrabban felmerül, hogy a nemzetet és a nemzetállamot immár „a politikaelmélet sem tekintheti egyetlen avagy uralgó kontextusának.”¹⁹

¹⁸ Anthony Downs: *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper and Brothers, 1957.; John Elster: *Rational Choice*. Oxford, Basil Blackwell, 1986.

¹⁹ Kymlicka, Will – Straehle, Christine, i. m. 47.

Indokoltnak tűnik tehát, hogy a politikai közösségek tekintetében különbséget tegyünk a „nemzet” mint a legátfogóbb cselekvő közösség és többi, tisztán a modernitás talaján létrejövő (modern nemzetállami keretek között működő) politikai közösség közt. E különbséget még akkor is érdemes megtenni, ha e szétválasztás problematikusnak tűnik, hiszen úgy tűnik, a „nemzet” a maga teljességében nem tud sohasem cselekvő közösséggé válni, cél- vagy eszközzracionális cselekvését ugyanis mindig „kihelyezi” valamilyen, politikai cselekvőképességgel rendelkező csoportjába, amely (cselekvőképessége alapjául szolgáló) külön identitással rendelkezik. Mindazonáltal a végső integratív horizontról a politikai modernitás nem tud lemondani, ugyanis a modernitás talaján létrejövő politikai közösségek közötti konfliktusok feloldása, a „közös érdekek” és „közös célok” jegyében történő kiegyezés – a modernitás szabadságlogikájának fenntartása mellett – nem volna lehetséges annak a „végső”, újra- és újrászubsztancializáló horizontnak a folyamatos fenntartása nélkül, amelyet a „nemzeti mivolt”, a nemzetként létezés biztosít.

De milyenek a modernitás talaján létrejövő politikai közösségek?

Megértésükhöz jó támpontot nyújt Victor Turner liminalitás-communitas fogalom párosa.²⁰ Turner értelmezésében (van Gennep nyomán) a természeti és tradicionális társadalmakban markánsabb különbség áll fenn „állapot” és „átmenet” között. „Állapoton” a kultúra vagy a struktúra által világosan világosan kijelölt helyet kell érteni, míg „átmeneten” vagy a *liminalitás*on olyan pozíció értendő, amelyekben a személyek helyzete a jog, a szokások, konvenciók tekintetében homályos, meghatározatlan. A liminalitás állapotát a premodern társadalmak általában igyekeznek lerövidíteni, szertartások segítségével ritualizálni, vagyis valamiképpen szabályozni. Ezekben az inkább kivételesnek tekintendő „átmenetekben”, a liminalitás állapotában az emberek sajátos közösségeket, *communitasokat* hoznak létre, amelyek addig állnak fenn, míg az új strukturális „állapot” ki nem alakul. A *communitasok* tehát kivételes közösségek ezekben a társadalmakban, olyan egyenlő emberek szövetségéből állnak, „akik együttesen alávetik magukat a rituális ősök általános tekintélyének.”²¹

²⁰ Lásd Victor Turner: *The Ritual Process*. Cornell University Press, N.Y., 1977. 94–130. Magyarul: Victor Turner: Liminalitás és communitas. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 51–63.

²¹ Turner: *Liminalitás és communitas*... i. m. 56.

A modernitás formáit felvevő (nacionalizált) társadalmakban az egyenlőség állapotát előkészítő anomia és státusinkonzisztencia a liminalitást általános egyéni léthelyzetté avatta, ezért legtöbb csoport a communitas logikája szerint (egyenlők szövetsége alapján, ritualizált elemekkel megkonstruált identitás mellett) alakult, kezdett cselekedni. A communitasok egy része intézményesült, a modern társadalmi struktúra részévé vált, mások eltűntek, illetve csak az általuk gerjesztett konfliktusok révén intézményesültek. A társadalmak egészének a strukturális erejét viszont olyan struktúrának és identitásnak kellett biztosítania, amely nincs kitéve a communitasok folyamatos változásainak, konfliktusainak, keretet tud biztosítani konfliktusaikhoz. A nemzet mint politikai közösség ezt a communitasok fölötti keretet, és az azt szilárdá tevő identitáshorizontot tartja fenn és teremti folyamatosan újra.

A társadalomtudományi kutatásnak ezért az is célja, hogy a szubsztancializáló logikák mögé tekintve megvizsgálja, miben tér el a „nemzeti mivolt” alakulása más csoportdinamikáktól, amelyek inkább a modern társadalmak communitasainak dinamikái.

Egy párhuzam konklúziói

Az eltérés megértésében épp Brubaker „dekonstruáló” álláspontot igazolni hivatott példája szolgálhat, az, amit a munkásosztály fogalma kapcsán elmond. A társadalmi osztályok és elsősorban a munkásosztály fogalmát vizsgálva ő ugyanis megállapítja, ma már világos: „a reálisan létező entitásként és szubsztanciális közösségként felfogott munkásosztály”, mint az elemzés tárgya nagyrészt a múlté. „Léte megkérdőjeleződött, mind az elméleti elemzések oldaláról, mind a társadalomtörténet, a munkásság történetét és a tömegdiskurzus és mobilizáció történetét részletekbe menően vizsgáló kutatás oldaláról”,²² ez pedig – vonja le a konklúziót – jó példa arra, ami a „nemzettel” történik, mind a történeti folyamat, mind a módszertani konzekvenciák tekintetében.

Az előbbieken kifejtettek alapján viszont a munkásosztály realitásának e „szétfeszítése” nem analogonja a nemzet hasonló „szétfeszítésének”, az osztály és a nemzet ugyanis nem ugyanazt a „helyet” töltik be a modernitás működésében.

²² Lásd Brubaker: *A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény* i. m. 387.

Az osztály fogalmának kétségtelenül volt szociológiai alapja, de az osztályöntudat tisztán politikai-ideológiai konstrukció volt, amely a modernitás immár létező körülményei, a liberális demokráciák keretei között alakult ki. Azaz, az osztálykülönbségek már a polgárságon belül alakultak ki, és olyan – a demokrácia kezdeti időszakában megfogalmazott – kérdésekhez kapcsolódnak, mint például: kik kaphatnak szavazati jogot, hol a tulajdonjog határa stb. Gyökerei tehát abba a helyzetbe nyúlnak vissza, amelyben a polgárság belső rétegekre oszlott, és olyan alsóbb néprétegek fölé épült, amelyek az állampolgári jogokkal csak korlátozott mértékben élhettek. Vagyis az osztálykülönbségek akkor és olyan társadalmi feltételek mellett alakultak ki, amikor már ismert volt, hogy a problémákat nem „eltörölni” kell, hanem az érdekek egyeztetésével és kompromisszumokkal megoldani. Az osztályok megjelenése viszont átalakította magának a „népnek” a fogalmát is: immár nem szétválaszthatatlan egységet jelentett, hanem – mint arra Michael Mann is rámutatott – „plurális és osztályokba rendeződött entitást”, aminek következményeként „a liberális demokrácia lényege nem az individualizmuson, hanem az osztályérdekek legitimitásának elfogadásán alapszik.”²³

A nacionalizmus ezzel szemben részben a modernitás előtt, részben azzal párhuzamosan, a modern társadalmi viszonyok kialakulását gerjesztve kapott formát, és az általa létrehozott identitásközösség, a „nemzet” nem állítható párhuzamba azokkal az identitásközösségekkel, amelyek a modernitás talaján alakultak ki. A modernitás funkcionalizmusa alapján létrejött identitásközösségek ugyanis általában olyan érdekközösségeken alapszanak, amelyeknek létrejöttére és megszűnésére a modern polgári körülmények között kerül sor, amikor az individualizmus és szabadság elvei már maguk is szubsztantív elvként merülnek fel. E közösségek cselekvésére jobbra a technikai képzelet dominanciája mellett kerül sor, céljaikat nagyobbrészt „racionális” érvekben fejtik ki, nem támaszkodnak olyan értékekre, amelyek nem a polgári társadalom létmódjából eredeztethetők, még akkor is, ha e létmódról épp az értékek nyelvé-

²³ Lásd Michael Mann: *The Dark Side of Democracy: The Modern Tradition of Ethnic and Political Cleansing*. *New Left Review*, 1999. May-June, Nr. 235.18–45. (Magyarul: Michael Mann: A demokrácia sötét oldala. Az etnikai és politikai tisztogatás modern hagyománya. *Regio*, 2003, 1. sz. 3–35.) Mann az osztályok és a liberális demokrácián belüli „tisztá” identitásközösségek megkülönböztetését annak érdekében vezeti be, hogy megalapozza tételét: az etnikai tisztogatás legerőteljesebb formái a liberális demokrácia politikai és intézményi körülményei között alakultak ki.

folyik a vita. A racionálisan kifejtett célok általában fontos társadalmi-elosztási probléma megoldását vagy egy „beavatkozási” probléma korlátainak a kijelölését (abortusz, környezetvédelem) szolgálják.

A „munkásöntudat” politikai kialakítása és fenntartása mint identitásképzés tulajdonképpen a technikai képzelet egy új mozgásterének a kialakítását szolgálja mindössze: az osztályérdekek politikai képviselőinek megalapozását. Ez az érdekképviselő nagymértékben racionalizálható, része annak a politikai funkcionálisnak, amely a többpártrendszerben érvényesült, és az identitásképzés a racionalitás terének a megőrzését szolgálja mindaddig, ameddig az allokációs vagy „beavatkozási” probléma fennáll, vagy át nem fogalmazódik.

A „nemzet” viszont az a politikai közösség, amely a modernitás létező formái között minden lehetséges funkcionális keretben tart, és ezért különösen szilárdnak, az összes funkcionális identitás ütközését elbírónak kell lennie. A nemzetállamnak a saját állami keretein túlmenően nincsenek egyéb szilárd intézményi garanciái, ezért szerepe is túlmegy a politikai közösség fenntartásának technikai-instrumentális biztosításán: azzal, hogy a modernitás talaján keletkezett, „funkcionális” politikai identitásokat betagolja egy nagyobb, integratív horizontba, tulajdonképpen a modernitást „tartja fenn”. Ebből következik, hogy a „nemzet” valóságának „végső” – (nemzet)államon túli – szubsztanciális valóságként kell megjelennie, még akkor is, ha a nemzet tagjai az ismert kategorizációs eljárásokkal nem sorolhatók be a szociológiailag meghatározni kívánt „csoportlénybe” – ebben igaza van Brubakernek. Ez egyben azt is jelenti, hogy a modernitás körülményei között megjelent többi kollektívum – osztályok, érdekcsoportok, mozgalmak stb. – világát meghatározó módszertani „szétfoslás” a nemzetre nem vihető át, róla nem mond semmit. A nemzet módszertanilag mégsem tehető „esetleges eseménnyé”, illetve, ha mégis azzá tesszük: nem tudunk meg róla semmit.

MAGYARSÁGPOLITIKA

EPLÉNYI KATA

Székelyek és autonómia – tervek a mérlegen (2003–2006)

A székelyföldi autonómia kérdése hosszú múltra tekint vissza. 1918 novemberében az önálló Székely Köztársaság¹ *etnikai alapon* történő megszervezése merült fel, amit hosszú ideig nem követtek egyéb elképzelések. A székelység az 1918-as Gyulafehérvári határozatban és az 1923-as párizsi kisebbségi szerződésben foglaltak alapján remélte sorsának jobbrafordulását. A '20-as évek végére tudatosodott a politikai elitben, hogy ebben a tekintetben a nemzetközi szerződések nem hoznak megváltást. A '30-as évek közepéig főleg *kulturális* (vallási, tanügyi, közművelődési) autonómiában gondolkodtak. Utána megakasztották ezt a fajta megoldáskeresést a revizionista elképzelések. A két világháború közötti tervezetek nem keltettek különösebb visszhangot, mivel nem lettek publikálva, és nem kerültek döntéshozó politikai fórum elé. Viszont ebben a korszakban terjedtek el azok a technikák és modellek, amelyek a homogenizációs politikával szemben a nemzeti autonómiákra épülő, konszociális modell igényét fogalmazták meg – írja Bárdi Nándor.²

A történet 1945–46-ban folytatódott.³ Az állami beavatkozás jele volt a Nemzetiségi státútum néven ismert 1945. évi 86. sz. törvény,⁴ amely azonban kirakat jelleggel bírt. 1948 után, a sztálini totalitárius modell romániai kiépítésének időszakában, a román vezetés a kisebbségpolitika

¹ Bárdi Nándor: Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 115–119.

² Vö.: Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 329–376.

³ Vincze Gábor: A székely autonómia kérdése 1945–46-ban. http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/szekely_autonomia_fo.html

⁴ Lipcsey Ildikó: A román nemzetiségi politika négy évtizede. *Külpolitika*, 1989. 2. sz. 47.

területén is alkalmazta Moszkva megfontolásait. Így jött létre az első autonómnak nevezett közigazgatási egység, a Magyar Autonóm Tartomány.⁵ A MAT azonban csak a román rendszer demokratikusságát volt hívatott bizonyítani, és nem a székelység, az erdélyi magyarok tényleges autonómiájáról szólt. A MAT felszámolását követő időszakban, 1968-tól 1989-ig, a Ceaușescu-éra alatt mindvégig meghatározó volt a központosított, nacionalista irányítás, az autonómia ügye szóba sem kerülhetett. Miután 1989 decemberében megbukott Ceaușescu-rendszer, a helyzet hasonlóan alakult, mint a második világháborút után közvetlenül: a magyarság bizakodva tekintett a jövőbe, és úgy gondolta, hogy a demokrácia feltételei közepette megoldódnak a nemzetiségi problémák.

A rendszerváltás újabb szakaszt nyitott a székelyföldi autonómia-törekvésekben. Ez az új szakasz a két világháború közötti korszak, illetve a második világháborút követő rövid időszak folytatásaként értelmezhető. Az időszakban a javaslatok kidolgozásának időpontját tekintve két szakasz különíthető el.⁶ Az *első* a kilencvenes évek első fele, amikor közel tíz tervezet látott napvilágot. A tervezetek többsége *komplex megoldási csomagot* kínál, igyekszik a Romániában élő összes magyarra kiterjeszteni az autonómia valamely formáját. A *második szakasz* 2003-mal vette kezdetét. Ennek a szakasznak az összefoglalása a tulajdonképpeni célunk.

Előtörténet

Az autonómia-ügyet a kilencvenes években nem lehet elválasztani a RMDSZ-en belüli vitáktól. Az autonómia-kérdés megosztotta a Szövetséget. A Szövetség egyes csoportosulásai más elképzelést tartottak célravezetőnek, mint amit az RMDSZ képviselt. Ami nem azt jelenti, hogy a RMDSZ ne tűzte volna zászlajára a területi autonómia megvalósítását, csak azt más eszközökkel akarta elérni. A két elképzelés, hozzáállás és vérmérséklet közötti különbséget mutatja az a tény, hogy az ebben

⁵ Vö. többek között: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Tanulmányok. Pro-Print: Csíkszereda, 2005.; Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*. Csíkszereda, 1999.; Gagyi József: *Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet*. In Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, 2004. 173–190.; Bottoni, Stefano: A sztálini „Kis Magyarország” megalakítása, 1952. *Regio*, 2003. 3. sz.

⁶ Bakk Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 39–60.

az időszakban született tervezetek közül egyet dolgozott ki az RMDSZ,⁷ a többi egyéni kezdeményezés⁸ vagy kisebbségi szakértői csoportok, műhelyek által kidolgozott dokumentum⁹, amelyek jórészt az RMDSZ törvény-tervezetének alternatívájaként jelennek meg. Mivel az RMDSZ is támogatta az autonómiát, bár inkább csak retorikai szinten, a két csoport közötti szakadás csak egy évtized múltán következett be. Az, hogy 2003-ban az RMDSZ-ből kiváltak a székelyföldi területi autonómiát követelők, nem volt váratlan.

Romániában 1991. december 8-án új alkotmány lépett életbe, így új helyzet teremtődött. A kisebbségjogi megközelítés beilleszthető lenne az új alkotmányos keretbe, de az autonómia nem. Ennek ellenére az RMDSZ 1992. októberében elfogadta a *Kolozsvári Nyilatkozatot*, amely tulajdonképpen az autonómia-koncepció felülkerekedését jelentette a kisebbségjogi és helyi önkormányzatokra alapozó felfogással szemben. Az RMDSZ harmadik kongresszusán (Brassó, 1993. január) kiadott dokumentum pedig már programot is adott. Ez volt az egyetlen olyan törvényjavaslat, amelyet az RMDSZ az egy tömbben és szórványban élő magyarság jogállásának átfogó rendezésére benyújtott a román parlamentbe, megvitatására azonban nem került sor. Ez a tervezet tulajdonképpen egy kerettörvény, amely külön határozza meg az egyéni kisebbségi és a közösségi jogokat. Az elképzelés vitákat váltott ki az RMDSZ-en belül, így sorra jelentek meg az újabb autonómia-elképzelések.

További tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy tervezetekben gazdag legyen ez az időszak. Az autonómia létrehozása iránti igény ugyanis ekkor még mind külpolitikailag, mind belpolitikailag fenntarthatónak tűnt. Az európai politikában egy, a kisebbségjogi rendelkezéseket az autonómiák irányába bővítő irányzat látszott előretörni (az 1201/1993-as ET-ajánlás ennek jeleként értelmezhető), a belpolitikában pedig még

⁷ Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről. 1993. november 14. *RMDSZ Közlöny*, 1993. 7–8. sz. 3–4.

⁸ Szócs Géza: Nemzetiségi törvénytervezet-csomag. 1991.május. (Teleki László Intézet könyvtára: K-2263/97) Csapó József: Memorandum a romániai magyar nemzetközösség belső önrendelkezéséről. 1992. december. *Erdélyi Napló*: 1993. március 15; Szilágyi N. Sándor: Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. 1994. március. *Korunk*, 1994. 3. sz; Bakk Miklós: A személyi elvű önkormányzatokról írott kerettörvény-tervezete. 1995. április.

⁹ Bodó Barna – Szász Alpár – Bakk Miklós: Romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma. 1995. április.

nem szilárdult meg a jobbközép ellenzéki együttműködésének kerete. Amint azonban elkezdődik az RMDSZ integrációja a román pártrendszerbe, a belpolitikai lehetőségek egyre szűkebbek lesznek, mert az integráció együtt járt a román vezetés azon igényével, hogy az RMDSZ hagyjon fel az autonómia megvalósításának igényével. 1995 tavaszán már világos jelei mutatkoznak annak, hogy az autonómia kérdése lassan megszűnik az RMDSZ politikájának központi, identitását biztosító eleme lenni, ettől kezdve csupán a marginalizálódó csoportok foglalkoztak vele. E csoportokkal kötött kompromisszumként értelmezhető, hogy az RMDSZ negyedik kongresszusán (Kolozsvár, 1995. május) néhány elvi tézis és a hármass autonómia-forma¹⁰ mégis bekerül a RMDSZ programjába,¹¹ amely ugyan újabb tervezetek napirendre kerüléséhez vezet, de az RMDSZ már nem áll ki ezek megvalósítása mellett.

Az autonómia kérdése tehát 1990 és 1992 között az RMDSZ identitáskeresésének részeként volt jelen, 1992 és 1993 között az RMDSZ központi kérdésévé vált (ezt bizonyítja a belső önrendelkezés fogalmának elfogadása), majd a brassói kongresszust követően mindaddig napirenden maradt, amíg az RMDSZ nem integrálódott a román parlamenti életbe.

Az 1996-os év újabb fordulópont az autonómia ügyében. Egyrészt, mert az RMDSZ előtt megnyílt a lehetőség, hogy tagja legyen egy kormányra kerülő koalíciónak.¹² Sokan hitték, hogy ezzel könnyebben dűlőre lehet majd vinni az autonómia ügyét. Az RMDSZ kormányba lépése hozott ugyan kedvező változásokat az erdélyi magyarság számára, azonban a négy év egészére az RMDSZ megtorpanása, a brassói kongresszuson megfogalmazott irányvonaltól való eltérése és az autonómia-program teljes feladása volt jellemző. Retorikai szinten megmaradt a célkitűzés, érdemi előrelépés nem történt. Másrészt, mert 1996.

¹⁰ Első a személyi elvű autonómia, második a helyi, sajátos statusú önkormányzatok, végül pedig a területi autonómia létrehozása a magyarok által lakott három megyében (Kovácszna, Hargita, Maros).

¹¹ Eszerint az autonómia a következőket jelenti az RMDSZ-nek: „*Elvet*, melynek a jogállam kiépítésében kell érvényesülnie, a *nemzeti közösség jogát*, melyet identitása megőrzésében gyakorol; *eszközt*, mellyel a romániai magyarság szülőföldjén megalapozhatja gazdasági és kulturális fejlődését; és *stratégiai célt*, melyet az RMDSZ politikai tevékenységében követ”. *RMDSZ Közlöny*, 1995. 16. sz.

¹² Bővebben: Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a kormányban, 1996–2000. *Regio*, 2000. 4. sz. 150–186.; Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? *Magyar Kisebbség*, 2002. 1. sz. 208–217; Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio*, 1999. 2. sz. 81–116.

szeptember 16-án aláírták a román–magyar alapszerződést. Az alapszerződésben Románia a maga részére kötelezőnek ismerte el az 1201-es ET-ajánlást – amire az autonómia-törekvések során a kisebbségek hivatkozhatnak –, de csak az alábbi, lábjegyzetben rögzített kitételrel: „A Szerződő felek egyetértenek abban, hogy az 1201-es ajánlás nem vonatkozik a kollektív jogokra, és nem kötelezi a Feleket arra, hogy az említett személyek számára biztosítsák az etnikai alapú területi autonómia speciális státusát.” Ez így formailag jelzi az európai elkötelezettséget, valójában azonban kihúzta az ajánlás méregfogát. Így az alapszerződés pozitívumai (pl. az anyanyelvű oktatás, a kétnyelvű feliratok használatának kötelessége) ellenére sem biztosítja a kisebbségek jogainak kívánatos, a romániai magyar kisebbség által igényelt szintjét, bár a lábjegyzet nem zárja ki a *nem etnikai* alapú területi autonómia megvalósítását.¹³

A kormányzati részvétel, ami tulajdonképpen egyfajta kényszerpályát jelentett az RMDSZ számára, egyszerre tágította és szűkítette mozgásterét. Azt még nem lehet tudni, hogy ez a kormányzati szerepvállalás hosszú távon mennyire biztosítja a magyar kisebbség jogait, de az valószínűsíthető, hogy az emiatt megkötött kényszerű kompromisszumok vezettek az „autonomista csoport” kiválásához.

Az EMNT és az SZNT létrejötte

2003-ban ismét napirendre került az autonómia kérdése. Ennek két fő oka volt.¹⁴ Egyrészt 1997-től kezdődően, a közelgő Európai Unió csatlakozás miatt, megjelent a román közigazgatási politikában a regionalizáció kérdése, amely új fejezetet nyitott a székelyföldi autonómiáért küzdők életében. Másrészt az erdélyi magyarság egységes politikai képviseletét ellátó RMDSZ-en belüli feszültségek tarthatatlanná váltak.

Az RMDSZ hetedik kongresszusán egy nagyobb csoportosulás Tőkés László vezetésével kivált a szövetségből, és létrehozta – formálisan 2003. december 13-án Kolozsváron – az *Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot* (EMNT). A csoportosulás tulajdonképpen az erdélyi magyar politika jobbközép pólusa, amely addig az RMDSZ belső ellenzékeként

¹³ Vogel Sándor: *Európai kisebbségvédelem és erdélyi nemzetpolitika*. Csíkszereda: Pro-Print, 2001. 18.

¹⁴ Bakk: Az autonómia-tervek... i. m. 50.

működött.¹⁵ 2003 augusztusában az EMNT-n belül, mások szerint vele párhuzamosan létrejött a *Székely Nemzeti Tanács* (SZNT) is.¹⁶ Az „autonomista” tábor és az RMDSZ álláspontja között húzódó alapvető ellentét a megvalósítás idejére vonatkozik. A Székelyföld területi autonómiáját szorgalmazók úgy vélik, a kérdést Románia uniós csatlakozása előtt kell napirendre tűzni, amíg az integrációs folyamat igazodási kényszerként hat Romániára. (Az SZNT kiáltványa szerint a területi autonómia megadását Románia integrációs feltételül kellene szabni.¹⁷) Az RMDSZ lassabb, társadalmpolitikai eszközökkel épülő folyamatnak tekinti az autonómia megvalósulását, és legjobb lehetőséget erre az EU-n belül látja.¹⁸

A 2003-as szétválás óta ez a két elképzelés alakítja az autonómia-történetet. Összesen *három* olyan megoldási lehetőség látott napvilágot, amelyek valamiképpen biztosítani próbálták a székelyföldi magyarság kisebbségi jogait. Az *első* elgondolás a „székelyföldi *fejlesztési régió*” kialakítása volt, amelynek létrehozása még az RMDSZ hetedik kongresszusán fogalmazódott meg. Ezt követően 2003 végén, 2004 évelején ismét felmerült a már történelmi hagyományokkal rendelkező, és már Európában is alkalmazott elképzelés, a *területi autonómia* lehetősége. Az SZNT (Csapó József-féle autonómia-státútum) és az EMNT (Bakk Miklós-féle Kerettörvény) is kidolgozott egy-egy autonómia-tervezet. Az SZNT a Csapó-tervezetet a román parlament elé terjesztette, a Bakk Miklós elképzelése azonban eddig még nem került politikai hasznosítására. A harmadik elképzelés, az RMDSZ által kidolgozott *kisebbségi törvény* pedig 2005-ben került be a román politikai életbe. Míg a fejlesztési régió gondolata és az autonómia-tervezetek a székelyföldi magyarság problémáját szeretnék orvosolni, addig a kisebbségi törvénytervezet az erdélyi magyarság egészére vonatkozna. Mivel a kisebbségi törvény-tervezet

¹⁵ Az EMNT fő céljáról 'Az erdélyi magyarság önkormányzatáról' című viselő határozatában olvashatunk: „Kinyilvánítjuk igényünket a magyar nemzeti közösség személyi autonómiájára, a magyarság által többségben lakott települések sajátos jogállása, valamint ezen autonómiaformák törvénybe foglalása és státútumai törvénye általi jóváhagyása iránt. Kijelentjük ugyanakkor, hogy az erdélyi magyar nemzeti közösség autonómiáját a demokratikus jogállamokban használt eszközökkel, az ET és EU dokumentumaiban feltüntetett módon és elvek alapján, a parlamenti demokráciákban érvényesülő eljárások révén kívánjuk elérni.” www.emnt.org

¹⁶ <http://www.emnt.org/kronologia.htm>

¹⁷ Az európai szabadságfokok szellemében. Interjú dr. Csapó I. Józseffel. <http://www.3szek.ro/nd.php?name=Oldal&id=4956>

¹⁸ Bakk: Az autonómia-tervek... i. m. 54.

nem szól területi autonómia létrehozásáról, nem is lehetne az autonómia-elképzelések alternatívájaként tárgyalni, de szólni mindenképpen kell róla, hiszen az RMDSZ hivatalos dokumentumként a fent említett elképzelések közül egyedülként indult el a romániai törvényhozás rögös útján. Az alagút vége egyelőre nem látszik.

Nézzük meg részletesebben a fenti elképzeléseket.

*Csapó József autonómia-statútuma*¹⁹

A tervezet alapjául *Csapó József* 1995-ben kidolgozott székelyföldi autonómia-statútuma szolgált. Ezt az SZNT módosításával 2004 februárjában nyújtották be a román parlamentbe az RMDSZ hat, ellenzékieknek számító képviselőjének segítségével. A parlament március végén elutasította a tervezetet. Az 1995-ös tervezet lényegi kérdéseiben nem változtattak, sor került viszont a szerkezeti felépítés átszervezésére, illetve bekeült néhány módosítás.²⁰ A módosított tervezet 23 fejezetre tagolódik, ezeket egy preambulumban előzi meg. A preambulumban azok az elvek és nemzetközi ajánlások vannak felsorolva, amelyek a szerző szerint alapul szolgálhatnak Székelyföld autonómiájának biztosításához.²¹ (Az európai jogszabályokkal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy ezek csak ajánlások, és nem kötelezhető Románia ezek betartására, illetve, hogy az ajánlások mindegyike óvatosan fogalmaz az autonómia tekintetében.) A statútum Székelyföldnek *területi autonómiát* igényel.

A tervezet főbb pontjai a következők: Székelyföld a Román Köztársaságon belül jogi személyiséggel rendelkező autonóm régió lenne. Az autonóm régió területe a jelenlegi Kovászna és Hargita megyék területét, valamint a Maros megyéhez tartozó történelmi Marosszék területét foglalná magába. A tervezet közigazgatási egységei – ismét – a székek

¹⁹ A tervezet megtalálható az alábbi címen: <http://www.emnt.org/statutumtervezet1.htm>

²⁰ Márton János: Székelyföld területi autonómiája – Koncepciók és esélyek. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 138–190., itt: 144.

²¹ Az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet (EBEÉ) koppenhágai dokumentuma (1990); Az EBEÉ genfi dokumentuma (1991); Az Európai Tanács 1201/1993. számú ajánlása; Az Európai Parlament az Unió állampolgárságára vonatkozó, 1991. november 21. határozata; Az ET Parlamenti Közgyűlésének 1997/1118. sz. határozata (Regionális Autonómia Európai Chartája); Az ET Parlamenti Közgyűlésének 2003/1334. sz. határozata (Gross-jelentés). Bővebben: Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Gondolat: Budapest, 2003.

és azok települési önkormányzatai lennének.²² A régió intézményei az Önkormányzati Tanács (mint döntéshozó testülete), az Önkormányzati Bizottság (mint végrehajtó testülete), és Székelyföld elnöke lennének. A székek és a települési önkormányzatok hasonló felépítéssel rendelkeznének. A tervezet hosszan taglalja az egyes intézmények működését, majd négy fejezetet szentel az anyanyelvhasználat szabályozására. A tervezet egyik legfontosabb része a régió pénzügyeit szabályozza, miszerint Székelyföld regionális, széki és települési önkormányzatai, belső fejlődésük biztosítása és hatáskörük ellátása érdekében pénzügyi autonómiával bírnának. Az állam és a régió kapcsolatában a kormány a törvényességi felügyelet végett kormánybiztosot nevezne ki a régió élére. Vítás kérdések esetén a kormánybiztos közvetítene a régió és a kormány között. A tervezet 2/3-os önkormányzati tanácsi döntéssel vétőjogot biztosítana a román parlament Székelyföldre hatályos törvényeire. A régióban az igazságszolgáltatást a román törvények által létrehozott joghatóságok látnák el. Felülvizsgálatra az alkotmány-bíró, a kormány, a közigazgatási bíróság és a számvevőszék lennének hivatva. A zárórendelkezés a statútum módosítására vonatkozó szabályokról szól, amelyet a választópolgárok népszavazással hagynak jóvá.

A Bakk Miklós-féle Kerettörvény²³

A Bakk Miklós által vezetett szakértőcsoport 2003 novemberében dolgozta ki azt a tervezetcsomagot, amelyet az Erdélyi Nemzeti Tanács fogadott el. Toró T. Tibor és Szilágyi Zsolt parlamenti képviselők, az EMNT kezdeményező testületének vezetői mutatták be a tervezetet a nyilvánosság előtt. A csoport csomagtervezete három részből áll: *Kerettörvény a régiókról*, *Törvénytervezet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról*, valamint *Székelyföld különleges jogállású statútuma*. Mivel azonban az SZNT a Csapó-tervezet koncepcióját vállalta fel, így nem került sor a csomagterv politikai hasznosítására.

²² A terület 8 széket foglalna magában: Kézdiszék – székhelye: Kézdivásárhely; Orbaiszék – szh.: Kovászna; Sepsiszék – szh.: Sepsiszentgyörgy; Csíkszék – szh.: Csíkszereda; Udvarhelyszék – szh.: Székely-udvarhely; Gyergyószék – szh.: Gyergyószentmiklós; Maroszsék – szh.: Maros-vásárhely; Miklósvár- és Bardócszék – szh.: Barót. A Csapó-féle tervezet nem határozza meg, melyik város legyen a székelyföld autonómia székhelye.

²³ A tervezet megtalálható az alábbi címen: <http://www.emnt.org/torvenytervezet2.htm> Bővebben: Bakk: Az autonómia-tervek... i. m. 50–56.

A szakértői csoport stratégiai-elképzelést is megfogalmazott a tervezet érvényesítéséhez. Eszerint Romániában kedvező belpolitikai konstellációban még a csatlakozás előtt egy aszimmetrikus regionalizmus bonthatkozhat ki.²⁴ A regionalizmus és az autonómia összekapcsolása mellett több érvet is felsorakoztattak. Egyrészt, hogy a regionalizmus révén az autonómia kérdése hozzáilleszhető az integrációs folyamatban napi-rendre kerülő közigazgatási és regionális politikai reformhoz, másrészt a regionalizmus alkalmas arra, hogy a székelyföldi régió létrehozását ne egyedi törekvésként, hanem egy általános folyamat részeként mutassa be, végül alkalmas arra is, hogy az autonómia ügye mellé stratégiai szövetségeseket találjon a román társadalomban.

A szakértői csoport által készített csomagterv *első része* általános javaslatot tesz a régiók kialakítására és az alkotmány következő, csatlakozás előtt szükségessé váló módosításának perspektívájára alapoz. A keret-törvény szól a régió fogalmáról, és tisztázza: egy régió a parlament által elfogadott külön törvény és a parlament által megerősített statútum alapján kaphatná meg a „különleges jogállás” státusát.²⁵ A tervezet hosszan ír a régió és az állam hatásköreiről, a régió szerveiről. Egy további fejezet szabályozza a régió és az állam viszonyát, ennek értelmében a kormány prefektust nevezne ki a régió élére (ehhez a jelenleg működő prefektus-rendszer átalakítására van szükség), és létrehoznák a Szolidaritási Tanácsot, amely a parlament mellett a régió képviselőiből álló konzultatív szervezet lenne.

A tervezet második jogszabálya a *Törvénytervezet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról*. A törvénytervezet szerint Székelyföld régió a Kovászna és Hargita megye jelenlegi területét és Maros megye hagyományosan Székelyföldhöz tartozó részét foglalná magában.²⁶

²⁴ Az aszimmetrikus regionalizmus alatt a szakértők egy felülről megtervezett regionális reform és egy alulról szerveződő mozgalom kompromisszumát értik. Bakk: Az autonómia-tervek... i. m. 53.

²⁵ Gyakran emlegetett kritika, hogy a tervezet szerint a megyék megmaradnának a régiókon belüli közigazgatási körzetnek. Ez Székelyföld esetében problémát okoz, mert a különleges státus kialakításához szükséges Maros megye felosztása. Kántor Zoltán – Majtényi Balázs: Autonómia-modellek Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 3–29., itt: 22.; Márton i.m. 155.

²⁶ A régió közigazgatási egységei: Kézdi-Orbaiszék – szh.: Kézdivásárhely; Sepsibardocszék – szh.: Sepsiszentgyörgy; Csík-Gyergyószék – szh.: Csíkszereda; Udarhelyszék – szh.: Székelyudvarhely; Marossszék – szh.: Szováta; Bodzavidék – szh.: Bodzaforduló. A tervezet szerint Székelyföld székhelye Csíkszereda lenne.

Marosvásárhely nem tartozna egyik területi-közigazgatási egységhez sem, a régióon belül sajátos státussal rendelkezne. A régió hatáskörére vonatkozóan visszautal a kerettörvényre, de nem fejti ki részletesen, milyen hatásköröket jelent a *sajátos jogállás*.

A tervezet harmadik dokumentuma *Székelyföld különleges jogállású státútuma*. A státútum kilenc fejezetben fogalmazza meg Székelyföld régió működési alapelveit. A régió intézményei az Székelyföld Önkormányzati Tanácsa (döntéshozó testület), az Székelyföld Önkormányzati Bizottsága (végrehajtó testület), és Székelyföld elnöke és alelnöke lennének. A régiót alkotó területi-közigazgatási egységek a székek és a települési önkormányzatok, amelyek a régióéhoz hasonló felépítéssel rendelkeznenek. Külön fejezet szól a nyelv-használatról, majd igen röviden az oktatásról és művelődésről. Székelyföld vagyonáról és pénzügyeiről is csak röviden ír a tervezet, mert azt a kerettörvényt szabályozza. Az állam és Székelyföld régió kapcsolatában a prefektus mellett az ún. *Egyeztető Testület* játszaná a főszerepet, azonban hatásköréről szükséztlenül csak annyit említ a tervezet, hogy „a kormány és a régió közötti egyeztetés érdekében.” A zárórendelkezés itt is státútum módosításának eljárásiról szól.

Eltérések és azonosságok

Az ismerttetett tervezetek két alapvetően különböző stratégiai elgondolásra épülnek. Az SZNT által beterjesztett változat a kilencvenes évek első felének szemléletét tükrözi, a kollektív jogok és az *önrendelkezés eszméjének* összekapcsolásán alapszik. A szakértői csoport tervezete viszont az Európai Unióban központi szerepet betöltő régió fogalomra alapoz, és a román állam *regionális reformját* tartja szem előtt, mint az integráció által kiváltott kedvező folyamatot.²⁷ Más szóval míg az SZNT változatlan román nemzetállamot feltételez a jövőben, addig a szakértői csoport számol az integrációs folyamatba került román állam regionális átszerveződésével, s ezt az autonómia kivívásával konvergens folyamatnak tekintti. A Bakk-féle tervezet legfontosabb előnye tehát a Csapó-féle tervezettel szemben, hogy igazodik a román jogrendszerhez és közigazgatási felépítéshez. Az SZNT stratégiája a megvalósíthatóság tekintetében külpolitikai nyomásra alapoz, míg a regionális koncepció számol a potenciális belpolitikai erővel, amelyek előbb-utóbb érdekeltté válnak Románia regionális reformjában.

²⁷ Bakk: Az autonómia-tervek... i. m. 54.

Eltér a két tervezet területi felosztása. A Csapó-féle tervezet a hagyományos székely székek szerinti felosztást javasolja az utóbbi századok politikai-gazdasági fejlődését figyelembe véve. A Bakk-féle tervezet összevon egyes székeket, ami alárendelt viszonyt feltételez és ellenkezik a történelmi hagyományokkal, előnye azonban, hogy alkalmazkodik a legújabb változásokhoz. Így például különleges státust biztosítana Marosvásárhelynek, amely – amint az a 2002 népszámlálásból kiderül – már román többségű, így az autonóm területhez csatolása problémákhoz vezetne. Csapó tervezete nem határozza meg Székelyföld intézményeinek székhelyét, annak megválasztását az autonóm régió választott önkormányzatának hatáskörébe utalja. A Bakk-féle tervezet viszont kiáll Csíkszereda mellett. Ugyanakkor, mint „székely főváros” jogosan merülhetne még fel Székelyudvarhely, illetve Marosvásárhely is. A későbbiekben akár elhúzódó vitát is jelenthet, ha a székelység nem tud megegyezni a központot illetően, hiszen mindegyik mellett és ellen is felsorakoztathatóak érvek. Ezt a döntést azonban a székelyföldieknek minél hamarabb meg kéne hozniuk, hogy ez az esetlegesen belső feszültséghez vezető ok ne legyen kijátszható a román fél által.

Az intézmények felépítése, szerepe igen hasonló, azzal a lényeges eltéréssel, hogy a Bakk-féle tervezet már a tanácsbeli helyek 20%-át a helyi román lakosságnak adná. A Csapó-féle tervezet súlyos hibája ugyanis, hogy az autonómia igényének megfogalmazása egyoldalú, és nem tesz említést a Székelyföldön élő kisebbségek jogairól. A Bakk-féle tervezet elképzelése jelentős lépés a román lakosság számára nyújtandó elfogadható megoldás felé. Bár valószínűleg ez is kevés. A sikeresség érdekében véleményem szerint egy részletekig kidolgozott jövőképet kell felmutatni a létrejövő autonómia területén élő román kisebbség számára. Hiszen így a székelyföldi románok is kevésbé éreznék fenyegetőnek az autonómia létrehozását. Ezt javasolja a Gross-jelentés²⁸ is, amikor a „kisebbségeken belüli kisebbségek” védelméről ír, mint a sikeres autonómia egyik feltételéről.

A kisebbségek védelméhez kapcsolódik a nyelvhasználattal kapcsolatos szemléleti eltérés. A Bakk-féle tervezet pozitívuma, hogy egyértelműen kötelezővé teszi a kétnyelvűséget, a magyar és a román nyelvek egyenrangúak a közigazgatásban és a rendőri szerveknél. A Csapó-

²⁸ Az 2003/1334. számú határozat magyar nyelven: Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Budapest, 2003. 184–186.

féle tervezet megengedi ugyan más hivatalos nyelvek használatát, de azt a közéletben meghatározott számarányhoz köti.

Említésre méltó eltérés még a régió és az állam közötti kapcsolattartás tekintetében van. A Csapó-féle tervezet szinte alig rendelkezik a kapcsolattartásról, hiszen a biztos egy személye igen szűk keresztmetszete a vitás kérdések rendezésének. A vétójog bevezetésének igénye pedig elriasztja a román felet a megállapodástól, hiszen az az elkülönítés érzetét erősíti. A Bakk-féle tervezet – bár itt sincs részletekbe menően kidolgozva – a konfliktusokat már tárgyalásos útra próbálja terelni.

Kritikusok szerint a tervezetek szövegezése sokszor pontatlan.²⁹ Bakk Miklós a kritikákra így reagált: „A bírálatok jórészt abból adódtak, hogy a tervezetek olvasói számára nem váltak világossá az eredeti intenciók, azaz, hogy a szövegek milyen mértékben jogi normaszövegek, és mennyire stratégiai dokumentumok, illetve diskurzus-alakító jellegűek. Ha a tervezetként tisztán törvényjavaslatként olvassuk, joggal merül fel a szabályozások hiányossága, esetleg elnagyoltságának és többértelműségének a kérdése.”³⁰

Úgy gondolom, hogy a Bakk-féle tervezet közelebb áll a megvalósíthatóság lehetőségéhez – hiszen a tervezet jobban illeszkedik a román közigazgatáshoz, figyelembe veszi az utóbbi évek társadalmi alakulásait, a régió kialakításánál számol belső támogatással, és röviden bár, de kiter a székelyföldi román kisebbség helyzetére is –, azonban ez a tervezet sem válhatna módosítás nélkül jogszabállyá. A két tervezet külön-külön, illetve összegyúrva is jó kiindulási alapot jelenthet egy, a hiányosságokat legnagyobb mértékben kiküszöbölő új tervezet kidolgozásához. Elfogadhatóbb tervezet feltétele többek között a románság helyzetének biztosítása a különleges státusú régión belül, akár személyi autonómia megadásával.³¹ Az újabb tervezet megfogalmazásánál fontos lenne az érdekelt románság és a helyi lakosság bevonása, az EMNT és SZNT szakértőinek együttes munkája, politikai diskurzus kialakítása.

²⁹ Márton i. m. 174.

³⁰ Bakk Miklós: Politikai vízió és szakmai érvelés – válaszok az autonómia-vitában megfogalmazott kritikákra. *Magyar Kisebbség*, 2004. 3. sz. 186–194., itt: 194.

³¹ Márton i. m. 174.

Az RMDSZ elképzelései

Az autonómia-tervek bemutatása után szólni kell a székelyföldi fejlesztési régióról is, hiszen az RMDSZ 2003-as álláspontja szerint ez az elképzelés jelentett volna megoldást a székelység számára. A fejlesztési régió létrehozásának gondolata az RMDSZ hetedik kongresszusán, 2003-ban merült fel először (a rendszerváltás utáni időszakban³²). A fejlesztési régió elgondolás nagy valószínűséggel az autonomista-csoport kiválására adott válaszként értelmezhető, illetve a területi autonómia alternatívájaként jelent meg az RMDSZ programjában. Az elképzelés jól illeszkedett Románia uniós csatlakozásához, és a „kevesebb több” elv hívei szerint ez megvalósítható lett volna Románia belépése előtt. A fejlesztési régió elképzelés igen hamar lekerült az RMDSZ napirendjéről. (Székelyföld a modernizációs megkésettsege, illetve a tudatos területfejlesztési politika hiánya miatt fejletlenebb, mint egyes romániai régiók, továbbá az elképzelés igen erőteljes román ellenállásba ütközött.) Ma már tudjuk, hogy Románia 2007. január 1-jén csatlakozik az Európai Unióhoz,³³ anélkül, hogy Székelyföld európai uniós fejlesztési régióvá alakult volna. (Székelyföld jelenleg a központi fejlesztési régió része.³⁴) A régiók az európai uniós költségvetési ciklus ideje alatt, azaz 2007 és 2013 között nagy valószínűséggel változatlanok maradnak, tehát most egy jó ideig nincs esély az önálló székelyföldi fejlesztési régió kialakítására. Pedig a székelyföldi fejlesztési régió idővel közigazgatási egységgé válhatott volna, ahonnan egyenes az út az önrendelkezés, azaz autonómia felé. Tehát a fejlesztési régiót nem az autonómia alternatívájaként, hanem egy két lépcsőben létrejövő autonómia-modell első állomásának kellett volna tekinteni. Alternatíváról semmiképp nem beszélhetünk, hiszen az autonómia döntéshozatali hatáskörök átruházásáról szól, nemcsak fejlesztési egységekről. (Gondoljunk csak Dél-Tirol példájára, ahol az autonómia létrejötté is szélesebb keretbe ágyazódott, több lépcsőben zajlott le. A folyamat összefüggött Olaszország demokratizációjával és a központosított állam legalább részleges lebontásával.)

³² Székelyföld mint régió fejlesztésére már az 1902. évi tusnádi Székely Kongresszuson kidolgoztak egy államilag támogatott komplex programot. *Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Csíkszereda, 2001.

³³ <http://www.mti.hu/eu/cikk/162551/>

³⁴ A központi fejlesztési régió 6 megyéből áll: Brassó, Fehér, Kovászna, Hargita, Maros és Szeben.

A romániai magyar politikai elit a két szék között a pad alá esett. Az autonomista csoport 2003-ban azért vált ki az RMDSZ-ből, hogy kihasználja az európai uniós csatlakozásban rejlő lehetőségeket, előnyöket, hogy még a csatlakozás előtt megvalósulhasson a székelyföldi autonómia. A fejlesztési régió tervének megfogalmazásakor az RMDSZ ugyancsak az uniós csatlakozás folytán szükségessé váló változtatásokra, a régiók kialakításának szükségességére alapozott. Sajnálatos módon ez a két elképzelés egymástól függetlenül, egymás ellenében és így egymás erejét kioltva indult útjára 2003-ban.

Térjünk rá az RMDSZ másik tervére. A 2004-es romániai választásokat követően Markó Béla felvetette egy kisebbségi törvény³⁵ megalkotásának javaslatát. Ez az elképzelés 2005 tavaszára öltött testet, és az RMDSZ hivatalos dokumentumává vált (a fejlesztési régió tervét maga mögött hagyva). A tervezetből csak az autonómia-törekvésekre gyakorolt hatást emelem ki.

Kisebbségi törvény megalkotása nem új keletű Romániában. A kilencvenes évek elején már foglalkoztak vele annak kapcsán, hogy az országnak az Európa Tanácsba való belépésekor reprezentálta volna a kisebbségi kérdés megoldását. A tervezet elfogadása eltolódott, majd a csatlakozás után elfelejtődött. 2004 óta ismét napirenden van a kisebbségi törvény elfogadása, amelyet a román törvényhozás kifinomult módon igyekszik elhalasztani az uniós csatlakozást követő időszakra.

Tagadhatatlan tény, hogy az erdélyi magyarságnak és Románia egyéb kisebbségeinek szüksége van egy átfogó, kisebbségi jogokat rendező törvényre, de ennek már a kilencvenes évek folyamán meg kellett volna születnie. A jelenlegi törvénytervezet elemzők igen sok kritikát fogalmaznak meg a tervezettel szemben.³⁶ A lassan két éve tartó tárgyalások során a román fél igyekezett a tervezet lényegi elemeit megváltoztatni, és ezzel megfosztani a kisebbségeket a probléma valódi megoldásától, ugyanakkor a törvény létezése önmagában már megfelelné a brüsszeli elvárásoknak, ami Románia egyedüli érdeke.

A kisebbségi törvény és az autonómia viszonyáról megállapítható, hogy az előbbi semmiképpen nem tekinthető a székelyföldi autonómia alternatívájának. Tagadhatatlan, hogy a törvény létezése a székelyföldi

³⁵ A tervezet megtalálható az alábbi oldalon: <http://www.hhrf.org/rmdsz/2968-ktv.htm> Bővebben: *Magyar Kisebbség*, 2005. 1–2. sz.

³⁶ Márton János – Orbán Balázs: Elemzés a 2005-ös kisebbségi törvénytervezetről. *Magyar Kisebbség*, 2005. 1–2. sz. 5–38.

magyarság javát is szolgálná, de nem egy lehetséges területi autonómiával megegyező mértékben. A tervezet 2004-es felmerülése pedig nem kedvezett az autonómia-törekvéseknek, hiszen így ismét megoszlottak a magyar energiák és ez a kettősség kihasználható (volt) a román fél által.

A román politikai elit álláspontja

A román politikai pártok már a Nemzeti Tanácsok létrehozásakor kifejezték nemtetszésüket, később pedig alkotmányellenesnek bélyegezték azokat és az általuk megfogalmazott követeléseket. A támadásokat mind a Tanácsok és az RMDSZ is visszautasította. A Székely Nemzeti Tanács az elítélő vélemények ellenére már kétszer is benyújtotta a román parlamentbe a Székelyföld autonóm jogállására vonatkozó törvényjavaslatát. Először 2004 év elején, másodszer pedig 2005 júniusában. A román törvényhozás mindkét esetben érdemi vita nélkül utasította el a tervezetet (előbb 2004 tavaszán, utóbb pedig 2005 szeptemberében).

Románia kormánya³⁷ a javaslat több pontját is alkotmányellenesnek tartja, és kifogásolja a tervezet diszkriminatív jellegét. Véleményük szerint ezen kívül több nemzetközi dokumentumot is sért a SZNT elképzelése. Érdekességnek számít, hogy a román kormány – részben – ugyanazon Gross-jelentés pontjaira hivatkozva utasítja el a tervezetet, mint amelyre a SZNT is hivatkozik kérésének alátámasztásánál. (Ez a tény jól mutatja, milyen ambivalens a nemzetközi környezet a kisebbségvédelem kapcsán, hiszen az említett normák képlékenysége és kialakulatlansága ad lehetőséget arra, hogy egymástól gyökeresen eltérő módon értelmezzék őket.) A román parlament Törvényhozói Tanácsa is elutasította a tervezetet.³⁸ A Tanács elfogadhatatlannak tartja, hogy az egységes román nemzetállammal párhuzamosan új államhatóságot hozzanak létre. A közösségi jog szempontjából pedig kiemelik, hogy az állam közigazgatási felépítése nem tartozik a hatálya alá, így ennek szabályozás kizárólag a tagállamok nemzeti hatóságainak illetékessége, amelynek alkotmányába ütközik az autonómia megvalósítása.

A román vélemények nyelvezetéből érzékelhető, hogy az autonómia pusztá gondolatától is irtózik a román vezetés. Ezzel viszont a román

³⁷ Románia Kormányának hivatalos véleménye, magyar nyelven. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 304–311.

³⁸ Románia Parlamentjének hivatalos véleménye, magyar nyelven. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 312–324.

álláspont szöges ellentéte az európai integráció paradigmájának, miszerint cél a különbözőség minél magasabb komplexitás-szintjének sikeres integrálása és stabilizálása.³⁹ A megfogalmazott vélemények bizonyítják, hogy a román nemzeti paradigmának még mindig szerves része a centralizmus és másság elutasítása. Tehát az első, és talán legfontosabb tanulság már most levonható az autonómia megvalósíthatóságával kapcsolatban. Ameddig nem kerül sor Romániában „mentális rendszerváltozásra”,⁴⁰ addig igen csekély esélye van a székelyföldi autonómia létrehozásának. A román kritikák ismertetése csak akkor nyer értelmet, ha azok megismerése után tanulságokat fogalmazunk meg. A bíráló „jogos” részét a jövőben figyelembe kell vennie a romániai magyar politikai elitnek a módosított tervek elkészítésénél. Tehát nemcsak Romániának, de a magyar hozzáállásnak is változnia, finomulnia kell a jövőben. Egyfelől bízni kell abban, hogy Románia közeljövőben történő uniós csatlakozásával (demokratizálódásával és államszerkezetének európaizálódásával) megváltozik az ismertetett román paradigma, és tenni kell azért, hogy a magyar véleményformálók sikeresebben tudjanak kiállni a magyar érdekekért. Ennek egyik feltétele egy megvalósítható autonómia-tervezet kidolgozása. A Csapó-féle tervezet a „tegyük magásra a mércét, hogy még alkudni lehessen belőle” stratégiára épül, és egy teljesen különálló autonómia-igény megfogalmazását szeretné elfogadtatni a román közvéleménnyel. A vétőjog megemlítésével viszont már túl messzire megy a tervezet, sőt ellehetetlenítette sikerességét, mert ilyen formában a román fél hallani sem akar a tervezet további tárgyalásáról. Fontos tanulság a „kevesebb több”, vagy a „lassan járj, tovább érsz” elv alkalmazása, amely az európai autonómiáknál már bizonyított. A jövőben nem szabad ennyire direkt módon kinyilvánítani különállóságra való igényt, és nem szabad megriadni a több lépcsőben magvalósuló autonómia-koncepciótól sem. Törekedni kell arra, hogy az autonómia szervezetét a lehető legteljesebb mértékben, a lehető legkevesebb változást hozó módon hozzáigazítsák a román jogrendszerhez és közigazgatási felépítéshez. A kritikát olvasva fontos tanulság még a kisebbségben maradt románság jogainak széleskörű biztosítása, a megkülönböztetés minimalizálása. Célraveze-

³⁹ Szilágyi Zsolt: Identitás, integráció, autonómia. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 190–196., itt: 190.

⁴⁰ Medve-Bálint Gergő: (v)Es(z)élyek – A Székelyföld lehetséges fejlesztési stratégiája a román társadalmi-politikai viszonyok és az európai regionalizmus sajátosságainak tükrében. Szakdolgozat. Corvinus Egyetem, 2005.

tő lenne az autonómia-koncepció kidolgozásánál egy román–magyar egyeztető fórum létrehozása is, ahol teret engednek a román igények megfogalmazásának, így elkerülhető lenne egy további kritika, miszerint a nem szabad azt a benyomást kelteni, hogy a „helyi közigazgatás kizárólag a kisebbség ügye”. Hiszen a jelenlegi tervezetekben sajnálatos módon nem szerepel kellő súllyal a román pártokkal, valamint a helyi román kisebbséggel történő konzultáció, együttműködés.

Összegzés

Románia uniós csatlakozásával ismét lezárul majd egy szakasz a székelyföldi autonómiáért küzdők életében. 2007. január 1-jétől új helyzet teremődik. Az elmúlt években sokszor elhangzott az a vélemény, hogy a csatlakozás időszakában nagyobb esélye lesz az autonómia kivívásának. Az események azonban nem igazolták ezt az elképzelést.

Az autonómia megvalósulásának legfontosabb feltétele az *igény megfogalmazása* (a kisebbség részéről). A rendszerváltozást követő időszakban sem volt hiány az igény megfogalmazását illetően. Ami ugyanakkor hiányként könyvelhető el, az a közös, egységes magyar igénymegfogalmazás. A magyarság nem volt képes sem a közös fellépésre, sem az egységes koncepció kidolgozására, és tovább rontja a képet, hogy az eltérő álláspontok jobb összehangolása sem történt meg. Varga Attila 2004-ben úgy fogalmazott „szükség volna nemcsak a politikai és szakmai, hanem a civil társadalom autonómia-törekvésekbe való bevonására, a közös összefogására és az egyénileg lebontható összehangolt cselekvésre”.⁴¹ A 2006-os év eseményei – habár úgy tűnhet, nem történt előrelépés az autonómia ügyében – a civil társadalom bevonásáról szólt. Példaként említhető a 2006. március 15-én, valamint 2006. június 18-án megtartott Székely Nagygyűlés, a 2006 nyarán szervezett „tekerj rá” autonómiát népszerűsítő, Székelyföldet bejáró bicikli túra, vagy akár a Székelyföld autonómiájáért kiírandó népszavazásról szóló legújabb kezdeményezés. A civil társadalom bevonása megvalósulni látszik, de az egységes magyar álláspont kialakítása, és az egységes Székelyfölddel kapcsolatos stratégia még várát magára. Be kell ismerni, hogy az autonómiatörekvések sikertelenségét „segítette elő” az

⁴¹ Varga Attila: Autonómia – mint politikai beszédtema, mint társadalmi igény, mint közjogi állapot. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 209–225., itt: 225.

a tény, hogy az erdélyi magyar politikai elit nem tudott kompromisszumot kötni, és ezzel hiteltelenítette az autonómia ügyét.

Az autonómiának következő, hosszú távon is jövőt biztosító feltétele a *többség meggyőzése*. Azok az autonómia-berendezkedések, amelyeket demokratikus, mindegyik érintett fél részvételével lefolytatott tárgyalások hívtak életre, rendszerint életképesebbek azoknál, amelyeket külső hatalmi viszonyok kényszerítettek rá az érintettekre.⁴² A meggyőzés során fel kell hozni a regionalizmus mellett szóló európai példákat. Hangsúlyozni kell, hogy a székelyföldi autonómia területi és nem pedig etnikai elven jönne létre. A várható gazdasági előnyöket is ki kell emelni, miszerint Székelyföld gazdasági fejlődéséből – ami az autonómia esetén valószínűsíthető – nemcsak az ott élő magyarság, hanem a székelyföldi románság és egész Románia profitálhat. Ezen kívül meg kell értetni a románsággal, hogy az Európai Unióba való belépésükkel nem csak a magyar irredentizmus, de az irredentizmustól való félelem is értelmét veszti. Az elmúlt években a magyar politikai elit nem fordított elegendő figyelmet a románság meggyőzésére.

Az autonómiák kivívásának esélyei nagyobbak, ha a *nemzetközi közösség is elfogadja*, támogatja a javaslatot. Fontos leszögezni, hogy semmiképp nem várható el a nemzetközi közösségtől az autonómiáért folytatott „harcban” való *aktív* részvétel, de támogató szó, vélemény igen. Mivel Románia nem hagyhatja figyelmen kívül a nemzetközi közösség véleményét, a magyarságnak el kell érnie, hogy ez a nemzetközi vélemény az autonómiát támogató vélemény legyen. Tudatosítani kell a nemzetközi porondon, hogy a romániai magyarság érdeke egybeesik a nagyhatalmak és a nemzetközi biztonságpolitikai intézmények érdekeivel: *megőrizni és megerősíteni a stabilitást*.⁴³ A nemzetközi közösséget meg kell győzni arról, hogy a magyarság követelése jogos, és a térségben stabilitást biztosítana.

Szólnunk kell arról, hogy Magyarország európai parlamenti képviselői 2004 óta sokat dolgoznak a magyar kisebbségért, és nagy szerepük van abban, hogy az Európai Bizottság jelentéseiben felszólította Romániát: rendezze a magyar kisebbség ügyét.

Az autonómia-törekvések sikerét segítheti, ha az *anyaország is támogatja* a kisebbség követelését. Rónai András, a Teleki Pál által létrehozott Államtudományi Intézet igazgatója már 1938-ban úgy fogalma-

⁴² Salat Levente: Autonómiák évadja Erdélyben. *Krónika*, 2004. január 11.

⁴³ Szilágyi, i.m. 196.

zott *A magyar nemzetiségpolitika teendői* című írásában, hogy a mindenkori magyar kormánynak azt kell tennie a határon túli testvéreiért, amit azok segítségként kérnek tőle, és nem azt, amit a hatalmi érdekek megkívánnak.⁴⁴ Ezt az állítást igazolja többek között a dél-tiroli autonómia példája is, ahol Ausztria mindvégig *aktívan* támogatta az autonómia létrejöttét.⁴⁵ A dél-tiroli autonómia teljes körű megvalósításához több évtizedre volt szükség, de Ausztria ez idő alatt mindvégig aktív maradt, felhívások, javaslatok, jegyzékek sokaságát jutatta el az olasz kormányhoz, tárgyalta miniszterelnöki, szakértői szinten és fordult az Európa Tanácshoz és az ENSZ-hez is. Tehát a dél-tiroli autonómia „sikerreceptjének” egyik lényeges eleme – a dél-tiroli németiség politikai egységén kívül! –, az anyaország tetterős támogatása. Megjegyzendő, hogy az anyaországgal való kapcsolattartásnak semmi köze az Olaszországtól való elszakadási törekvéshez. (Dél-Tirol esetében ez könnyebben kivitelezhető, mint például a Székelyföld esetén.) Ez az állandó kapcsolattartás sokkal inkább megerősítette a németnyelvű polgárok lojalitását ahhoz az államához, amely identitásuk, nyelvük, sajátos kultúrájuk megőrzését alkotmányos érdekének tekinti. Ez kell legyen a magyar állam érdeke is. 2005. szeptember 27-én a magyar országgyűlés elsőként fogadta el Bulgária és Románia európai uniós csatlakozásáról szóló szerződés kihirdetésére vonatkozó törvényjavaslatot.⁴⁶ Az elfogadás pillanatában a magyar országgyűlés és a magyar kormány lemondott azon csekély kikényszerítési, politikai manőverezési potenciáljáról, amivel támogathatta volna az autonómia létrejöttét. Semmi nem indokolta a törvényjavaslat ilyen sietős elfogadását (hacsak nem belpolitikai okok).

A közelmúltban számos tanulmány készült *Európa* más országaiban *működő autonómiákról*, amelyek tanulmányozása elengedhetetlen a sikeres székelyföldi autonómia kialakításához.⁴⁷ A nemzetközi szakirodalom szerint az autonómia kivívásának esélyei a rendszerváltások után a legjobbban.⁴⁸ A rendszerváltás után 16 évvel elmondható, hogy a romániai magyarság nem tudott élni ezzel a lehetőséggel. Az uniós csatlakozás

⁴⁴ Dr. Rónai András: *A magyar nemzetiségpolitika teendői*. 1938. TLA: K-435/7/87. 1–2.

⁴⁵ Bővebben: Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia*. 2001. <http://www.hhrf.org/autonomia/>

⁴⁶ <http://www.mti.hu/eu/cikk/92940/>

⁴⁷ Lásd: Gerencsér–Juhász i. m.; Hévízi Józsa: *Autonómia-típusok Magyarországon és Európában*. Budapest, 2001

⁴⁸ Lásd Yash Ghai: *Autonomy and Ethnicity* (2002) idézi Salat i. m.

küszöbén állva se az autonómia, se a fejlesztési régió, de még a kisebbségi törvény csomagját se viheti magával az erdélyi magyarság. Ennek magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy a kommunista társadalomból kilépő erdélyi magyarság atomizált állapota alkalmatlan volt arra, hogy válaszképp a történelmi esélyre konszenzust alakítson ki az autonómia jellegét illetően.⁴⁹

Az ezredfordulót követő időszakban felmerült autonómia-tervezetek és alternatív megoldások alkalmazkodtak a változásokhoz, és bíztak a nemzetközi szereplők kikényszerítő-erejében. Mára azonban nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet csak külső szereplőkben és hatásokban bízni, az elmúlt 16 év eseményei azt mutatják, hogy első sorban magára számíthat az erdélyi magyarság. Ennek felismerése után pedig még nagyobb szükség van az egységes fellépésre. Erre pedig van esély akkor, amikor a Románia uniós csatlakozásának küszöbén már az RMDSZ is a területi autonómia mellett foglal állást.⁵⁰

⁴⁹ Bakk: Az autonómia-tervek... i. m. 55.

⁵⁰ <http://www.erdely.ma/autonomia.php?id=19742>

IFJ. TORÓ TIBOR

A „kis MÁÉRT” a magyar nyelvű sajtóban*

A 2004. december 5-ei kettős állampolgárságról szóló népszavazás új helyzetet teremtett a magyar nemzetpolitikában. Erről több elemzés is született.¹ Ugyanakkor a népszavazás egyik közvetlen következménye a sajtó által „kis MÁÉRT”-nak nevezett egyeztető találkozó – más néven: Határon Túli Magyar Szervezetek Fóruma (HTMSZF) –, ahová a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) határon túli tagjai kaptak meghívást.

A 2005. folyamán a „kis MÁÉRT” tagjai háromszor találkoztak: januárban Szabadkán, majd júniusban Bécsben, és végül októberben Marosvásárhelyen. A három találkozó közül kettő – a szabadkai és a marosvásárhelyi – nagy sajtóvisszhangot kapott, a harmadikra azonban sem a magyarországi, sem a határon túli sajtó nem figyelt különösebben.² A HTMSZF megalakulásával párhuzamosan Gyurcsány Ferenc miniszterelnök a magyar kormány nevében a sajtóhoz eljuttatott levelében előterjeszti a határon túli magyarokkal kapcsolatos tervezetét, majd elkezdni ennek az öt pontnak a megvalósítását.

* A tanulmány elkészítését támogatta az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet *Etnopolitikai modellek Európában* c. K 63592 sz. OTKA kutatási programja.

1 Pl. Kántor Zoltán: *Nemzetpolitika*, 2005. In: Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2006. 598–607.

2 Ez azzal magyarázható, hogy a bécsi találkozó kívül esik a határon túli magyar média vonzáskörzetén, pontosabban különböző technikai okokból az általunk vizsgált sajtó nagy része nem tud jelen lenni ezeken a találkozókon.

Az egyeztető fórum bemutatása több okból is fontos. Egyrészt azért, mert munkájával párhuzamosan változások következtek be a magyar nemzetpolitikában. Más szempontból ez volt az első alkalom, amikor a határon túli magyar szervezetek a magyar kormány moderálása nélkül intézményesített keretek között ültek tárgyalóasztalhoz. Több sajtóregálás ezt úgy értelmezte, hogy új szereplő jelent meg, amely befolyással lehet a nemzetpolitika újraértelmezésére. Ugyanakkor ebbe az irányba mutatott a magyar kormány által felvállalt új nézőpont és jövőkép is.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a „kis MÁÉRT” működését a sajtóban megjelent híradások alapján. Az általam kiválasztott források: *Magyar Nemzet*, *Népszabadság* (Magyarország); *Krónika*, *Szabadság*, *Új Magyar Szó* (Erdély); *Pozsonyi Új Szó* (Felvidék); *Magyar Szó* (Vajdaság). Valamennyi országos napilap, a *Szabadság* kivételével, amely Erdély legfontosabb helyi érdekű napilapja. Az adatbázisba bekerült minden olyan cikk, amelyik a találkozók körüli plusz-mínusz öt napos periódusban jelent meg, illetve szerepelt benne a „MÁÉRT” vagy a „határon túli” kulcsszó és kötődött a következő témák valamelyikéhez: MÁÉRT, kis-MÁÉRT, kettős állampolgárság, nemzeti öt pont. Minden cikket az újságok honlapjairól töltöttem le. Az elemzésbe felvettem a Szülőföld Csomag vitájának sajtóanyagát is, mivel az fontos szerephez jutott a határon túli szervezeteknek a magyar kormányhoz, illetve az egymáshoz fűződő viszonyának alakulásában is.

A „kis MÁÉRT” keletkezése

A „kis MÁÉRT” nevet a sajtó adta annak a testületnek, amelybe a Magyar Állandó Értekezlet határon túli szervezetei tartoztak. Első meglátásra az egyeztető fórum létrejöttének fő oka a kettős állampolgársággal kapcsolatos, 2004. december 5-i magyarországi népszavazás kapcsán kialakult helyzet.³ Ezt látszik alátámasztani a határon túli szervezetek első közös nyilatkozata a témában. A 2004. december 20-án elfogadott dokumentum a határon túli magyar politikai szervezetek „megdöbbenésének” ad hangot a népszavazás kimenetelével kapcsolatban, illetve nemzetpolitikai konszenzust sürget. Ugyanakkor az aláírók kérik a Magyar Állandó

³ A magyar kormány álláspontja a népszavazással kapcsolatos kampány egésze alatt elutasító, hiszen nyíltan a NEM-mel szavazásra buzdít.

Értekezlet (MÁÉRT) mihamarabbi összehívását.⁴ Az utóbbi kívánalmat mindhárom HTMSZF találkozó zárónyilatkozata megismétli. A MÁÉRT összehívását szimbolikus és konzultatív értelemben egyaránt fontosnak tartották. A konzultatív szerep lényege, hogy az állandó értekezletre az egyetlen olyan fórum, ahol a „magyar nemzet ügyeit” közösen, határokon átvívelően meg lehet tárgyalni, és lehetőség van olyan nemzetpolitikai javaslatokat megtenni, melyeket nem lehet elmellőzni. A szimbolikus értelmezés lényege, hogy a MÁÉRT-et a magyar kormány fölött álló intézménynek fogták fel. A magyar kormány ezirányú együttműködési készségének hiánya vezetett el a szabadkai találkozóhoz.

Egy következő ok a Fórum kezdeményezője – Kasza József és a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) – helyzetéből adódik. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás eredménytelensége, a morális és szimbolikus sérelmeken túl, két közösséget érintett hátrányosan gazdaságilag és kulturálisan is, hiszen Magyarország európai uniós tagsága, illetve majdani csatlakozása a schengeni övezetbe kapcsolattartás szempontjából különösen nehéz helyzetbe hozza a vajdasági és a kárpátaljai közösséget. Az utóbbi nem tud felmutatni sem elég nagy politikai erőt, sem kellő egységet⁵ ahhoz, hogy ilyen horderejű találkozót kezdeményezzen. Ebben a helyzetben a VMSZ, a vajdasági magyar politikai szervezetek legerősebbike kezdeményezte a találkozót.

Virtuális lobbytevékenység

A három találkozó zárónyilatkozataiból kitűnik, hogy a HTMSZF legfontosabb célja, hogy olyan egységes véleményt képviselő lobbycsoport legyen, amelyik képes nyomást gyakorolni a magyar kormányra

⁴ Az utolsó MÁÉRT-ülést a magyar kormány 2004. november 12-én hívta össze, másfél éves szünet után. A találkozó fő témája a kettős állampolgárság kérdése volt. Míg a kormány a kettős állampolgárság ellen foglalt állást, addig az ellenzék, illetve a határon túli szervezetek a kettős állampolgárság mellett. Az ülés alatt a vitának nem lett végkonklúziója, először a MÁÉRT történetében nem született közös nyilatkozat. Ugyanakkor ezen az ülésen alakult ki a népszavazás által megpecsételt helyzet, hogy tudniillik a kettős állampolgárság kérdése patthelyzetet idézett elő a magyar kormány és a határon túli szervezetek között, az előbbi elutasított minden olyan tárgyalási lehetőséget, ahol a kérdés szóba kerülhetett.

⁵ A magyarság számbeli hátrányából eredően, Kárpátalján nincs egyetlen olyan szervezet sem, amely tényező lehetne belpolitikai szinten. Ugyanakkor a közösség politikailag megosztott, két érdekvédelmi szervezet – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrán Magyarok Demokratikus Szövetsége – között.

a határon túli magyarokat érintő kérdésekben. Ezt szolgálja az a törekvés is, hogy a szervezet megpróbálja tömöríteni az összes határon túli magyar szervezetet, beleértve a kárpát-medencei, a nyugat-európai és az amerikai régiót. Ezzel az addig példátlan intézményesülési próbálkozással igyekeztek tárgyalási alapot teremteni a kérések komolyan vételéhez, mint utóbb kiderült, eredménytelenül.

A határon túli magyarság számára fontos nemzetpolitikai kérdések négy témakörbe csoportosíthatók (a zárónyilatkozatok alapján): a MÁÉRT összehívása, a kettős állampolgárság megadása, az autonómia követelések kezelése, a magyar kormány által meghirdetett új támogatáspolitiká mibenléte.

Az első kérdésben, a szabadkai találkozó zárónyilatkozata szerint, a MÁÉRT jelenti a nemzetpolitikai konszenzus kialakításának „legfontosabb színterét,” a résztvevők pedig pontos határidőt szabnának ennek összehívására. A másik két zárónyilatkozatban viszont már csak „elégedetlenségüket fejezik ki a Magyar Állandó Értekezlet összehívásának folyamatos halasztása miatt” (Bécsi Zárónyilatkozat), illetve elvi szinten beszélnek az Értekezlet összehívásáról: „A magyarságot érintő alapvető kérdések szükségessé teszik a Magyar Állandó Értekezlet mielőbbi összehívását, amely továbbra is a magyar–magyar kapcsolatok legfontosabb intézménye.” (Marosvásárhelyi Zárónyilatkozat)

A kettős állampolgárság kérdésével kapcsolatban az első nyilatkozat az országgyűlés köteletségének nevezi a törvény megalkotását, a másik két nyilatkozat „szorgalmazza a határon túli magyarok magyar állampolgárságának megadását.” A marosvásárhelyi nyilatkozat kapcsolatba hozza az állampolgárság kérdését az Európai Unió országaiba való beutazás lehetőségével.

Az autonómia kérdésében a három nyilatkozatban kifejtett álláspontok nem változtak: a találkozó résztvevői „meggyőződésüket” fejezik ki, hogy az autonómia a kisebbségek „szülőföldön való megmaradásának és fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele.” (Marosvásárhelyi Zárónyilatkozat)

A fórum eredménytelenségének oka az is, hogy a közbeszédet a magyar kormány tematizálta. Bár a határon túli szervezetek kezdeményezték a politikai diskurzust, mégis a Gyurcsány Ferenc miniszterelnök és Avarkeszi Dezső kormánybiztos által előterjesztett Szülőföld Program és a nemzeti vízum terve gyakorlati módon közelítette meg a rendezést, és ez rákényszerítette a kisebbségi politikusokat, hogy ezekre a felvetésekre reagáljanak valamilyen módon, ami által háttérbe szorult saját stratégiájuk.

A kormány lépéselőnyét a reálpolitikai irány biztosította. Ezzel szemben az egyeztető találkozóknak sem a munkaanyagaiban, sem a politikai vezetők személyes megnyilatkozásaiban nem találkozunk olyan javaslattal, amely nem az absztraktság és az időtlenség szintjéről közelítette volna meg a ketős állampolgárság problémáját. Kasza József szerint az ügy a népszavazással kényszerpályára került: „Meg kell találnunk a kiutat: márpedig van kiút, ha van jóakarát és erő, hogy megtaláljuk azt.”⁶

A „kis MÁÉRT” diskurzusának további központi témái az együttműködés és a MÁÉRT összeívása. A kettő összefügg, hiszen a határon túli megszólalók értelmezésében az együttműködés legfelsőbb fóruma a MÁÉRT. A kormány diskurzusában nem zárkózik el az együttműködéstől, hangsúlyozza annak fontosságát, reális esélyeket ad a MÁÉRT összehívására, de ugyanakkor teljesíthetetlen feltételeket szab.

Az együttműködés kulcstényezői az együttműködés szükségességének megállapítása, a másik pedig a konszenzus kérdése. Az első kijelentés felvállalása semmilyen politikai következménnyel nem jár sem a határon túli, sem a kormány politikusai számára. Éppen ezért egyike a legtöbbet felvállalt kijelentéseknek.

A konszenzus kérdését ebben a témában kizárólag a kormány kijelentései között találjuk meg. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök, Avarkeszi Dezső kormánybiztos vagy Somogyi Ferenc külügyminiszter megszólalásaikban ehhez kötik a MÁÉRT összehívását.⁷ Avarkeszi véleménye: „Van esély arra, hogy a MÁÉRT ülésén jó néhány kérdésben meg tudjanak egyezni a résztvevők [...] Éppen a marosvásárhelyi konferencia után van esély arra, hogy Gyurcsány Ferenc úgy tudja összehívni az MÁÉRT-et, hogy jó néhány kérdésben a résztvevők megegyezzenek és közös nyilatkozatot ki tudjanak adni.”⁸

A kormány a MÁÉRT összehívásának bizonytalanságban tartással arra törekedett, hogy közben tartsa a határon túli magyar szervezetek képviselőinek politikai szerepválasztását, amelyik amúgy sem teljesen letisztult. Ez főleg abból ered, hogy a „kis MÁÉRT” 2004. december

⁶ Magyar–magyar csúcstalálkozó. *Magyar Szó*, 2005. január 15.

⁷ A kormány 2006. júniusában vállalja először nyíltan ezt a kijelentést, amikor is László Boglár kormánybiztos azt nyilatkozta az MTI-nek, hogy „kompromisszumképtelen és megállapodásokat felmutatni képtelen Magyar Állandó Értekezletet nem hív össze Gyurcsány Ferenc”. Ezzel egyidejűleg a miniszterelnök megkérdőjelezte a MÁÉRT létjogosultságát is. Vö.: *nepszava.hu* - 2006. június 14.

⁸ Összehívják a MÁÉRT szakbizottságait. *Szabadság*, 2005. október 12.

5-e után nem képes a magyar kormánnyal tisztázott viszonyt kialakítani. Egyfelől a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás megkövetelte, hogy a HTMSZF tagjai elítéljék mindazon politikai szereplőket, akik a kettős állampolgárság ellen kampányoltak – tehát a kormány tagjait is, másfelől pedig az általuk képviselt közösségek elvárták azt, hogy megoldást találjanak a kialakult helyzetre, ami a kormánnyal való együttműködés nélkül lehetetlen. A határon túli szervezetek szövetségesüknek szeretnék látni a magyar kormányt. Bárdos Gyula, a Magyar Koalíció Pártjának alelnöke szerint: „Mi [...] tisztességes, korrekt viszonyra törekszünk a mindenkori magyar kormánnyal.”⁹ Bugár Béla, az MKP elnöke arra panaszkodott, hogy: „Sajnos a jelenlegi magyar kormány nem vesz partnerszámba bennünket, és komoly témákról csak levelezés útján hajlandó értekezni velünk.”¹⁰

A „kis MÁÉRT” fontos célja volt a határon túli kérdés konszenzuális, pártok fölötti szintre emelése. Ez azonban nem sikerült, hiszen mind a MÁÉRT összehívásának, mind a nemzeti vízum bevezetésének kérdése továbbra is belpolitikai vita tárgyát képezik.

A FIDESZ a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás sikertelenségének napirenden tartásával megpróbálta saját táborát mobilizálni. Számukra a MÁÉRT ülése megfelelő terep lett volna a téma éltetésére. A kormánypártok érdekei ezzel gyökeresen ellentétesek: a kettős állampolgárság kérdésének kell kerülnie a napirendről. A FIDESZ által használt mobilizációs technika nem más, mint a politikai ellenfél, pontosabban annak vezetője, Gyurcsány Ferenc ellenségként való felépítése. Németh Zsolt szerint a határon túli magyarok „megunták és megelégteltek, hogy a magyar kormány nem hajlandó szóba állni velük, sőt szisztematikusan a határon túli magyarok ellen hangolják a közvéleményt.” Azt is megelégteltek, hogy Gyurcsány Ferenc folyamatosan saját nemzete ellen fordul a legkülönbözőbb formákban.¹¹

A nemzeti vízum körüli vitában a szerepek felcserélődnek. Míg a kormány alternatívát dolgoz ki, hogy a kettős állampolgárság kérdése lekerüljön a napirendről, addig az ellenzék ennek lejáratásán dolgozik. E téren több diskurzusrítkító eljárást is lokalizálhatunk, mint például az igaz és hamis szembeállítását vagy az elutasítás. „A kormány öt

⁹ Milyen javaslattal utazik az MKP Szabadkára? *Pozsonyi Új Szó*, 2005. január 5.

¹⁰ V. Krasznica Melinda: Orbán Viktor és Bugár Béla találkozója Csicsón. *Pozsonyi Új Szó*, 2005. október 10.

¹¹ Az ellenzék kitart a kettős állampolgárság mellett. *Népszabadság*, 2005. január 8.

pontból álló javaslata nem más, mint lejárt szavatosságú ötletek újracso-
magolása, amelyekre nincs vevő, s a határon túli magyarok sem reagáltak
rá.”¹² „[...] nemzeti vízumot ma is ad ki Magyarország Szerbia-Vajdaság
és Ukrajna-Kárpátalja viszonylatában, azonban nem nemzetiségi alapon.”
„[...] felettébb kétséges, hogy a schengeni egyezményhez való csatlakozás
után fenntartható-e a nemzeti vízum”¹³ – véli Németh Zsolt.

A „kis MÁÉRT” tehát virtuális lobbycsoportnak minősülhet, hiszen
azon célok egyikét sem sikerült elérnie, amelyek miatt létrejött. Ennek
fő oka az, hogy egyrészt nem tudta megtartani vezető funkcióját az álta-
la kreált diskurzusban, másrészt pedig az, hogy nem tudta a határon túli
kérdéseket kivonni a belpolitikai csatározások színhelyéről.

Az egyetlen olyan téma, amelyben a „kis MÁÉRT” szervezeti sike-
res lobbyt folytathattak, az a támogatáspolitikai kérdése, hiszen aktívan
és eredményesen vettek részt a Szülőföld Program és Alap¹⁴ megalaku-
lása és működése körüli vitában. Ennek az a magyarázata, hogy a ma-
gyar kormány, diskurzusvezetői minőségéből kiindulva, megválaszt-
hatta, melyek kérdésekben kéri ki a határon túli szervezetek véleményét.
Ugyanakkor a „kis MÁÉRT” nem tudott megfelelően élni ezzel a lehe-
tőséggel, nem tudott egységes álláspontot képviselni, mivel a tagszerve-
zetek nem tudtak közös álláspontra jutni, illetve ezek a tagszervezetek
a tervezettel kapcsolatos vita más-más stádiumaiban szólaltak meg.

A határon túli magyar elitek és magyar érdekvédelmi szervezetek viszonya

A HTMSZF működése elemzésének fontos szempontja a tagszerve-
zetek „belpolitikai” kérdéseinek, pontosabban annak a tisztázása, miként

¹² Nem közelednek az álláspontok. *Magyar Szó*, 2005. január 11.

¹³ Léggömb az öt pont. *Népszabadság*, 2005. január 7.

¹⁴ A Szülőföld Program lényege, hogy magyar pénzintézetek pályázás útján támo-
gatnak határon túli befektetéseket és regionális együttműködéseket. A tervezet
szerint ez normatív támogatás és önkormányzatoktól, vállalkozásokon keresztül
jogi személyekig bárki igénybe veheti. Ezzel szemben a Szülőföld Alap 1 milli-
árd forint nagyságrendű elkülönített állami pénzalapként jött létre, melynek célja
a Kárpát-medencében élő magyarság széles rétegeinek támogatása. A tágan értel-
mezett célok eléréséhez pályázat útján támogatást igényelhetnek magyarországi és
határon túli magánszemélyek, határon túli –, illetve a határon túl tevékenykedő
magyarországi – oktatási intézmények, kutatóintézetek, civil szervezetek. A két
program közötti különbség tisztázása azért fontos, mert a sajtóból nem tűnik ki
ez a különbségtétel. (www.szulofold.hu)

befolyásolta a helyi közvélemény a szervezetek által képviselt álláspontokat és fordítva.

Mint már említettem, nem véletlen, hogy a VMSZ, illetve Kasza József volt a „kis MÁÉRT” kezdeményezője, hiszen a politikai nyomásgyakorlás mellett a fórum legitimitációt és konszolidációt is jelenthetett, mert a siker jelentős politikai adu lett volna a megosztott vajdasági magyar politikai hadszíntéren. A Szabadkai Tanácskozás vajdasági nyilatkozattervezete inkább egy nemzeti mobilizációs levél, politikai krédó, mint politikai nyilatkozat. Ez főleg annak köszönhető, hogy a levél megfogalmazásában az érzelmekre apellál, tényszerűtlen fogalmakkal dolgozik, mint „távlatos nemzetpolitika”, „a magyar szervezetek felelősen gondolkozó vezetői” vagy „egységes magyar nemzet asztala.” „A határon túli magyar szervezetek felelősen gondolkodó vezetői ebben a helyzetben egyetlen dolgot tehetnek: megmaradásunk és a nemzet együtt tartása érdekében minden halogatás nélkül asztalhoz ültek, mégpedig Szabadkán, az egyik legszorongatottabb helyzetben levő nemzetrész szellemi központjában, hogy közösen olyan platformot dolgozzanak ki, amely szavatolja mindegyik (más-más élethelyzetben levő) nemzettest magyarként való megmaradását, szülőföldjén való boldogulását.” „Helyzetükből adódóan törvényt nem alkothatnak vagy módosíthatnak, költségvetési átcsoportosításokat nem végezhetnek, gazdasági beruházásokat nem eszközölhetnek, országgyűlési döntéseket nem hozhatnak, ám felelős együttgondolkodásuk eredményét odatehetik a Magyar Országgyűlés, a magyar kormány – az egységes magyar nemzet asztalára.” „Megítélésünk szerint ennek a távlatos nemzetpolitikának három pilléren kell nyugodnia. [...] magyar autonómia, [...] Szülőföld program, [...] és a magyar állampolgárság elnyerése a szülőföld elhagyása nélkül.”

Ezzel szemben a zárónyilatkozat pragmatikus politikai programnak számít, megtartva a távlatos nemzetpolitika pilléreit.

A vajdasági *Magyar Szó* tükrözi, hogy a vajdasági magyar közvélemény számára mennyire fontos a kettős állampolgárság kérdése, illetve az ennek elérése érdekében létrejött egyeztető fórum. Egrészt azzal a ténnyel, hogy majdnem 100 ezer leütésnyi anyag jelent meg a témában a január 4–16. periódusban, ami azt jelenti, hogy mind időben, mind mennyiségben legterjedelmesebben foglalkozik a törvénytekkel. Másrészt pedig azért, mert tizenkilenc anyaországi és határon túli politikai szereplőtől származó, az együttműködés fontosságáról szóló nyilatkozatot közöl. Ez majdnem háromszor több szereplőt jelent, mint a magyarországi újságok és négyszer többet, mint a többi határon túli lap esetében.

Erdélyben és Felvidéken a politikai elit és közösség kapcsolatában a kettős állampolgárság kérdése nem rendelkezett akkora fontossággal, mint a Vajdaságban. Egyrészt azért, mert Szlovákia már, Románia pedig majdnem EU tagállam, másrészt pedig azért, mert mind az VMSZ-szel ellentétben, az RMDSZ és az MKP kormányzati pozícióból foglalhat állást. Tehát nem beszélhetünk sem legitimációs, sem konszolidációs kényszerről az ő esetükben.

Mivel a kettős állampolgárság kérdése nem jelentett létkérdést Erdélyben és Felvidéken, helyet adott különböző melléktémáknak a „kis MÁÉRT”-tal kapcsolatban. Az MKP az egység és az egyeztetés kiemelt hangoztatásával arra törekedett, hogy megnyugtassa közvéleményét affelől, hogy a Fórumon való részvétel nem a magyar kormány elleni harcot jelenti. Bugár Béla: „fontosnak tartjuk, hogy szolidaritást vállaljunk és segítő kezet nyújtsunk mindazon nemzettestvéreinknek, akik még nem tagjai az Európai Uniónak. [...] Nekünk arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy erkölcsi kötelességeink vannak az egész magyarsággal szemben.”¹⁵

Takács Csaba megnyilatkozásaiban, a legtöbbet tárgyalt téma a kettős állampolgárság, de ezeknek diskurzusrányító feladatuk van, mert függetleníteni próbálja a kérdést a többi témától és saját személyét az álláspont nyilvánítástól, áthelyezve a felelősséget a magyar parlament térfelére. „Az RMDSZ ügyvezető elnöke nem tartja járható útnak, hogy a határon túli magyar szervezetek törvényjavaslatokat terjesszenek [...] az Országgyűlés elé.”¹⁶ Takács szerint: „A kettős állampolgárságot egy egész más kérdésnek és témának tekintem, és nem [a nemzeti vízum] helyette és fölötte vagy alatta.”¹⁷

Erdély és Felvidék számára a HTMSZF-ben tehát sokkal fontosabb témáknak számítottak az autonómia, a MÁÉRT összehívásának kérdése és a magyar kormány által előterjesztett öt pont (kiemelten a Szülőföld alap), mint a kettős állampolgárság. Ez arra enged következtetni, hogy a „kis MÁÉRT”-ban képviselt fő érdekük a magyar kormánnyal való tárgyalópartneri viszony újrateremtése volt.

¹⁵ Bugár Béla: Visszhang: Rólunk, nélkülünk? *Pozsonyi Új Szó*, 2005. január 12.

¹⁶ „Kis MÁÉRT” Szabadkán. *Magyar Nemzet*, 2005. január 5.

¹⁷ A nemzeti útlevel nem helyettesítheti a kettős állampolgárságot. *Magyar Szó*, 2005. január 8–9.

Regionális magyar szereplők: egymáshoz kötöttek, de külön mozogva

A harmadik és egyben utolsó elemzési szempont a határon túli magyar politikai szervezetek egymás közötti viszonya, pontosabban két kérdés. Egyrészt az, hogy léteznek-e diskurzustársaságok, és ha igen ki határozza meg ezeket. Másrészt pedig az, hogy van-e hierarchikus viszony, illetve hatalmi harc a résztvevő szervezetek között.

A diskurzus felépítésének egyik sajátossága, hogy szereplői azok, akik bizonyos szabályait felépítik. A „kis MÁÉRT” diskurzusát a közvélemény a sajtón keresztül kaphatja meg, tehát résztvevői azok a szervezetek és képviselőik, akik a sajtóban képesek álláspontjaiknak hangot adni. A többiek, akik a perifériára szorulnak nincsenek benne a diskurzust irányító diskurzustársaságokban.

Kasza József, a tanácskozás kezdeményezője, diskurzustársaság alapítóként hat, hiszen ő az, aki elméletileg eldönti, kik azok a szereplők, akik részt vehetnek ebben a diskurzusban.

Egy másik diskurzustársaság és egyben diskurzusrítkító elem a magyar kormány, amely részt vesz a diskurzusban, másrészt pedig, indirekt módon befolyásolja a résztvevő szervezetek listáját azzal, hogy megszabhatja mely szervezetek szalonképesek, és melyek nem azok az ő számára.

Kasza diskurzustársasága tehát csakis olyan szervezeteket vallhat magáénak, amelyekkel párbeszédet folytat, vagy folytatna a magyar kormány.¹⁸ Ezt látszik alátámasztani mind a Magyarok Világszövetségétől való elhatárolódás, illetve annak bírálata, mind a kimaradt szervezetek meg nem hívása az ülésre. „Kasza sajtótájékoztatóján bírálta a Magyarok Világszövetségét, amiért elhamarkodottan kezdeményezte a népszavazást. A referendum kudarca várható volt, s a VMSZ erre a veszélyre idejekorán felhívta a figyelmet.”¹⁹

Ebben a megközelítésben tehát a diskurzustársaságot azok a szervezetek képezik, akik jelen voltak a szabadkai tanácskozáson. Ugyanakkor a sajtóban megjelenő megszólalások számából hierarchikus viszonyra következtethetünk a határon túli szervezetek között, hiszen mindössze négy szervezet képviselői vesznek részt konstansul a diskurzusban: a VMSZ, az MKP, az RMDSZ és a KMKSZ.

¹⁸ Azok a szervezetek, amelyek tagjai a Magyar Állandó Értekezletnek is, illetve azok a szervezetek, amelyek direkt módon nem érintettek a kettős állampolgárság kérdésében: a nyugati magyarság szervezetei.

¹⁹ Új javaslattal állnak elő. *Pozsonyi Új Szó*, 2005. január 3.

A politikai vitatémák szempontjából két olyan kérdést különíthetünk el, amelyekből a határon túli magyar szervezetek egymáshoz való viszonyára következtethetünk: az együttműködés és a HTMSZF jövője.

Annak ellenére, hogy az együttműködés szükségességének hangoztatása, illetve az ahhoz való igazodás végigköveti a „kis MÁÉRT” diskurzusát, több síkon is intenzitásbeli különbségek észlelhetők.

A megszólalások szereplők szerinti elemzéséből kivehető, hogy az RMDSZ képviselői – Takács Csaba és később Markó Béla, az RMDSZ ügyvezetője, illetve elnöke – megszólalásaikban nem fektetnek akkora hangsúlyt az együttműködés hangoztatására, mint kollegáik. A januári ülés kapcsán Takács kétszer beszél az együttműködésről, és kétszer a HTMSZF fontosságáról, négy különböző napilapban.²⁰ Ezzel szemben a szabadkai ülés körül mind Kasza József, mind Bugár Béla jelentős teret szán az együttműködés fontosságának. A júniusi, illetve októberi ülések kapcsán azonban az együttműködés kérdése is háttérbe szorul.

Figyelembe véve, hogy az RMDSZ-t leszámítva az összes szervezet a legmagasabb szinten képviseltette magát a HTMSZF-ben, és, hogy a 2005-ös év folyamán a fórum egyetlen esetben sem vett részt szervezett formában a magyar kormánnyal való egyeztetéseken,²¹ arra enged következtetni, hogy az RMDSZ-nek nem volt prioritás a „kis MÁÉRT” létrejötte.

Egy másik téma, amely meghatározza a határon túli magyar szervezetek közötti kapcsolatot – az a HTMSZF jövőjéről szóló vita, pontosabban a marosvásárhelyi találkozót megelőzően lezajló részvételi vita. Bugár Béla (MKP) bejelentette, hogy amennyiben Marosvásárhelyen lesz a találkozó, nem tud jelen lenni a szlovákiai október 6-i megemlékezés miatt. Arra kérte Markó Bélát, hogy a találkozót rendezze meg egy a határhoz közelebb eső helyszínen. Az RMDSZ visszautasította a kérelmet. A HTMSZF-en belül az MKP átengedte a kezdeményezést az RMDSZ-nek, annak ellenére, hogy az alapításkor az utóbbi nem mutatott nagy érdeklődést a fórum iránt. Bugár véleménye: „Nincsenek

²⁰ Ez arra enged következtetni, hogy ebben az esetben egy és ugyanazon nyilatkozatról van szó, amit több újság is átvett.

²¹ Az egyetlen ilyen találkozóra a szabadkai „kis MÁÉRT” után kerülhetett volna sor Budapesten 2005. január 13-án, amikor az RMDSZ utolsó pillanatban, a kormánykoalíciós tárgyalások fontosságára hivatkozva, visszamondta jelenlétét. Ugyanakkor 2005. októberében Markó Béla többször is egyeztetett Gyurcsány Ferenc miniszterelnökkel, a közös magyar–román kormányülés kapcsán.

hátsó gondolataink. A Magyar Koalíció Pártja kizárólag egyeztetési gondok miatt nem vesz részt a tanácskozáson. [...] Hetekkel ezelőtt levélben és telefonon is kértem Markó Bélát, hogy találjunk számunkra közelebbi helyszínt, ám ezt a kérésünket nem teljesítették.”²² Markó replikája: „Ez amúgy sem egy döntéshozó, hanem konzultatív testület, bár sajnálatos, ha valaki azért nem tud részt venni, mert nem tudja összeegyeztetni más elfoglaltságával.”²³

Elemelve a Szülőföld csomaggal kapcsolatos megnyilatkozásokat a határon túli szervezetek egymás közötti viszonyának szemszögéből, a kérdésnek új vetületeit fedezhetjük fel. Két szervezet irányítja a diskurzust: az MKP – a Szülőföld Program és Alap törvénycsomag életbelépésekor,²⁴ és az RMDSZ – pár hónappal később – a támogatási alapok hiányának, illetve ezek átláthatatlanságának kritizálásakor.

A szakmai vita mellett az MKP külön frontot nyit a magyar kormány szemben a törvény azon passzusa miatt, mely szerint a Szülőföld Alap igazgatótanácsába csak a kormány jelöl képviselőket, kivéve a határon túli szervezetek kezéből a döntés jogát. Az MKP magatartását magyarázza, hogy míg Erdély és Vajdaság esetében a támogatáspolitikát 2002-től teljes mértékben Markó, illetve Kasza hatáskörébe tartozott, addig Felvidéken Bugárnak nem volt ekkora befolyása, mivel náluk demokratikusabb a támogatások elosztási rendszere.

A stílus tekintetében az MKP a morális bírálatok stratégiáját választotta, felvetve annak a kérdését, hogy minek kell mással helyettesíteni egy már jól működő rendszert, másrészt pedig a magyar kormány szemére vetette, hogy a határon túliak nélkül hoz döntéseket az őket érintő kérdésekben. Mindkét kijelentés időtlen, tehát arra enged következtetni, hogy itt régóta jól bevéssett normákról és rossz szokásokról van szó. Bugár megfogalmazása szerint „szétverik azt a rendszert, mely évek óta működik, s könnyen ellenőrizhető [...] A különböző kuratóriumokban a határon túli magyarok jelenleg elvégzik a munkájukat, s javaslatot tesznek Budapestnek, viszont a szülőföld alapnak lesz egy 15 tagú igazgatótanácsa, mely összetételével kapcsolatban kételyeink merülnek fel.”²⁵

²² Minivé zsugorodik a kis-MÁÉRT? *Népszabadság*, 2005. október 7.

²³ Nem mindenki jön el a hétvégi „kis-MÁÉRTra”. *Krónika*, 2005. október 6.

²⁴ Főleg határon túli nyomásra a Szülőföld csomag törvényei többszörös „kozmetizáción” estek át.

²⁵ B. Szentgáli Anikó: Alapszinten juttatott támogatás. *Pozsonyi Új Szó*, 2005. február 22.

A megszólalások stílusa, időrendi eloszlása világosan mutatja, hogy a támogatáspolitikai kérdésében a szervezetek nem egy jól működő csapatként, hanem inkább a másikkal nem egyeztető egyéni játékosként lépnek fel.

A fent említett Bugár–Markó-vita másik vetülete, hogy Bugár az utolsó pillanatban hozott döntést a harmadik ülésen való részvételről. Több elemző szerint ebben nagy szerepet játszott az október 6-i találkozója Orbán Viktorral, a FIDESZ elnökével. Ebben az esetben az MKP és az RMDSZ közötti diszkurzív és stratégiai különbségek ráhelyezkednek a magyarországi politikai törésvonalakra: míg az MKP inkább a FIDESZ-t látta stratégiai partnernek,²⁶ addig az RMDSZ pragmatikus hangvételével a magyar kormány véleményéhez igazította stratégiáját.

Hasonló gyökerű ellentétet észlelhetünk a kárpátaljai, illetve a vajdasági szervezetek között. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrjnai Magyarok Demokratikus Szövetsége közötti, „hazai” legitimációs harc kihat a „kis MÁÉRT” munkájára is. Pontosabban a KMKSZ az, aki ellenszavazatával meggátolja az UMDSZ HTMSZF tagságát. Ezzel szemben VMSZ mellett a Vajdasági Magyar Demokrata Párt is tagja a Fórumnak, de nem vesz részt a marosvásárhelyi ülésen, mert a VMDP szerint az RMDSZ és a VMSZ kisajátítja a fórumot saját kisebbségi törvényeinek legitimálására.

Összefüggést keresve a fent említett témák között arra következtethetünk, hogy a „kis MÁÉRT” kereteit egy olyan belső vita – kiemelten az MKP és az RMDSZ között – feszíti, amely kihat a HTMSZF által képviselt véleményekre a kettős állampolgárság, a támogatáspolitikai vagy a magyar kormánnyal való együttműködés kérdéseiben.

Míg a „kis MÁÉRT” megalakulásakor a fórum az MKP-hoz hasonló erőteljes véleményt képviselt mind a kormánnyal, mind pedig a kettős állampolgársággal kapcsolatos sarkalatos kérdésekben, addig a Szülőföld Csomag vitája után az MKP átengedi a kezdeményezést az RMDSZ-nek, megváltoztatva a HTMSZF stratégiáját. Ugyanakkor az irányadó pozíció elvesztése után az MKP az érdeklődését is elveszíti a „kis MÁÉRT” iránt, hiszen az általa elvállalt negyedik találkozó megszervezésére már nem került sor.

²⁶ A 2006. áprilisi parlamenti választások után Bugár Béla nyíltan felvállalta az MKP ezen álláspontját (ld. Szelei István: Bugár: Szerintünk Orbán ma is jobb, mint Gyurcsány bal. Vö.: www.mn.hu (2006. április 20.))

Következtetések

A „kis MÁÉRT” tehát valójában nem tudta teljesíteni egyik kitűzött célját sem, hiszen az ülések zárónyilatkozataiban leszögezett három fontos cél megvalósulása érdekében kevés történt. Előrelépést csak a kettős állampolgárság kérdésében, pontosabban az ezt helyettesítő nemzeti vízum ügyében tapasztalható. Ennek tervezetét a magyar kormány a „kis MÁÉRT” keletkezésével egyidejűleg hozta be a köztudatba, tehát megkérdőjelezhető a határon túli szervezetek bármilyen típusú közreműködése a törvény véghezvitelében.

A fórum sikertelenségének oka, hogy a határon túli szervezetek nem tudtak jól szervezeten, közösen fellépni, illetve egységes érdeket megfogalmazni a magyar kormánnyal szemben. Míg a kárpátaljai, illetve vajdasági magyarságot és vezetőiket főleg az Európai Unión kívül maradás és az ezt megoldó kettős állampolgárság kérdése foglalkoztatta, addig az erdélyi és a felvidéki szervezetek a támogatáspolitikával voltak elfoglalva.

A különböző érdekek mellett hozzáállásbeli különbségeket is észlelhetünk. Míg egyes szervezeteknek, mint például a VMSZ, a „kis MÁÉRT”-ban való részvétel legitimációs és konszolidációs tétet is jelent, addig más szervezeteknek – RMDSZ, MKP – inkább az egymás közötti viszony szempontjából jelenthetnek a találkozók kihívást, hiszen mindketten erős legitim bástyából és kormányzati pozícióból figyelik a történet alakulását. A magyar kormány pedig kihasználva ezeket a véleménykülönbségeket könnyen diskurzusrányítónak tudott válni. Ugyanakkor a magyar kormányhoz fűződő viszonyuk miatt, a szervezeteknek nem is volt feltétlenül érdekük az, hogy közös platformban lépjenek fel, hiszen sok esetben, de legfőképpen a támogatáspolitikában, egyedül tudják érdekeiket érvényesíteni.

A „kis MÁÉRT” sajtóban jelen levő diskurzusból kitűnik, hogy szemben a magyar kormány képviselőivel, inkább elvi szinten tematizálnak, nem tesznek gyakorlati javaslatokat. Ugyanakkor az a tény, hogy az egyik legfontosabb téma az együttműködés, illetve annak szükségességének vagy éppen hiányának hangoztatása arra enged következtetni, hogy a szereplők a helyüket keresik a diskurzusban, politikai tőkét kovácsolva kijelentéseikből. Ez a VMSZ-nek politikai legitimizációt és konszolidációt is jelent, a magyar kormánynak a kettős állampolgárság kérdésének napirendről való levételét, míg a FIDESZ-nek és a magyarországi ellenzéknek általában támadási felületet a kormány irányában.

A szereplők fontosságának elemzéséből kitűnik, hogy a „kis MÁÉRT” stratégiája négy szervezetből – KMKSZ, MKP, RMDSZ, VMSZ – álló rendszer mozgásából jött létre. A stratégia alakulásában nagy szerepe van a magyar kormány lépéseinek, melyeknek pragmatikus volta ellensúlyozta a határon túliak elméleti megközelítéseit. Emellett a magyar belpolitikában észlelt törésvonalak is kihatottak a HTMSZF működésére, mintegy paradoxont kreálva a szervezetek célja – a magyarságpolitika pártcsatározásokból való kivonása –, illetve stratégiája és követett politikája között. A MÁÉRT összehívására 2005-ben még volt esély, ma azonban a szervezet végleges letűnésével kell számolni.

JANEK ISTVÁN

Magyar–szlovák diplomáciai puhatolozások 1943-ban a két állam egymással szembeni szándékairól*

Kállay Miklós miniszterelnöknek, aki 1942. március 9-én alakított kormányt, az volt az elsődleges célja, hogy az országot a németektől való lassú eltávolodással fokozatosan kivezesse a II. világháborúból. Azzal a feltétellel vállalta el a kormányalakítást, ha Horthy Miklós hozzájárul, hogy bár színleg a tengelyhatalmakkal való szolidaritást hangoztatja, bizalmas és titkos csatornákon keresztül keresi az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvétel lehetőségét. Horthy és Kállay között hallgatólagos megegyezés született arról, hogy szabad kezet kap baráti kapcsolatok előkészítéséhez az angolszász hatalmakkal való. Politikája arra irányult, hogy visszaszerezze Magyarország sorsa felett a szabad rendelkezés jogát, és ha mód van rá, a semlegességet. Tekintettel kellett azonban lennie országa földrajzi helyzetére, el kellett kerülnie a németekkel való nyílt szembeszállást. A magyar kormány hosszú távú külpolitikai célja a szovjet megszállás megakadályozása volt: ha az angol és amerikai erők inváziót hajtanának végre a Balkán-félszigeten és közeldnének a határokhoz, akkor Magyarország azonnal átállna az ő oldalukra. Mindezek miatt az angolszászok irányában csak fokozatosan lehetett lépéseket tenni, hiszen a kormány az ország területi integritását és függetlenségét nem akarta kockáztatni. 1943 februárjától a titkos kapcsolatok lassan kiépültek az angolszász hatalmakkal és 1944. március 19-ig, Magyarország német megszállásáig folyamatosan fenn is maradtak. Ezen titkos kapcsolatok egyik fontos eredménye egy megállapodás volt, mely

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) T 049281 számú támogatásával készült.

szerint a magyarok nem lőnek a légtérükön áthaladó angolszász gépekre, ők pedig cserébe nem bombázzák a magyar városokat. Kállay sorra hazarendelte a Magyarországot képviselő, külföldön szolgálatot teljesítő követeket, tájékoztatta őket titkos tervéről és együttműködésüket kérte. A berlini magyar követet kivéve mindenki olyan értelmű utasítást kapott, mely szerint Magyarország önálló külpolitikát fog folytatni.

Kállay Miklós ezen politikájának megvalósítása következtében került a képbe Szlovákia, amellyel informatív jelleggel megbeszéléseket kezdeményeztek.¹ Kállay többször is nyíltan hangoztatta, hogy Szlovákia államiságát támogatja, a magyar politika nem kívánja azt veszélyeztetni és szándékában áll a kétoldali kapcsolatok rendezése. 1943-ban a két egymással határos ország között nagyon feszült volt a viszony az I. bécsi döntés és a kisebbségi kérdés következtében. Kállay a határkérdés és a kisebbségi kérdés háttérbe szorításával kívánt kapcsolatot teremteni a szlovák kormánnyal, hiszen mindkét állam hosszú távú érdekei megkövetelték a tennelgyel való szakítást és a tárgyalások felvételét a szövetségesekkel.

Tudomására jutottak egy 1939 júniusában Jozef Tiso államelnök és Esterházy János, a szlovákiai Magyar Párt vezetőjeközött lezajlott beszélgetés részletei, amelyek a komáromi tárgyalások eredménytelenségét ecsetelték szlovák szempontból: „Ha én Komáromban nem hagyom magam részint a csehektől, részint másoktól félrevezetni, úgy meg vagyok győződve, hogy arbitrásra [döntőbíráskodásra] sosem került volna sor. De hát az én helyzetem ott mint kétnapos miniszterelnöknek nagyon nehéz volt, mert hiszen jószántából senki sem ad le nagyobb területeket, mint amit éppen muszáj, és magának fölöslegesen mondom, hogy német részről voltak ígéreteink, melyekre építettem, és amelyek úgy szóltak, hogy Kassa, Munkács és Ungvár a köztársaság határain belül maradnak.”² Tiso saját bevallása szerint akkor még nem is sejtette, hogy a magyar diplomácia ilyen sikeres lesz a németek kegyeinek megszerzése terén, és offenzívájuk megmászítja a döntést. Kifejtette azt is, hogy ha előre tudta volna, milyen határmódosításra kerül sor, akkor Komáromban megegyezett volna a magyar kormánnyal az átadandó területek nagyságáról. Valószínűsítette, hogy ha így alakult volna a helyzet, akkor

¹ Čierna Lantayová, Dagmar: *Podoby Česko-Slovensko-Maďarského vzťahu 1938–1949*. Veda: Bratislava, 1992. 29.

² Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Külügyminisztérium (továbbiakban: KÜM), K-64, 89. csomó, 1940/65. tétel.

1939 elején már gazdasági, kulturális és politikai megállapodásokat köthettek volna. „Itt hibáztam el én a dolgot”³ – mondta Tiso.

Kállay ezek alapján okkal feltételezhette, hogy Tisót meg lehetne nyerni egy közös együttműködésre és a kiegyezésnek is esélye lenne. Tervének megvalósításához Szlovákiába küldte megbízottait. 1943 februárjától hivatalos és félhivatalos magyar magánszemélyek próbáltak meg politikai beszélgetéseket folytatni a pozsonyi vezetőkkel. Ezeken a megbeszéléseken nagyrészt magyar nemzetiségű, szlovák kapcsolatokkal rendelkező földbirtokosok, illetve országgyűlési képviselők vettek részt.

Az első magyar közeledési kísérletek, a szlovák–magyar viszony alakulása

Kállay a hivatalos diplomáciai csatornákon próbálkozott először a közvetlen kapcsolatfelvétellel. 1943. február 10-én Jozef Tisót Kuhl Lajos pozsonyi magyar követ meghívta ebédre, a követségre.⁴ A találkozót azonban elhalasztották, mivel Tiso apja időközben elhalálozott. Pozsonyban, ebben az időben a szlovák közvéleményben az a hír járt, hogy Szlovákiát a közeljövőben megszállják a német csapatok. A pozsonyi magyar követnek az egyik magas rangú szlovák katonatiszt azt nyilatkozta, hogy amíg Tiso gyásza tart, addig olyan helyzet adódhat, hogy „Tiso elnök már nem fog elmehetni a magyar követhoz vacsorára”⁵, ezalatt azt értette, hogy időközben a németek teljesen megszállják az országot.

Kállayt is értesítették a szlovákiai fejleményekről, akinek figyelmét felkeltette Szlovákia megszállásának veszélye. Sztójay Döme berlini magyar követnek a következő üzenetet küldte: „Szlovákiáról a legkülönbözőbb helyekről oly információkat kaptunk, mintha Németország arra készülne, hogy Szlovákiát rövidesen megakarná szállni, s olyan viszonyba állítaná magához, mint amilyen viszonyban van ma a Protektorátussal.”⁶ Sztójayt arra kérte, győződjék meg, és azonnal értesítse őt.

1943. március 19-én Ján Spišiák budapesti szlovák követ beszélgetést folytatott Kállayval, aki közölte vele, hogy számára a magyar kisebbséggel szemben folytatott politikája érthetetlen. „Nem látom okát, miért igyekeznek mindig belénk kötni és ezzel a marakodással, megnehezíteni minden

³ Uo.

⁴ MOL, KÜM, K-64, 100. csomó, 1943/65. tétel, 24/1943. szám alatt 1943. február 3.

⁵ Uo.

⁶ MOL, KÜM, K-64, 100. csomó, 1943/65. tétel, 47/1943. szám alatt 1943. február 27.

komolyabb és nagyvonalú közeledést, amely mindkét államnak csak közös érdeke lehet.”⁷ Spišiák fölvetette, hogy Szlovákia visszakaphatná Kassa városát, ezt Kállay nem tartotta elfogadhatónak, de hangoztatta Szlovákia függetlenségének fontosságát.⁸ Spišiák támogatta a jószomszédi viszony fejlesztését és azt mindkét állam közös érdekeként említette. A közeledés legfőbb akadályaként a Szent István-i gondolatot hozta fel. Kállay megmagyarázta beszélgetőpartnerének, hogy ők annak mondanivalóját félreértik. A magyarok számára a Szent István-i eszme azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében élő népeket „...tiszteljük és becsüljük és ugyanúgy bánjunk velük, mint saját magunkkal. Ennek a gondolatnak a megértése Szlovákia számára nem jelenthet mást, mint a beneši gondolattól való elszakadásának helyeslését.” Kállay szerint ez semmiképpen sem érinti a szlovák állam szuverenitását és nem magyarázható bele a magyarságnak olyan szándéka, hogy ezzel a szlovák állam szuverenitását csorbítani kívánják.⁹ Örömeire szolgálna, ha Szlovákiával szorosabb kapcsolatra léphetne Magyarország, mivel a két ország egymásra van utalva földrajzi és gazdasági szempontból is és nem egy olyan harmadik állam kerülne előtérbe, amelyik teljesen idegen a Kárpát-medencében.¹⁰

A magyar miniszterelnök szavait félreértve Spišiák azt jelentette feletteseinek, hogy Kállay értesülései alapján úgy lett informálva, a szlovákok Magyarországhoz akarnak csatlakozni. Emiatt a szlovák kormány azonnal tiltakozott. A magyar cáfolat már 1943. március 23-án megérkezett Kuhl pozsonyi magyar követhoz, melyben tudomására hozták, hogy Spišiák követ helytelenül referált feletteseinek a Kállayval folytatott megbeszélésről és arra kérték, hozza rendbe a helyzetet. Kuhl elmagyarázta Tuka kormányfőnek, hogy Magyarország a szlovák szuverenitást nem kívánja megsérteni és Spišiák információja egy nyelvi félreér-

⁷ MOL, KÜM, K-64, 100. csomó, 1943/65. tétel, Kállay Miklós levele a pozsonyi magyar követnek 105/res/polszám 1943. március 29.

⁸ Slovenský Národný Archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, továbbiakban SNA), Ministerstvo Zahraničich Vecí (Külgügyminisztérium, továbbiakban MZV), 187. doboz, a Budapesti Szlovák követség jelentése 21/43. szám alatt.

⁹ SNA, MZV, 124. doboz, 1148/43.

¹⁰ SNA, MZV, 130. doboz, 1147/43. Kállaynak a Szent István-i állameszmével kapcsolatos nézeteit egy későbbi, 1943. október 18-i beszédéből érthetjük meg a legjobban. Ebben a Kárpát-medencében élő népek egymásraultaltságát hangsúlyozta, hozzátéve: „Mi mindig szeretjük azokat a népeket, amelyeket itt találtunk, ide behoztunk, ide beengedtünk.” Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. I. kötet. Európa-História: Budapest, 1991. 137–138.

tésen alapul. Magyarországnak nincs olyan politikai célkitűzése, amely Szlovákia önállóságát, nyelvét, kultúrpolitikáját érintené. Baráti kapcsolatba kíván kerülni vele, mert földrajzi fekvésük és gazdasági kapcsolataik miatt is egymásra vannak utalva.¹¹ A szlovák vezetés a magyar sajtó támadásait is szóvá tette. Spišiak erre kifejtette feletteseinek, hogy Kállay nézetei a szlovákok iránti közeledéssel kapcsolatban még nem mentek át teljesen a magyar köztudatba és ezért fordulhatott elő, hogy időnként revizionista cikkek jelentek meg a magyar sajtóban.

A magyar külpolitika 1943-as törekvését Szlovákiával szemben a háború befejezése utáni helyzetre vonatkozóan Szegedy-Maszák Aladár, a magyar külügyminisztérium politikai osztályvezetőjének emlékirata alapján rekonstruálhatjuk, amit az angol diplomácia vezetőinek küldött. Szegedy-Maszák kifejti, hogy a háborút követő rendezés sem az 1919-es, sem a 1938-as status quo-hoz nem térhet vissza, hanem mindkét állapot előnyeit és hátrányait mérlegelve új megoldást kell találni. Véleménye szerint az 1940-es évekre a szlovákok önálló nemzetudata teljesen kialakult, nyelvokonságban állnak ugyan a csehekkal, de tény, hogy külön nemzetet alkotnak. Az I. bécsi döntés következtében létrejött magyar–szlovák határt Magyarország részére megfelelőnek tartja, mivel azt a nemzetiségi elv figyelembevételével húzták meg. Változtatást csak a pozsonyi hídfő, illetve néhány magyar község cseréje kapcsán tudna csak elképzelni. Kiegészítésként hozzáteszi a következőket: „Megjegyezendő azonban, hogy gazdasági és földrajzi szempontokból valójában az Osztrovszki Vepor, illetve a Szepes-Gömöri Érchegeység vonala lenne a határ. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Kelet-Szlovákiában Poprádtól keletre nagyszámú ruszin lakosság él, amely jelenleg környékelen szlovákosításnak van kitéve.”¹² A szerző szerint Szlovákia gazdaságilag nem a Cseh-medencéhez, hanem a Kárpát-medencéhez tartozik, így inkább a magyar Alföld felé lenne nagyobb lehetősége terjeszkedni. Szerinte az önálló Szlovákia fennmaradása és a lengyel–magyar határ megmaradása tenné lehetővé a későbbi gyümölcsöző együttműködést

¹¹ MOL, KÜM, K-64, 100. csomó, 1943/65. tétel. 1943. március 23. Kállay Miklós Kuhl Lajos pozsonyi magyar követnek.

¹² A dátum nélküli irat 1943. augusztus 27-én érkezett a londoni külügyminisztériumba. Keletkezése 1943 júniusára vagy júliusára tehető. Szegedy-Maszák Aladár: A magyar külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének emlékirata. In: *Helyünk Európában*. Vál. és szerk. Ring Éva. I. kötet. Magvető: Budapest, 1986. 665. – Az 1930-as évek végén és a 1940-es évek elején a magyar kormány a ruszinok helyzetét figyelemmel kísérte.

Lengyelországgal. A brit diplomácia ezen memorandumot megkapta, de nem foglalkozott vele komolyan.

Ronkay Ferenc magyar országgyűlési képviselő tárgyalása

A magyar külpolitika Szlovákiával kapcsolatos törekvéseinek ismeretése után térjünk vissza az együttműködés megvalósításának kísérleteihez. Mivel Tisóval a hivatalos diplomácia csatornáin keresztül csatlódjában a történt haláleset miatt a pozsonyi magyar követ nem tudott találkozni és a későbbiekben nem kapott meghívást, más megoldást kellett találni a beszélgetés lefolytatására. Ekkoriban kapóra jött Ronkay Ferenc¹³ magyar képviselő szlovákiai útja. A magyar diplomáciát az sarkallta a szlovákokkal való együttműködésre, hogy 1943. február 9-én a szlovák propagandaminisztérium utasítást küldött a szlovák politikai lapok szerkesztőségeinek, melyben felszólította őket, hogy a jövőben ne támadják a magyar kormány intézkedéseit és kérjék a cenzúra és a szlovák külügyminisztérium beleegyezését minden Magyarországot érintő cikk megjelenítése előtt. A szlovák külügyminisztérium kívánatosnak tartotta, hogy a szlovák sajtó ne firtasson olyan kérdéseket, amelyek indokot szolgáltathatnak diplomáciai közbelépésekre vagy tiltakozásokra. Az újságoknak el kellett kerülniük minden sértő megjegyzést és a magyar belpolitikai viszonyokat sem kommentálhatták. A magyar fél értesült az intézkedésről, amit pozitív jelként értékelt.

Ronkay Ferenc látogatása kedvező időszakra esett. Tisót már korábban ismerte, mivel az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszus idején ő mutatta be Kánya Kálmán magyar külügyminiszternek. 1938-ban Magyarország és Szlovákia között Tiso vezetésével titkos tárgyalások kezdődtek Szlovákia Magyarországhoz való csatlóásának kérdésében.¹⁴ A Tisóval folytatott 1938-as tárgyalások ténye a magyar politikusok között köztudomású volt, ezért gondolta Ronkay, hogy 1943-ban

¹³ Ronkay Ferenc (1885–1961) bányamérnök, magyarországi országgyűlési képviselő.

¹⁴ A megbeszélésekről lásd Ádám Magda: A versailles-i Közép-Európa összeomlása. *Századok*, 1999/4, 693. Tiso akkor három feltételt szabott: 1. Központi hivatal végrehajtó hatalommal Szlovákia közigazgatását illetően és a szlovák nyelv hivatalos használata. 2. Külön országgyűlésféle és törvényhozó hatalom a saját belügyekben, vallás és közoktatásügyben. 3. Költségvetési kvóta. Később a három ponthoz hozzátette, hogy országába ne küldjenek nagyszámú magyarországi tisztviselőt. Ádám Magda: *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–38.* II. kötet (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–

újra kísérletet tehetnének immár nem a csatlakozásról, hanem egy közös együttműködés feltételeiről szóló tárgyalásra.

Ronkay 1943. március 20-án megbeszéléseket folytatott Tisóval annak báni-i plébániáján. A bizonyíték arra, hogy Kállay tudhatott Ronkay Tisóval folytatott tárgyalásairól, magának Ronkaynak az 1943. március 23-i feljegyzése. Ezt közvetlenül Kállaynak címezte és részletesen beszámolt a megbeszélésről. A közös gazdasági kérdésekkel indította mondandóját, melyben a német gazdasági előretörés veszélyét ecsetelte a háború utáni kedvezőtlen helyzetre vonatkozólag. Felvázolta az ezeréves együttélés előnyeit és hatásait. A szlovák államelnök erre a következőképpen reagált: „Nekem is az a véleményem, hogy a közvetlen szomszédokkal kell mindig a legjobb viszonyt fenntartani és az esetleges differenciákat tárgyalással elsimítani, mert a harmadik szomszéd engem már nem érdekel.”¹⁵

Ronkay nem a magyar kormány megbízottjaként, hanem magánemberként folytatott tárgyalásokat Tisóval, biztosítva őt arról, hogy megbeszéléseik tartalma bizalmas és semmiféleképpen sem kerül a közvélemény elé. Mint magyar politikus, aggodalmát fejezte ki a szlovák belpolitikai helyzet miatt. Tiso kormányát dicsérte a Németországhoz fűződő korrekt szövetséges viszonya miatt, ugyanakkor fenntartásait fejezte ki amiatt, hogy a szlovákság egyes rétegei a beneši eszmék és más szláv nacionalista irányzatok felé húznak. Ronkay ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Én el tudom képzelni Kegyelmes Uram, hogy ezen elégedetlen erők fölboríthatják a belső rendet, vagy annyira szabotálják a gazdasági életet, mely a háború viselése szempontjából a németek szemében elviselhetetlennek fog látszani és akkor beleavatkoznak, és rendet teremtenek, ami pedig egyértelmű a Protektorátussal. Nekünk nagyon kellemetlen volna, ha ez a protektorátus Prágától Zemplén megyéig terjedne”.¹⁶ Tiso a Protektorátus létrehozásának lehetőségét elvetette Szlovákiában, mivel erre ők nem adtak okot, így ennek lehetőségét kizárták tartotta.

Ronkay veszélyesnek tartotta Szlovákiában a német nagyipar előretörését, mivel ennek következtében olyan gazdasági gyűrűbe kerülne Szlovákia és Magyarország, amely elleni fellépés bizonytalan kimenetelű

1945., továbbiakban: DIMK). Akadémiai Kiadó: Budapest, 1965. 403. dokumentum, 665–666., valamint 388. dokumentum, 645–646.

¹⁵ MOL, K-64, KÜM, 100. csomó, 1943/65. tétel. Ronkay Ferenc jelentése Kállay Miklósnak. 1943. március 22.

¹⁶ Uo.

lenne. Sokkal eredményesebbnek gondolta, ha Szlovákia és Magyarország összefog a gazdasági küzdelemben és nem külön utakon jár. Tiso erre így reflektált: „Ezt a helyzetet én is aggodalommal szemlélem, a németek részéről engem is kétszer értek ütések, de ezeket el kell viselnem, mert népem érdeke így követeli. Én magam is kerestem a közeledést. Képviselő Úr igen jól tudja, annak idején először Kánya Kálmán külügyminiszter úrnál, amely alkalomra nem is szeretek visszaemlékezni, egy más esetben pedig 1939-ben Teleki grófnál, amikor visszautasításban volt részem.”¹⁷ Ezután Tiso rákérdezett a megegyezés mikéntjére, mire Ronkay kifejtette, hogy Kállayt olyan reálpolitikusnak tartja, akivel mindennemű tárgyalás előbb-utóbb megegyezéshez vezetne. A közeledés azért is fontos lenne szerinte, mivel mindkét állam gazdasági érdekei ezt kívánják.

Ronkay a jövőt illetően megemlítette, hogyha Szlovákia orosz érdekszférába kerülne, akkor hamar eloroszosodna, ha csehek uralma alá kerülne, akkor az elcsehesedés veszélye lépne fel, míg a nyelvileg teljesen más nyelvcsoporthoz tartozó magyarság részéről ilyesminek soha sem lenne kitéve. Ronkay a két állam közti megegyezés első lépéseként azt ajánlotta Tisonak, hogy írja fel elgondolásait „egy fehér lapra” és az ezeken túli kérdésekkel kapcsolatban megindulhatna a közös vita. Tiso erre így reflektált: „Én magam volnék a legboldogabb, ha felvehetnénk ezt a fonalat, de őszintén meg kell mondanom, hogy az ilyen kezdeményezésnek nálunk lélektani nehézségei vannak, mert nálunk olyan hangulat van ma a közvélemény körében, mely nem látná igazoltnak bármilyen lépésemet és kedvezőtlen hatást váltana ki.”¹⁸ Ronkay Tisot arra kérte, hasson oda, hogy a szlovákiai magyar kisebbség elleni támadásokat az illetékes szlovák közigazgatási szervek mellőzzék. Tiso segítséget ígért ez ügyben és kifejtette, hogy: „Tudom azt, hogy egymásra vagyunk utalva, mint a történelem folyamán mindig és mint reális ember, tudom azt, itt élnünk és halnunk kell.”¹⁹ Ronkay búcsúzás közben meghívta Tisot egy budapesti látogatásra. Tiso erre diplomatikusan így felelt: „Talán ennek is megjön egyszer az ideje, de előbb meg kell változnia az itteni hangulatnak.”²⁰

¹⁷ MOL, K-64, KÜM 100. csomó, 1943/65. tétel, Ronkay Ferenc jelentése Kállay Miklósnak. 1943. március 22. Tiso Telekinek kisebb határmódosításokat javasolt, de azokat a magyar vezetés elvetette.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Tiso az „itt élnünk és halnunk kell” szavakkal Esterházy János egy korábbi beszédében elhangzottakra utalt. Esterházy kifejtette, hogy a Szlovákiában élő magyarságnak együtt kell működni a szlovákokkal, mivel egymásra vannak utalva.

²⁰ Uo.

Érdekes adalékként szolgálhat, hogy a szlovák diplomácia nem volt ellene egy regionális együttműködésnek, azonban azt nem Magyarországgal, hanem Romániával képzelte el. 1943 március végén Tuka felajánlotta Ion Antonescunak a kétoldalú együttműködés aktivizálását Szlovákiával. Az 1943-as év végéig az együttműködés abban realizálódott, hogy értesüléseket cseréltek a magyar belpolitikával és diplomáciai lépésekkel kapcsolatosan, de konkrét együttműködést vagy fellépést nem tettek Magyarország ellen.²¹

Újabb magyar próbálkozások a közeledés megvalósítására

1943 április elején Lipcsey őrnagy pozsonyi magyar katonai attasé Macek Alajos szlovák képviselőt, a Hlinka-Ifjúság szervezet vezetőjét budapesti látogatásra és tárgyalásokra hívta meg felettesei parancsára. Lipcsey kedvezőnek látta az időt a magyar–szlovák együttműködésre. Véleménye szerint Maceket Ferdinand Čatloš hadügyminiszter egyik magas rangú kollégája is elkísérhetné. A kedvező fogadtatás ellenére azonban Tiso megtiltotta a két szlovák politikus magyarországi látogatását. Kuhl pozsonyi követ így kommentálta az eseményeket: „Az előadotaktból a tanulság az, hogy az idő, Tiso változatlan bizalmatlanságára való tekintettel, mely a magyar–szlovák viszony egész alakulására rányomja a bélyegét, még nem érett meg arra, hogy szlovák közéleti tényezőket budapesti látogatásra hívjuk meg.” Fölöslegesnek tartotta más szlovák politikusok meghívását is, mert azokat nem engednék át. Kuhl jelentésében megjegyezte, hogy Pozsonyban több oldalról is közeledési készség és barátkozási hajlam volt Magyarország irányába, de ebben Tiso véleménye volt a döntő.²² Április vége felé felmerült annak a gondolata, hogy Kállay találkozzon Tukával, de ezt elvetették.

Spišiak követ április elején József Ágost Habsburg főherceggel is megbeszélést folytatott. A találkozó egy nappal később jött létre, miután József főherceg Horthyval is találkozott és ott a szlovák kérdést is megvitatták. József főherceg azt vetette Spišiak szemére, hogy Szlovákia a tengelyen belül a „kisantant” megújítását kívánta. Kifejtette, hogy nézete szerint a bécsi döntés után elvesztett szlovák területeket a magyarok vissza kell adják Szlovákiának, de ez csak akkor lehetséges, ha Szlovákia

²¹ SNA, MZV, 193. doboz, 65/43. számú irat.

²² MOL, KÜM, K-64, 100. csomó, 1943/65. tétel, 76/1943. 1943. április 13-i jelentése.

elfogadja az együttműködést Magyarországgal, vagy konföderációra lép vele. Megemlítette, hogy Horthy véleménye szerint a Balkánon angol-szász partraszállás lesz és emiatt fontos lenne, hogy Szlovákia hangsúlyozná szuverenitását, illetve önállóságát.²³ A magyar politika a beneši politika elleni védekezést így gondolta kivitelezhetőnek.

1943 április elején több, Magyarországot támadó cikk jelent meg a szlovák sajtóban, melyek ellen a németeknél tiltakozott a magyar diplomácia. Ludvin pozsonyi német követ ennek hatására fellépett Tukánál, és arra hívta fel a figyelmét, hogy Szlovákia lépéseinek a Németországgal érvényes szerződésével összhangban kell állnia. Kifejtette, hogy Németországnak nem érdeke a szövetségesei közötti torzalkodás.²⁴ Tuka április 21-én adott választ Ludvin követnek egy feljegyzésben, amelyben kifejtette, hogy ők csak a magyarok korábbi támadásaira válaszoltak. Véleményük szerint a magyarok olyan nézeteket hirdettek, amelyek szemben álltak a németek „Új Európa” koncepciójával is, e nézetek szerint ugyanis Magyarország a Kárpát-medencében a domináns erő képviseli és Duna menti európai hatalomnak állítja be magát. Tuka szerint ez a koncepció annyit jelentene, hogy Magyarország idővel a Duna menti államokat a saját érdekszférájába vonná, és nem okozna neki gondot újra a „Nagy-Magyarországot” létrehozni, ami ellen Szlovákiának védekeznie kell. Tuka megígérte a német követnek, hogy nem támadják a magyarokat a sajtón keresztül, ugyanakkor ettől kezdve rendszeresen elküldték a németeknek a magyar sajtóban megjelent, általuk revíziósnak ítélt cikkeket. Tuka a Ludvin követnek készített feljegyzését továbbította az összes Európában működő szlovák követségnek azzal a megjegyzéssel, hogy abból egyértelműen látszik, a magyar politika arra törekszik, hogy a német befolyást megszüntessék a Kárpát-medencében, amelyet léteidegennek minősítettek ebben a térségben.²⁵ Tuka ezen lépése azt mutatta, hogy a magyar és szlovák politikai elképzelések nem tudnak közelíteni egymáshoz és egyúttal előrevetítették a magyar próbálkozások kudarcát is.

Tiso és Hitler tárgyalásai a magyar kérdésről

A szlovák államelnök a Ronkayval folytatott megbeszélés tanulságait figyelmen kívül hagyva nem Budapestre utazott, hanem Németország-

²³ SNA, MZV, 187. doboz. A budapesti szlovák követség jelentése 29/43. szám alatt.

²⁴ SNA, MZV, 151. doboz, 217/234/43.

²⁵ SNA, MZV, 143. doboz, 1440/43.

ba, ahol Hitlernek adta elő fenntartásait a magyar sajtó hangnemével és a Szent István-i állameszmével kapcsolatosan. A szlovák vezetésben Kállay béketapogatózási kísérletei a nyugati szövetségesek irányába azt a benyomást keltették, hogy mindenáron be akarja biztosítani a német védnökség alatt szerzett területi gyarapodást. Hitler tudta, hogy Tisóékat úgy nyerheti meg, ha Németország garantálja a szlovák területi integritást és az államiság fenntartását, a Szent István-i eszmét pedig elítéli. Hitler Magyarországgal kapcsolatos valódi álláspontját legjobban az a jegyzőkönyv adja vissza, amelyet a Tiso szlovák államelnökkel 1943. április 22-én (tehát öt nappal a Horthy-látogatás után) folytatott tárgyalásokról készítettek a német külügyminisztériumban. Tiso panaszkodott a magyarok revíziós törekvései és az ezeréves Szent István-i birodalom helyreállítására irányuló propaganda miatt, mire Hitler a leghatározottabban kijelentette: „A Szent István-i Birodalom a maga ezeréves határaival soha többé nem fog életre kelni”. Hitler a továbbiakban azt is leszögezte: „Németország sohasem tűrné, hogy Magyarország esetleg Szlovákia ellen forduljon”, mivel Németország korábban területi biztosítékot adott Szlovákiának. A Führer kifejtette, ahhoz „nem fér kétség, hogy Magyarország sohasem merészelné megtámadni Szlovákiát.”²⁶

A tárgyalások alatt Hitler elismeréssel beszélt Szlovákia együttműködéséről az ifjúság irányítása terén, viszont megjegyezte, hogy tulajdonképpen egyáltalán nem volt semmi komolyabb megbeszélőnivalója Tisóval és csak azért hívta meg Salzburgba, mert demonstrálni akarta az egész világ előtt, hogy Szlovákia önálló állam, amellyel Németország baráti kapcsolatban áll. Hitler dicsérőleg említette, hogy Németországnak Olaszországon kívül nincs még egy olyan szövetségese, akivel olyan kevés a problémája, mint Szlovákiával. Ugyanezen tárgyalás alatt a magyar–román ellentétre utalva azt is megjegyezte a Führer, hogy ha a jelenlegi háború befejezése után a magyarok és a románok még háborúskodni akarnak egymással, az a Német Birodalmat nem érdekelné, de „Szlovákia bizalommal számíthat Németország védelmére”.²⁷ Kijelentette, hogy Horthyval a legélesebb formában tudatta, nem bízik Kállayban, aki benne olyan benyomást keltett viselkedésével, mintha Magyarország nem bízna többé Németország és szövetségesei győzelmében és ezzel rendkívül nagy kárt okozott. Amikor Tiso újra szóba hozta

²⁶ Ránki György: *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944*. II. kötet. Magvető: Budapest, 1983. 114–115.

²⁷ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása*, II. kötet, i. m. 116.

a magyaroknak az ezeréves határ visszaállítására irányuló propagandáját, a Führer megjegyezte, hogy az ezeréves határ a valóságban sohasem létezett, a magyarok csak egyszerűen igényt tartanak minden olyan területre, ahol ez alatt az ezer év alatt valamikor magyarok laktak. A német és a szlovák államférfi megbeszéléseiről készült jegyzőkönyv szemléletesen bizonyítja, hogy Hitler milyen ügyesen kihasználta Tiso félelmét a magyarok újabb területi követeléseivel szemben. Hitler a Tisóval folytatott tárgyalásai során a magyar veszélyt igyekezett lebegtetni. Érdekes tanulságként említhetjük, hogy amikor Hitler a magyar politikusokkal beszélt, nem hozta szóba Szlovákiát, mivel tudta, hogy Romániában látják a fő veszélyforrást, ezért őket a román veszéllyel riogatta.

Ugyanezen tárgyalásról a pozsonyi magyar követ is értesüléseket szerzett Esterházy Jánostól, aki Kočiš Aladár szlovák parlamenti képviselőn keresztül informálódott a helyzetről. Esterházy panaszkodott Kočišnak, hogy a szlovák politikai vezetés magyarokat érintő kisebbségellenes politikája fokozódott. Kočiš ezt a szlovák államférfiak Hitlernél tett látogatásával indokolta. Magyaráztaképpen elmondta, hogy Mach magához kérte őt és más szlovák politikusokat is, és beszámolt nekik arról, hogy a Hitlerrel folytatott beszélgetés a szlovákok részére a lehető legteljesebb sikert hozta, mivel csak dicséretet kaptak tőle, ellentétben a magyar politikai vezetéssel, melyet háromnegyed órán át szidott és még Horthy Miklósról is csak rosszat mondott. Mach kijelentette, hogy Hitler a szlovák–magyar viszonyt illetőleg egyenesen bátorította a szlovákokat, hogy minél több borsot törjenek a magyarok orra alá. Kočiš megjegyezte Machnak, hogy talán ezzel a német biztatással szemben ajánlatos volna óvatosságot tanúsítani, mert lehet, hogy Hitler a szlovák államférfiak előtt a magyar vezetést szidta, de meglehet, hogy ugyanezt tette a magyarok előtt a szlovákokkal. Kočiš véleménye az volt, „...hogy a németek csúnya, kétszínű játékot űznek a közép-európai kisebb államokkal, s már csak a bizonytalan jövő szempontjából sem volna kívánatos ily játék eszközéül szolgálni.”²⁸ A szlovák képviselő véleményét több ott jelen lévő szlovák politikus is támogatta, de Mach letorkolta őket és kitarított saját észrevételei mellett. Ennek szellemében kérte a megjelenteket, hogy járjanak el a kisebbségi magyarság ügyeiben. Kočiš szerint a helyzet kedvezőtlenül alakult a magyar diplomácia számára Szlovákiában,

²⁸ MOL, KÜM, K-64, 100. csomó, 1943/65. tétel. 107/1943. számú jelentés. 1943. május 26.

mert ezután a szlovák részről jövő túszerűsok ellen hiába fordulnának a németekhez, „ott süket fülekre találnának”. A pozsonyi magyar követ a következőképpen kommentálta megszerzett értesüléseit: „...ha Mach talán túlzott is, de meggyőződésem az, hogy a szlovákok tényleg kaphattak Hitlertől valamilyen biztatást, mert amint arról már ismételtelen jelenttem, feltűnően jó hangulatban tértek vissza a főhadiszállásról s azóta, még nagyobb fiúk lettek.”²⁹

A pozsonyi magyar követ jelentései a kétoldalú viszony alakulásáról

1943 júniusában a szlovák sajtó ismét élesebb támadásokat intézett Magyarország ellen. Kuhl, a pozsonyi követ a *Gardista* elnevezésű szlovák politikai napilapot jelölte meg fő hangadónak, amely a Szent István-i eszmék jogosságát vitatta. A *Gardista* folyamatosan megragadott minden olyan alkalmat, amikor a magyar politika és a szlovákiai magyar kisebbség ellen támadást intézhetett. Kuhl megemlítette, hogy a *Gardista* legutóbbi cikkében a szlovákiai magyarságot azért ostromozta, mert Szlovákia néhány kisebb városában kezdeményezték magyar nyelvű katolikus istentiszteletek tartását. Ezt a tényt az említett újság úgy állította be, hogy a magyar kisebbség ily módon óhajt elnemzetietlenítő hatást gyakorolni a szlovákokra. Kuhl leírta jelentésében, hogy a helyzet láttán kissé elcsodálkozott, amikor baráti látogatáson járt Tukánál, aki beszélgetésük végén kijelentette, „...hála Istennek, a szlovák–magyar jó viszony változatlan s azt újabban semmiféle jelentősebb esemény nem zavarta meg. Mert a kisebb incidensek, csendőri és rendőri túlkapások nem számítanak.” Kuhl erre azt válaszolta, hogy ő nem látja ilyen rózsásan a kétoldalú kapcsolatokat „...mert elég az ellenőrzés és irányítás alatt álló szlovák sajtó nap-nap után megisméltendő s Magyarországot és a magyar kisebbséget minden ok és alap nélkül támadó, piszkoló, sőt gyalázó cikkeire rámutatnom, hogy kételyeim támadjanak Szlovákia őszinte jóakaratóban a szlovák–magyar viszony javítása, vagy legalábbis normalizálása iránt.”³⁰ Tuka lekicsinyelte a szlovák sajtó támadásait, de nem tett ígéretet azok beszüntetésére.

1943. június 22-én ismételtelen magához rendelte Kuhlt, hogy szemrehányást tegyen neki amiatt, hogy tátrai vagy pöstyéni üdülés címén a Szlovákiába érkező magyar politikusok az ő és a külügyminisztérium

²⁹ Uo.

³⁰ MOL, K-63, 65. tétel, 464. csomó, 118/1943. számú jelentés. 1943. június 13.

megkerülésével közvetlenül Tiso elnökkel folytattak politikai megbeszéléseket. Tuka méltatlankodása az egyéni akciók miatt Kuhl meglep- te és közölte, hogy neki ilyenekről nincs tudomása, és ha elő is fordultak az említett esetek, akkor csak saját felelősségre történő egyéni akciók- ként értelmezhetők. Válaszát Tuka megkönnyebbüléssel vette tudomásul, mivel féltékeny volt Tiso elnökre, és attól tartott, hogy esetleg nélküle jön létre valamiféle hivatalos vagy félhivatalos megegyezés a két állam között. A követ feltehetőleg valóban nem volt informálva Kállay ezen titkos akciójáról, ezért fogalmazott ilyen egyértelműen. Kuhl azt való- színúsította, hogy Spišiák követ segédkezett ezen találkozások létrejöt- tében. Kuhl 1943 júniusában levélben³¹ fordult Ghyczy Jenő rendkívü- li követ és meghatalmazott miniszterhez annak érdekében, hogy hasson oda Kállay miniszterelnöknél, hogy az akadályozza meg a magyar poli- tikusok önjelölt módon történő próbálkozásait a szlovák vezető körökkel való tárgyalásokra. Az ilyen esetek gátolják a hivatalos magyar külpoliti- ka eredményes működését és a szlovákok bizalmatlanságát csak tovább növelik. Kuhl nehezményezte, hogy a korábbi esetek miatt igen nehéz lesz megegyezésre jutni, ha önkéntes honmentők „külpolitikai badarsá- gokkal” beszélnek tele a szlovák politikusok fejét.

A szlovák és magyar politikusok nem hivatalos tárgyalásainak ténye a németeknek is feltűnt. Edmund Veessenmayer német SS ezredes erről hivatalos feljegyzést is készített Ribbentropnak, melyben vázolta annak eshetőségét, hogy titkos kapcsolatok működnek a két állam között. Veessenmayer 1943 márciusában Budapesten, majd júliusában már Pozsonyban tanulmányozta a helyzetet. Jelentésében Kállayt súlyosan elmarasztalta a németek iránti szövetségesi hűség be nem tartása miatt, gyanúja még Tiso irányában is felébredt, de mint az események utólagos ismeretében látható, teljesen alaptalanul.

Az olasz kiugrás hatásai Magyarország és Szlovákia kapcsolatára

1943. július 24-én a Fasiszta Nagytanács Mussolinit lemondásra kényszerítette, és arra szólította fel, hogy a hadsereg legfőbb parancs- nokságát adja vissza a királynak.³² III. Viktor Emánuel felmentette

³¹ MOL, K-64, KÜM, 100. csomó, 1943/65 tétel. 284/res 1943 szám alatt. 1943. június 11.

³² Az olasz eseményekről ld. Chabod, Federico: *Olaszország története 1918–48*. Gondolat: Budapest, 1967. 111–118.

Mussolinin miniszterelnöki állásából, és Badoglio tábornagyot bízta meg az új kormány megalakításával. Július 26-án Hitler utasítására nyolc új német hadosztály kezdte meg a bevonulást Olaszországba. Az olasz vezetés ennek hatására először elhatározta a fegyverszünet megkötését, majd a kiugrásról is döntött. A magyar vezetésben az olasz lépés következtében az az elképzelés alakult ki, hogy a szövetségesek gyors előrenyomulása néhány hét alatt megtisztítja majd Olaszországot a német katonáktól, akik így hamarosan a magyar határ közelébe kerülhetnek. 1938 és 1939-ben, majd később is a magyar külpolitika egyik alaptétele az volt, hogy a tengelyen belül Olaszországgal kívántak szorosabb együttműködést, hiszen a bécsi döntések következtében nyert kedvezőbb területkiigazításokban az olasz diplomáciának jelentős szerepe volt. A magyar diplomácia úgy gondolta, hogy Olaszország ellensúlyt képezhet a közép-európai hegemoniára törekvő Német Birodalommal szemben, így fontos volt részükre annak magatartása.

Olaszország kapitulációja nem érte váratlanul a szlovák politikusokat, akik Mussolini lemondása óta számítottak erre. Pozsony utcáin több horogkeresztes jelvényt viselő egyént megvertek. A szlovák értelmiség egy része is az angolszász hatalmak közeli győzelmét kezdte ünnepelni. Ezzel párhuzamosan a szlovák közvéleményen erős magyarbarát hangulat lett úrrá, azzal számoltak, hogy Magyarország is követni fogja Olaszország példáját. Pozsonyban az a hír terjedt el, hogy ha Magyarország ki akarna lépni a német szövetségből, akkor szlovák és román csapatok szállnák meg.³³ A Kállay-kormány stockholmi és ankarai titkos tárgyalásainak ténye ismeretes volt a szlovák vezetők előtt is.

Ullein–Reviczky Antal, a magyar Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője Spišiák követet sürgette az együttműködés összehangolására a két kormány között; jelmondata a következő volt: „addig amíg nem jön valaki más”, tegyenek közös lépéseket.³⁴ Ullein–Reviczky attól félt, hogy ha Magyarországon kormányváltás történik, akkor már nem lesz esélyük az együttműködést kivitelezni. Kifejtette a szlovák követnek, hogy az a „Nagy-Magyarország”, amelyről korábban a magyarok az iskolában tanultak, már nem jöhet létre és ez nem is célja a magyar politikának. Megítélése szerint a magyarok és a szlovákok közös ellensége az oroszokon kívül, Beneš politikai célkitűzései, hiszen ő Csehszlovákia

³³ Ezen hírt megerősíti Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa: História, Budapest, 1990. 278.

³⁴ SNA, MZV, 187. doboz, 65/43. 1943. augusztus 17.

újjáalakulásával fenyegetett. A felvázolt kétoldalú megbeszélésekből Spišiak nem az együttműködés realizálásának fontosságát szűrte le, hanem azt, hogy Magyarországnak szüksége van a kisebb országok támogatására. Spišiakban felmerült a kérdés, hogy mi az oka ennek: Szlovákiára azért van-e szükség, hogy az etnikai Magyarországot védje, vagy azért, hogy utat csináljon a későbbi területi terjeszkedéséhez. Spišiak az utóbbit valószínűsítette. Harmadik okként azt jelölte meg, hogy a kisebb országokkal való megbékélés következtében Magyarországnak szabad keze lenne a nagyobbakkal szemben, Romániát és Németországot említve, mint szóbajöhető államokat.³⁵ Spišiak azon a véleményen volt, hogy ha a magyar diplomácia Szlovákia függetlenségének megóvását támogatja, azt csak azért teszi, mert attól tart, hogy a háború után Csehország és Szlovákia ismét egyesülni fog, ami veszélyes lenne Magyarország területi integritására nézve.

A Spišiak jelentésében foglaltakat örömmel vették tudomásul a szlovák vezetők, főleg azt az értesülést, hogy Magyarország nem kívánja Szlovákia önállóságának megszűnését. Azonban továbbra is bizalmatlanok maradtak a magyarokkal szemben. A szlovák vezetés attól is tartott, hogyha a magyar kormány követi az olasz példát, akkor rosszabb pozícióba fognak kerülni, ezért új szövetséges után néztek. 1943 szeptember elején a bukaresti szlovák követ-kormány nevében Antonescuval tárgyalt. Vázolta neki, hogy Németország helyzete meggyengült és ezért Szlovákiát az a veszély fenyegeti, hogy Magyarország megtámadja. Ennek következtében Magyarország az angolszász hatalmakat kész tények elé állítaná. Szlovákia szövetségesét, Romániát kérdezte arról, rendelkeznek-e olyan katonai erővel, illetve szándékkal, hogy Szlovákia segítségére siessenek egy magyar támadás esetén. Antonescu azt válaszolta, hogy a román hadsereg kész a magyar támadást megállítani, és ellentámadásba átmenni. A szlovák vezetőknek azt üzenté, hogy „Románia hadserege felkészült és mindig készen áll Magyarország ellen is.”³⁶ 1943 szeptemberében a pozsonyi magyar követ értesülést szerzett arról, hogy a németek érdeklődnek a szlovák kormány-nál arról, csapataival részt venne-e Magyarország szlovák lakta területeinek megszállásában, a Vác-Miskolc vonalig terjedően. Kuhl értesülése szerint Tiso elutasította a szlovákok részvételét. Blaskovich György pozsonyi magyar követségi tanácsos úgy értesült, hogy Tiso elnök ekkor gyökere-

³⁵ Uo.

³⁶ SNA, MZV, 193. doboz, 173/43. 1943. szeptember 8.

sen megváltoztatta Magyarországgal szembeni beállítottságát és szívesen látta volna a közeledés létrejöttét a két ország között. Blaskovich beszámolójában megjegyezte, hogy az olasz fegyverletétel óta a szlovák sajtó beszűntette támadásait Magyarország ellen. Ennek okát abban látta, hogy a világeseménynek érdekesebbek és aktuálisabbak, mint a Budapest elleni kirohanások. A Szlovák Propagandaügyi Minisztérium a Magyarország irányba Szlovákia területén megnyilvánuló szimpátia ellensúlyozására azt terjesztette, hogy Magyarország külpolitikailag elég rosszul állhat, mert felajánlotta Szlovákiának Kassa visszacsatolását. Ennek fejében garanciákat kapna arra, hogy Szlovákia nem fog új területi követelésekkel előállni Magyarország esetleges külpolitikai irányváltása esetén. A Szlovák Propagandaügyi Minisztérium szerint a szlovák vezetés azonban elutasította a magyar ajánlatot.³⁷

Az olasz kiugrás a szlovák vezetést arra ösztönözte, hogy az I. bécsi döntés felülbírlását kérje a németektől. Szerintük a bécsi döntés Magyarországra nézve kedvező végkifejlete kizárólag Olaszország, elsősorban Ciano gróf érdeme, illetve szerintük bűne volt. A szlovák vezetés szerint a németek Szlovákia részére kedvezőbb határvonalat húztak volna, ha az olaszok nem avatkoznak közbe. Amíg Olaszország egyenrangú tengelytag volt, ezt a szlovák propaganda nem merte nyíltan hangoztatni, azonban az olasz kiugrás után ez a helyzet megváltozott. A szlovák vezetés propagandája azt hirdette, hogy az olasz külpolitika eredményei, így az olasz erőszakoskodás folytán létrejött bécsi döntés által elcsatolt területek hovatartozása is revízió alá kerülne s német segítséggel Szlovákiára javára új igazságos döntés fog születni. Kuhl úgy látta, hogy a revízióra a szlovákok a németektől is bátorítást kaptak, mert e nélkül ilyen nyíltan nem merték volna hangoztatni követeléseiket. Kuhl felhívta kormánya figyelmét arra is, hogy erős revíziós kampány indult meg szlovák részről. A vitatott területek visszaszerzése miatt a német kívánságoknak mindenben engedelmesskedni fognak a jövőben a szlovák politika irányítói.³⁸

Az olasz események hatására a szlovák politika a magyarokkal szembeni bizalmatlanságában parancsot adott a határ megerősítésére, mivel attól tartott, hogy a magyarok támadást indítanak ellenük. A magyar határ közelében védelmi intézkedéseket léptettek életbe és erődítési munkálatokba fogtak.³⁹ Tiso egyik beszédében megemlítette, hogy

³⁷ MOL, K-63, 464. csomó, 177/1943. szám alatt. 1943 szept. 13.

³⁸ MOL, K-63, 65 tétel, 464. csomó, 189/1943. szám alatt. 1943 okt. 1.

³⁹ Lipták, Lubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram: Bratislava, 1998. 193.

Szlovákiát a magyarok el akarják foglalni és ezért annak megvédésére szólította fel hallgatóságát.⁴⁰ A szlovák vezető körök is béketapogatózási kísérletekbe kezdtek burkolt formában és nem is a nyugattal való együttműködés megteremtésére, hanem inkább Szlovákia önálló államformaként való létezésének szükségességére próbálták irányítani a figyelmet, illetve a Csehszlovákia megújítására törekvő Edvard Beneš-féle propagandát próbálták tompítani.

A magyar politika ideológiai támadására a szlovák vezetők is kidolgozták saját ellenpropagandájukat. A szlovák propaganda a Szent István-i eszme magyar oldalról való hirdetésével reciprocitási alapon Nagy-Szlovákia és a Nagymorva Birodalom elméletét állították szembe. Nagy-Szlovákia területébe beletartóztak volna az I. bécsi döntés által elcsatolt, valamint a szlovákok lakta morvaországi területek is. Az így létrejövő területről kitelepítenék a zsidókat, magyarokat, cseheket és a cigányokat. Hazatelepítenék az amerikai szlovákokat, így egy számbelileg jelentős, nemzetileg egységes szlovák tömb alakulna ki, amely ellen tudna állni mind a cseh, mind pedig a magyar hatalmi törekvéseknek. Az ezeréves kultúrfölényt hangoztató magyar propagandára is megszületett a méltó válasz: „Pribina birodalmában már magas fokú kultúra honolt, amikor a barbár magyarok Ázsia pusztáin még nyereg alatt puhították a húst. [...] Mit kérkednek mindig Szent Istvánnal, sokkal nagyobb volt nála Cyrill és Metód.”

Az olasz kiugrás miatt Mach és más szélsőségesen németbarát szlovák politikusok azt remélték, hogy eljött az idő a régóta várt revízióra. A németektől erre voltak is biztató jelek. Az egyik ilyen eset az volt, hogy az olasz kapituláció után a németek szabad kezét adtak Horvátországnak Dalmácia elfoglalására. Magyarország azonban a kivárás taktikáját választotta. A szlovák külügyminisztérium már 1940-ben kidolgozta a szlovák–magyar határ módosításával kapcsolatos terveket. Ezek szerint mintegy 3606 négyzetkilométernyi területet követeltek volna. A nagyobb városok közül Kassa, Losonc és Léva járt volna vissza Szlovákiának.⁴¹ A német vezetés tudomásul vette a szlovák követeléseket, de az érdemi tárgyalásokat csak a háború utáni időszakra ígérte.

⁴⁰ *Slovak* [pozsonyi napilap], 1943. szeptember 14.

⁴¹ Lipták, Lužomír: Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939–1943. *Historický Časopis*, 1967/1. 30.

Utószó

1943 a magyar–szlovák viszonyt szlovák részről az önálló Szlovákia fennmaradásába vetett hit és annak elvesztésének félelme, általánosságban pedig a magyar kisebbség helyzete, a szlovák revizionizmus és a magyarországi szlovák népcsoport sorsa körüli viták határozták meg. A Kállay-kormány hintapolitikájának és együttműködési kísérleteinek végül Magyarország 1944. március 19-i megszállása vetett véget. A Kállay-kormány kiugrási tevékenységét végül nem koronázta siker, amit részben annak is köszönhetett, hogy nem sikerült együttműködést kialakítania a környező államokkal, illetve elmaradt a nyugati hatalmak konkrét segítségével. Szlovákia az I. bécsi döntést akarta felülbírálni, de a magyar politikai vezetés ragaszkodott a már kialakult „status quo-hoz”. Szlovákia és Románia magyarelles politikája rendkívül megnehezítette a külpolitikai fordulat esélyeit, mert hatékony eszközzé válhatott Németország kezében Magyarország megfékezésére.

Tiso a korábbi magyar területi követelések megakadályozása miatt, illetve saját területi gyarapodásának megvalósítása érdekében mindenképpen Németországot tekintette legfőbb szövetségesének. A németek Tisót is bátorították, illetve fékeztek éppen aktuális érdekeik szerint. A magyar–szlovák kétoldalú tárgyalások mindvégig egyoldalúak és sikertelenek maradtak. Tiso nem kívánt együttműködni Kállayval, ő túlzottan is bízott a németekben. Tiso sohasem érezte úgy, hogy a németek felé folytatott politikája helyesbítésre szorulna, nem kételkedett azon lépések helyességében, amelyeket a szlovák állam rendszere tett meg, amíg ő hatalmon volt. 1943 mind Szlovákia, mind Magyarország küzdött az ellen, hogy bábként kezeljék, igyekeztek saját, önálló mozgásterüket és manőverezési képességüket – amennyire csak lehetséges – fenntartani, de mint utólag láthatjuk, eredménytelenül. A közös megegyezésre nem volt esélyük, mert nem tudtak felülemelkedni korábbi sérelmeiken.

JÁROSI KATALIN

Felkerekedni egy másik világba

*Rezidenciaturisták, élmény- és jóléti migránsok
magyarországi falvakban**

Ringo az év legnagyobb részében egy kis belső-somogyi faluban él. Először 1981-ben, a puha diktatúra idején járt Magyarországon, akkor nem gondolta volna, hogy egyszer itt vesz majd egy házat. A faluba úgy került, hogy Münchenben tagja volt Helga baráti körének. Helga volt az első német, aki röviddel a rendszerváltozás előtt házat vett a faluban. Ringo Helga meghívására jött a faluba, a látogatás után kis idővel, 1992-ben már maga is ingatlantulajdonos lett ugyanabban az utcában, ahol Helga is lakott. Ringo a vétel után 8 évvel újjította fel és építette át a házat és csak aztán költözött be. A Magyarországra való költözése fő okaként a németországi magas rezsiköltségeket nevezte meg. Egészen 1992-ig nem érezte szükségét egy saját ház birtoklásának, de az ötvenes évei végén letett arról, hogy a Mercedesében egy bőröndjével együtt éljen. Állandó munkahelye nincs, évente négy-öt nagyobb alkalmi munkát vállal és ebből tartja fenn magát. A legnépszerűbb munkája a müncheni Oktoberfesthez köthető, ahol egy állandó előadás mellékszereplője. Ebben a játékban ő a hóhér, aki egy önként jelentkező nézőt a produkció

* A tanulmány adatait *A regionalitás politikája: változó regionális identitás, átalakuló helyi társadalom* c. OTKA kutatás (Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2004–2006) és *Az aprófalvak és az aprófalusiak esélyegyenlősége* c. MNFK kutatás (Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Budapest, Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék és Miskolci Egyetem Kulturális Antropológia Tanszék, 2004–2008) szolgáltatják.

végén guillotine-nal lefejez. Miután a boszorkány külsejű segítőjével felsorolják azt, hogy mit és hogyan metszett át a penge, következik a játék feloldása, mindenki fellélegzik. Rövid taps. Ringo meghajol. Teszi ezt már évtizedek óta. Ringot a somogyi faluban művésznek tartják. Fest, hulladékból szobrokat készít, fényképez, zenél, videóinstallációkat gyárt. Somogyi háza műterem, kiállítóterem és lakás is egyben, az egyszerű halandók számára furcsábbnál furcsább építészeti és lakberendezési megoldásokkal. Ringo háza amolyan Gesamtkunstwerk. Kati, a magyar takarítónője hosszasan sorolja Ringo nem mindennapi és és sokszor mosolytfakasztó szokásait, beszólásait és kapcsolatát a faluhoz tartozó tanyán élő gyerekekhez. Egy tizenéves testvérpárt meg is keresztelt, a gyerekek keresztapunak szólítják, s gyakran időznek nála a házban és a ház körül. Ringo a gyerekeknek mutatja be legújabb műalkotásait, akik viccesnek és érdekesítőnek találják azokat. A gyerekek szülei – a régióban cseppet sem szokatlan módon – a környékre költöző külföldieknél dolgoznak, ebből tartják fenn a népes, 8 tagú családot. Ringoról a német televízió már több filmet is készített. Az egyikben, ami a Bayerische Rundfunknál látta meg a napvilágot, a férfi életét pontosabban nyomon tudjuk követni: hárman voltak testvérek, anyjuk meghalt, amikor Ringo 16 éves volt. Ringonak az apjával korán megromlott a kapcsolata, ezért fiatalon önállósodott. Az 1960-as éveket hippyként gyúrte maga mögé, párkapcsolatai hosszú távon sikertelenek voltak, gyerekeivel nem tartja a kapcsolatot, a létezésük ténye elég a számára. Családjából már csak egy öccse él. Szobrászat, filmrendezés, avantgarde, életkedv – barátai csak így ismerik Ringot. Ha azonban a történeteiben nagyot mond, a barátai tudják, hogy mikor kell meglökni a nappalijában a lámpán függő Münchhausen báró szobrát.¹

Magyarországon egyre több olyan falut és tanyát találunk, amelyekbe a rendszerváltás óta jól szituált, tehetősebb középkorú és idős emberek költöznek. A szocializmus idején elsősorban mezőgazdasági termények termelésével és azok ipari felhasználásával foglalkozó, lakó és munkahelyként szolgáló falvak utcái illetve külterületei a rendszerváltás után az őslakosok szeme láttára és befolyása nélkül újfajta használati oldalukról mutatkoznak meg. Jelentős számú falu több-kevesebb lakóháza külföldiek és – kisebb számban – magyar városiakok (főleg budapestiek) nyaralójává

¹ Az interjú leírásáért köszönet illeti Nyáradi Gábor főiskolai hallgatót (Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, kommunikáció–magyar szak, 2006)

vagy végleges lakóhelyévé válik. Az élménymigránsok által használt ingatlanok számát tekintve az egyes települések igen változatos képet mutatnak. A szociálisan nehéz sorsú lakókat koncentráltan felfogó településen egy-két külföldiek által birtokolt ingatlannal találkoztunk, de volt néhány főutaktól elkerült, szociális gyűjtőpont nélküli település is, ahol csaknem valamennyi ingatlan külföldiek tulajdonában volt.

Első látásra ezek a migránsok a falut nem a mindennapi megélhetésük, hanem szabadidős tevékenységük, kikapcsolódásuk színhelyéül választják. Ennek az „élménymigrációs“ jelenségnek elsősorban a nemzetközi szereplői (német,² holland, osztrák beköltözők) jelennek meg a médiában és a köztudatban, de néhány településen találkoztunk a magyar fővárosból szinte heti rendszerességgel vidékre ingázó vagy letelepedő ingatlantulajdonosokkal is. Az általuk megvásárolt, többnyire lakatlan vagy romos parasztporták és szocialista típusházak gondos átalakítás után a falvak büszkeségeivé válnak – bár ezeknek a felújított portáknak a kulcsra zárt kapui, ajtói és bespaletázott ablakai a tulajdonosok gyakori távollétéről tanúskodnak.

A falvak helyi lakosai általában üdvözlik a nyugati beköltözőket, mivel a házakat új tulajdonosaik megmentik az enyészettől, és így felértékelődik a falu az ő portáikra nézve is. Az ilyen falvak kirívó, különleges jövevényei kulturális sokszínűséggel töltik meg azt a helyet, amit a helyiek eddig a mindennapi életük élésére másképp használtak. A helyiek szemében az eddigi falusi tér – a nyugati ingatlantulajdonosoknak köszönhetően – új vizuális és használati oldalairól mutatkozik meg: olyan új kreatív és kollektív tevékenységek színterévé válik, melyek eddig nem voltak jelen a település mindennapjaiban. Ez a migráció megnöveli a faluhoz való kötődést a helyi lakók számára is, mert a külföldiek – mintegy

² Az egykori Német Demokratikus Köztársaság területéről (a mai újraegyesült Németországban az úgynevezett „Új Szövetségi Államokból”) elvételre találkoztunk ingatlanvásárlókkal, holott a hidegháború idején a kelet-német társadalom számára Magyarország vonzó turisztikai célpont és több tekintetben is irigyelt ország volt. Magyarország – az NDK állampolgárainak szemében – az egyénnek nagyobb mozgásszabadságot valamint nagyobb jólétet biztosított, mint az NDK a saját állampolgárai számára, ezért a magyarországi nyaralások és kapcsolatok fontos szimbolikus, illetve konkrét tőkét testesítettek meg a kelet-német társadalomban. Más posztzocialista országok lakói számára sem vonzóak az általunk vizsgált régió, mert csak elvételre találkoztunk Romániából vagy a volt Jugoszlávia területéről érkező betelepülőkkel.

tükröt tartva nekik – működőképes faluhasználati és életmódbeli lehetőségeket jelenítenek meg.

Jelenlegi írásomban a rezidenciaturizmus, az élménymigráció és a jóléti migráció fogalmi tisztázásán túl néhány kutatástörténeti példát mutatok be ezekre a jelenségekre vonatkozóan. Ezt követően néhány vizsgált falu példáján keresztül a magyarországi falvakba irányuló nemzetközi és belföldi migráció etnográfiai kutatási tapasztalatairól számolok be.

A helyhez kötődés fokozatai: rezidenciaturizmus és migráció

Az élményorientált vándorlások kutatása kapcsán különbséget kell tenni az évnnek csak bizonyos szakaszaiban, például a szabadságok vagy a hosszabb ünnepnepok idején a második ingatlanjukban, a falvakban időző rezidenciaturisták, és a falvakat első lakóhelyükként választó bevándorlók között. A magyarországi falvakban letelepedők közigazgatási tekintetben két csoportot alkotnak: kisebb számban vannak azok, akik fő lakóhelyükként a vidéki házukat jelölték meg (ők a „legális” betelepülők) és nagyobb arányban találkozhatunk olyan, főleg külföldi ingatlantulajdonosokkal, akik bár az év egészében Magyarországon élnek, különböző okokból mégis egy gyakorlatilag igénybe nem vett külföldi lakcímmel is rendelkeznek.

A letelepedés dinamikájára jellemző, hogy először csak a szokásos szabadságok idejére veszik birtokukba újjáépített „birodalmukat” azok új nyugati gazdáí, majd a rezidenciaturizmust a tulajdonosok emelkedő életkorával párhuzamosan felváltja a migráció és egyre többen válnak e házak állandó lakóivá. A letelepedett külföldiek és fővárosiak nagy része általában már nem dolgozik, csak elvétve talákoztunk olyan letelepedettekkel, akik magyar vagy nemzetközi vállalkozóként a kereskedelemben vagy a vendéglátásban még aktívan dolgoznak.

Az élménymigráció és a jóléti migráció fogalmai a „klasszikus migráció” kategóriájának ellentétes jelentését hangsúlyozzák. A „klasszikus migráció” fogalmát olyan vándorlási és mobilitási folyamatokra értjük, melyekben a gazdasági előbbrejutás, a testi épség megóvása, a világnézet szabad hangoztatása illetve egy vallásuk korlátlan gyakorlása a fő motiváció. Ennek ellenére az adatok általában azt mutatják, hogy az individuumot a kibocsátó társadalomban negatív megkülönböztetés éri a mindennapi életben. A jóléti migráció tekintetében ezek a hátrányok nem érhetők tetten. A jóléti migráció és az élménymigráció ugyanúgy félrevezető

terminusokat takarnak, mint az alapesetnek számító „klasszikus migráció” típusának fogalma, mert mint minden kategória, ezek is jelentéseket egyszerűsítenek le és zárnak ki, életutakat és sorsokat sablonizálnak, valamint embereket stigmatizálnak. Mégis, ezek nélkül a kategóriák nélkül sem a társadalomtudomány, sem a közigazgatási, politikai és gazdasági gyakorlatok számára nem volnának értelmezhetőek az általában részletező, hosszú, az emberi életutak sokszínűségét visszatükröző etnográfiai leírások.

Kutatástörténeti fejezetek a rezidenciaturizmus, az élménymigráció és a jóléti migráció jelenségéről

Mivel egyes nyugati államokban a rezidenciaturizmusnak és az élménymigrációnak elterjedt társadalmi gyakorlata van, ezért a téma népszerűsítő irodalma is bőséges. Tanácsadó könyvek soraiban részletes sors-elemzéseket, célország-bemutatókat olvashatunk, kivándoroltak jó tanácsait fogadhatjuk meg, illetve pontos listákat olvashatunk a migráció lehetséges előnyeiről és veszélyeiről. Az elvándorlás hátterének, rítusainak, körülményeinek és következményeinek részletes leírásai elsősorban külföldi újságírók tollából születnek. A tudósítások interjúkon és résztvevő megfigyeléseken alapulnak, s némelyik kötet olyan részletező alapossággal készült, hogy sokszor nehéz megkülönböztetni az etnográfiai kutatások eredményeitől.³ Amilyen széleskörű irodalma van ennek a témának a nyugati államok népszerűsítő-ismeretterjesztő könyvpiacán, olyan csekély az érdeklődés a rezidenciaturizmus, a jóléti migráció, valamint az élménymigráció kultúra- és társadalomtudományos vizsgálata iránt.

Még a modernkori turizmus kialakulása előttről ismerünk olyan mobilitási szokásokat, amikor a lakóhelyüktől távol eső területre emberek rendszeresen visszatérnek kikapcsolódni. Elsősorban az arisztokrácia téli és nyári rezidenciáinak vagy vadászkastélyainak használata emlékeztet a mai rezidenciaturizmusra. Ezeken a második lakóhelyeken az év bizonyos szakaszaiban, szűk családi körben vagy ismerősök társaságában, a mindennapi tevékenységektől eltérő életet tudott folytatni a nemesség egy része. A második lakórezidenciák – reprezentatív jelentésükön túl – a mindennapi élet kerékvágásából zökkentették ki a tulajdonosaikat, miközben olyan tevékenységeket, tárgyi, társadalmi és természeti

³ Vö. pl.: Thul, Peter: *Nix wie weg! Auswandern – Klartext. Die Zukunft neu und sinnvoll planen.* Serie Klartext, Asunción, 2003.; Finkelstein, Kerstin E.: *Ausgewandert. Wie Deutsche in aller Welt leben.* Berlin, 2005.

környezetet kínáltak fel nekik, melyek az állandó lakóhelyükön nem fordultak elő. A modern kori turizmus történetében a rezidenciaturizmus jellemző példái a tavak, a folyók és a tengerpartok mentén, a városszéli zöldövezetekben vagy a hegyekben birtokolt nyaralók, hétvégi házak, apartmanok. Bizonyos övezetekben a turisztikai igények keveredhetnek például gazdasági célokkal is: gondoljunk csak a hétvégi hobbikeretekre vagy a szőlőhegyekre, melyek tulajdonosai hol pihenésre, hol pedig háztáji gazdasági termelésre használják második ingatlanukat. Kutatásaink során mind a belföldi mind pedig a külföldi rezidenciaturizmus jelenségére akadt példa.

Az élménymigráció és a nemzetközi rezidenciaturizmus jelenségének tömeges kezdete a múlt században a nyugati társadalmakon végigsöprő diáklázadások és hippie mozgalom időszakával közel egy időre datálható. Ezek a migránsok már nem a klasszikus politikai, vallási, világnézeti és gazdasági kényszerből, hanem sokkal inkább valamilyen vidék iránti rajongásból és otthonról való elvagyódás miatt kerekednek fel. A klasszikus migrációtól eltérően nem a veszély vagy fenyegetés volt a migrációs legfőbb mozgatója, hanem a valamitől való elszédülés, a valami felé való vonzódás és a valahová elmozdulás vágya. Az élménymigráció jóléti szándékokkal vagy tevékenységekkel is párosulhat: vannak, akik rajongásból kerülnek egy új országba, ám ott aztán munkába is állnak; illetve korábbi felhalmozásaiknak vagy nyugdíjuknak köszönhetően anyagi hátterük az új országban magasabb életszínvonalat biztosít.

Dieter Haller német antropológus előszeretettel vizsgál „mágikus migrációs helyeket”, azaz olyan migrációs folyamatokat, melyek elsősorban kulturális okokra vezethetők vissza.⁴ A rezidenciaturizmus, az élménymigráció és a jóléti migráció eseteiben legtöbbször az ezekhez a helyekhez kötődő elképzelések alapján jelennek meg a vándorlók. Ilyen hely például a Földközi-tenger partján a Gibraltári szoros marokkói oldalán levő város, Tanger, amely európai és amerikai írókat, nagyvilági hölgyeket, adó elől menekülőket, fegyverkereskedőket, kémeket, homoszexuálisokat, drogosokat, spekulánsokat és csempészeket vonz; vagy az egyiptomi kikötőváros Alexandria, a gondtalan művészi alkotás paradicsoma; a spanyol Costa Brava és Costa Blanca, valamint Mallorca szigete, ahová a nyugati társadalmak nyugdíjukért több komfortot kívánó

⁴ Haller, Dieter: *Gelebte Grenze Gibraltar. Transnationalismus, Lokalität und Identität in kulturanthropologischer Perspektive*. Wiesbaden, Deutscher Universitäts-Verlag, 2000.

idősei és a letűnt gyarmatok emléke után sóvárgó britek vándorolnak ki. De a világvárosok⁵ is migrációs vágyakat ébresztenek a megszólítottakban: Párizs a civilizáció szimbólumaként, San Francisco a homoszexuálisok melegágyaként, a kettéosztott Berlin egyes negyedei a hidegháború idején az otthontól való elszakadás, a kispolgári létből való menekülés ígéretként ébresztett migrációs vágyakat. Dieter Haller ezekben a migrációs jelenségekben a mágikus helyekhez kötődő megváltás-elképzeléseket emeli ki, amelyekben a helyekről szóló autenticitás, igazság és a cselekvés helyessége sűrűsödnek össze. Az élménymigránsok ezektől a helyektől énjük felszabadítását várják el úgy, hogy minden eddigi, a korábbi életükben meglévő társadalmi és kulturális kényszert maguk mögött hagynak. Az elhagyott társadalmat és benne saját sorsukat kaotikusnak élik meg, miközben a mágikusan felmagasztalt új lakóhely a „valódi”, az individuumhoz illő otthon képeként lebeg a szemük előtt.

A „mágikus migrációs helyeknek” történelmileg kialakult megváltásképzet-történeteik vannak, melyek az idők során inkább állandóak maradnak, de a bevándorló rétegek társadalmi helyzete korszakról korszakra változhat. Ennek a változó társadalmi bevándorló háttérnek és a viszonylag stabil megváltás-képzetnek a bizonyítéka egy Új-Zélandon készült etnográfiai leírás Brigitta Bönisch-Brednichtől.⁶ Az 1960-as évek végétől egyre több, főleg német bevándorló jelenik meg Új-Zélandon, aki a migráció eszközével már nem a klasszikus migráció vonalába sorolható gazdasági felemelkedésért és előbbre jutásért küzd, hanem az addigi, megszokott életét a társadalmi jelenségek iránt érzett megvetés miatt, frusztrációból, kalandvágyból, erős baloldali politikai meggyőződésből és lelkiismereti okokból adja fel. Az élménymigráció a szigetországban az 1970-es évek individualista betelepülőinek, az 1980-as évek alternatív életet keresőinek és az 1990-es évek életstílus-kifejezőinek időszakára korszakolható. Az 1960-as évek német kivándorlói között szép számmal találjuk a hippy-mozgalom „harcosait”: ők a ló hátán évekig az új-zélandi szigeten vándorlók, akiknek hippy társaik Észak-Afrikában, Dél-Európában és Ázsiában is megvetették a lábukat. Új-Zélandon az ilyen hippy betelepülők körében a '70-es és a '80-as években virágzik a lakóközösségekben élés, az önellátó gazdálkodás és a házfoglalás is. Egyesek aktív szolidaritással akarják a helyi őslakos maorikat – többnyire a velük való

⁵ Hannerz, Ulf: A világvárosok szerepe a kultúrában. *Replika* 1999, 38. sz. 91–103.

⁶ Brigitta Bönisch-Brednich: *Auswandern – Destination Neuseeland. Eine ethnographische Migrationsstudie*. Mana-Verlag, 2002.

házasság útján – megmenteni. A hippik politikai aktivitása az elesettekért és az elnyomottakért a migrációban is megmaradt, sokan keresték a kapcsolatot a hasonlóan gondolkodó helyiekhez. Mivel ezek a kívándorlók gyakran változtatták lakóhelyüket, többen közülük Európa és Új-Zéland között ingáznak, nem alakult ki igazi társadalmi betagozódás a helyi lakosság felé.

Az 1970-es évek „yachties” bevándorlóí álmaikat hajszolva, belső szabadság-, utazás- és kalandvágyból vetődtek Új-Zélandra. A szigetországba vándorlásuknak kevésbé volt politikai indítóoka, sokkal inkább a gondtalan utazás és a hobbiúzés volt a migráció célja. Az 1980-as években az élményturizmus háttere átvándorolt a gondtalan, anyagilag stabilan megalapozott, munka nélkül való élés típusába. Ami mindhárom, példaként kiragadott új-zélandi migrációs attitűdöt átöleli az a hol egyszerűen (ökológikusan, a természeti környezetébe esztétikailag és anyagiában is harmonikusan illeszkedő), hol pazarul felépített, nagy építési telken álló ház, mely a kívándorlás célját, a ház tulajdonosának életstílusát és vágyott életérzését, és nem utolsósorban a biztonságot és a gondtalan szabadságot testesíti meg.

A magyarországi falvakba költözésnél a migránsok számára fontos szempont volt a falvak ismeretlensége, észrevétlensége, elzártsága, turisztikai kihasználatlansága. A kutatás ezen a ponton csatlakozik a Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs Tanszékén végzett kutatáshoz, amely a Káli-medence felfedezését és regionális intézményesülését követi nyomon a turizmus társadalmi gyakorlatának változásán keresztül. A Balaton-felvidék egyes részeire szemet vető (elsősorban művész) értelmiségi réteg a hétvégi vidékre költözést, a szabadidős tevékenységét és a nyaralóik átrégiesítését „arra használta fel, hogy szembenállását fejezze ki az adott politikai (és társadalmi, kulturális) rendszer alapértékeivel; tudatosan szembeforduljanak a tömegturizmus által előállított, egységesített, tömeges fogyasztásra szánt kulturális mintáival.”⁷ A vidék szabadidős meghódításának divatai és típusai az ipari társadalmakban

⁷ Szijártó Zsolt: Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Egy tér alakváltozásai Esettanulmányok a Káli-medencéből*. Tabula Könyvek 4. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2002. 9.; ld. még: Szijártó Zsolt: A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Tabula Könyvek 1. Budapest – Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, 2000. 7–22.

folyamatosan jelen levő krízis-, elvágyódás- és ellenvilág-elképzelésekből táplálkoznak. A Káli-medencéről készült antropológiai esettanulmány a társadalom modernizációs válságainak kapcsán az önállóan kitermelődő kritikai attitűdöket és a krízis megoldására a mindennapi élet keretei között termelődő konkrét cselekvéseket értelmezi a táj formálása során.⁸

Hasonló tömegturisztikai valamint város ellenvilág-képzetek érhetőek tetten a tanyasi turizmus és a tanyasi rezidenciaturizmus jelensége mögött is. A tanyák fontos helyszíneiben, úgymint az *Alföldben*, a *pusztában* és a *csárdában* a „népi kultúra”, a „múlt” és a „falusiaság” hangsúlyozása jelenti azt a reklámot, ami turisztikailag hasznosíthatóvá teszi ezt a településfaját. A lovaglás, a kocsikázás, a lovas bemutatók, a gasztronómia és a pusztashop jelentik a pusztaprogram – a legtöbb esetben egyáltalán nem autentikus – fő műsorszámait, melyeknek alig száz éves keletkezés-történetük, általában értelmiségi szülőatyjuk és nem helyi menedzsmentjük van. A tanyák turisztikai népszerűsítésében az is szerepet játszott, hogy azok a 19. századtól folyamatosan bekerülnek az irodalomba, a képzőművészetekbe, az operettekbe majd a filmekbe. Így ezek az alaposan revitalizált kultikus és misztikus helyek – a turisztikai prospektusok ígéretei szerint – az „állandóan rohanó” és „túlhajsolt” városi emberek nyugalmas oázisává válnak.⁹ A falvak élményturistáinak és rezidenciaturistáinak mobilitási attitűdjei a Káli-medencében tanyát verő értelmiségiek és a magyar pusztára ellátogató turistáknak illetve az oda letelepülő élménymigránsoknak a motivációihoz nagyon hasonlítanak. Az ideiglenes vagy végleges szembefordulás a saját társadalom értékeivel és az eddigi életmóddal történelmileg létrehozott „kultikus” ellenvilágok felé vonzza ezeket a vándorokat.

A falvakba költözés okai

A magyarországi falvakba irányuló jóléti migráció és rezidenciaturizmus kutatása kapcsán rákérdeztünk azokra a társadalmi gyakorlatokra és a mögöttük meghúzódó elképzelésekre, melyek a migráció kiváltó okait és körülményeit ragadják meg. Hogyan éltek és hogyan gondolkodtak

⁸ Szijártó (2002) i. m. 11.

⁹ Kürti László: A pusztá felfedezésétől a pusztá eladásáig. Az alföldi falusi-tanyasi turizmus és az esszencializmus problémája. In: *Turizmus és kommunikáció*. Tabula Könyvek 1, Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.), Budapest, Pécs: Néprajzi Múzeum/PTE Kommunikációs Tanszék. 2000. 112–128.

magukról és saját társadalmukról a migráció előtt és után a nyugati ingatlantulajdonosok? Milyen elképzeléseik voltak Magyarországról, milyen elvárásaik voltak a migrációval kapcsolatban?

A tereptapasztalatok azt mutatják, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – a gazdasági kényszer igen kevés migráns esetében nyomós ok arra, hogy Magyarországon rendezze be élete következő szakaszát, s Magyarország csak egy szűk réteg számára jelenti az utolsó gazdasági menedéket. Az az állítás pedig végképp nem igaz, hogy azok rendezkednek be idős korúakként Magyarországon, akiknek a Földközi-tenger partján – az időskorú nyugat-európaiak intenzív beköltözésének következtében – már megfizethetetlenek az ingatlanok. Azonban a magyar falvakba irányuló mobilitásnak szinte minden esetben egyik oka az ingatlanok alacsony ára, és sok nyugati migráns szeretné, ha aktív keresőkori életszínvonalát magyarországi kivándorlása révén megőrizhetné vagy emelhetné.¹⁰

A nyugati ingatlantulajdonosok céltudatosnak hatnak akkor, amikor arról számolnak be, hogy hogyan választották ki a falut vagy az ingatlant. A megkérdezett migránsok általában már több országban és kontinensen jártak üzletemberként vagy turistaként, ezért – saját bevallásuk szerint – „szakértőnek” érzik magukat abban, hogy milyen helyeken érdemes illetve nem érdemes élni. Ingatlanvásárlásuknál döntő szempont volt az, hogy olyan vidéken akartak élni, amely ízlésükhöz és világmépuhöz illik, azaz, a turizmustól, a tömegetől, a giccstől és a „bóvítól” távol esik. Ezért az ingatlanok átalakítását is homogénnek tűnő koncepciók mentén álmodják meg a nyugati beköltözők: a „kifelé” semmilyen harmóniát nem megbontani, a falu és természet adta képet nem megváltoztatni elveken „konzerválni”, „kímélni” és „megtartani” akarnak egy a régióba képzelt „összhangot”, míg az ingatlanok belső építészeti és berendezési technikái a stílus által kifejezett „identitás lenyomatának” készülnek. Esztétikai szempontjaik értelmezésénél a Balaton-part tömegturisztikai célra való átalakítása negatív példaként szolgál, amelyben mind a külföldi mind a magyar ingatlantulajdonosoknak nagy szerepet tulajdonítanak.

¹⁰ Hasonló vizsgálati eredményeket mutat egy összehasonlító etnográfiai elemzés is, amely az osztrák–magyar határ két oldalán elhelyezkedő Andau és Jánossomorja település rendszerváltozás utáni társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális transzformációjára készült. A határ átjárhatósága a magyarok szempontjából többek között munkalehetőséget jelent, az osztrák lakosoknak olcsó magyar munkaerőt és olcsó szolgáltatásokat nyújt. Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András: *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau 1990–2000*. Budapest, Tel-eki László Alapítvány, 2002. 69–87.

A megkérdezett ingatlantulajdonosok általában középkorú, ötven és hatvanöt év közötti német állampolgárok. A vállalkozók kettős (magyar és német illetve magyar és svéd) állampolgárok. Feltűnő a gyermektelen párok illetve az egyedül álló nők magas aránya. A gyermekes párok gyerekei pedig már önállóak. A nyugatról érkezett adatközlők az első benyomásaink alapján önállósították magukat az előző lakóhelyükön a családi kapcsolataikat illetően: baráti köröket, egyesületeket és hobbitak hiányolnak akkor, amikor arra kérdezzük rá, hogy mi vagy ki hiányzik itt az életükből. Az adatközlők nagy része még dolgozik Németországban, az ingatlanvásárlás az esetek nagy részében a közelgő nyugdíjas kor egyik fontos biztonsági pilléréül fog szolgálni.¹¹ A megkérdezett ingatlantulajdonosok például a következő munkakörökben dolgoznak vagy dolgoztak: videókazetta-kölcsönző magánvállalkozó, festő-mázoló, elektroműszerész, étterem- és panziótulajdonos, sportruházat forgalmazó, zenész-vállalkozó, mutatóanyag a müncheni sörfesztiválon, kertész, betanított munkás. Kutatásaink során azonban kimagaslóan nagy keresettel, illetve nagy vagyonnal rendelkező nyugatiak nem kerültek a vizsgálati körünkbe.

A migráció okainak firtatása során feltűnő az individuumok társadalomban való csalódottsága és – ezzel szoros összefüggésben – az egyén döntési szabadságának felértékelődése. A migránsokkal készített interjúkban számok, adóösszegek, biztosításterhek jelentik a migrálás érveit. Az adatközlők úgy érzik, hogy egy túlköltekező, túlméretezett és az individuumok igényeitől nagyban függetlenített államapparátusnak dolgoztak egy életen át, s ennek csak a migráció vethet véget. A társadalomtudomány a saját társadalomban való csalódottság okait egyrészt a globalizáció hatására felerősödő hagyományvesztésben, másrészt a nemzetállamok szociális, gazdasági, politikai és kulturális szerepének ellehetetlenülésében jelöli meg. Mindez az egyéni élet értelmezésére is rányomja bélyegét: a saját élet – a letűnt társadalmi rendszer tükrében – csak „töredezett”, „veszélyekkel terhes” vagy „nem-konvencionális” lehet. Az egyik legsúlyosabb traumát azonban az jelenti, hogy a társadalom egészével eddig ökonomiai egyensúlyban hitt (néha egyensúlyban levő), politikailag és kulturálisan is legitimnek tekintett, a nemzetállami keretek között működő intézmények (pl. iskolák, biztosítók, munkahelyek, szociális

¹¹ A teregyakorlatok ideje nagyon behatárolja a terepen talált adatközlők munkakörét: késő nyáron, ősszel, télen és tavasszal általában kötetlen munkaidőben dolgozókkal, távmunkát vagy szezonális munkát végzőkkel, illetve nyugdíjasokkal találkoztunk.

ellátó rendszerek) már nem képesek az egyéni életpályák biztonságos szolgáltatására. Ugyanakkor az intézmények – legitimációs és egzisztenciális okokból – az individuumok élete fölött uralkodnak.¹² Az egyéni élet ezért egy „ellentmondásos harc” metaforában sűrűsödik össze a nyugati későmodern társadalmak biográfiakutatása szerint, ami sokakat a többségi társadalmi léttől való elhatárolódásra ösztönöz. Az „új”, későmodern biográfiákban a hangsúly az „önmegvalósításra”, az „egyéni erővel való boldogulásra” és az „önimádatra” esik – miközben az individuum az intézmények labirintusaiban utat keres. A posztindusztriális társadalmak individuumai a *saját szó*¹³ fogalmának misztikus bensővé tételével lelik meg azt a biztatást, amelyre életprogramjukat felfűzhetik.

Ez az én-centrizmus csak a nagymértékben differenciált, „atomjaira hullott” társadalmakban megy végbe, ott, ahol az individuum a társadalom részrendszereiben csak *részaspektusaiban* vesz részt: például fogyasztóként, ügyfélként, diákként, szülőként vagy testvérként. Így az „önmegvalósítás” és az „önbeteljesítés” mítoszai olyan megoldást ígérnek, melylyel az életnek szabályos körvonalat lehet kölcsönözni. A magyarországi falvakban letelepedő nyugati migránsok ezekből az intézményeik által atomjaira hullott későmodern társadalmakból az identitáskeresés motívációjával érkeznek: a megvett ingatlan és környezete az önmegvalósítás eszköze lesz, melyen keresztül életérzések és vágyak tükrözhetőek, s az elért életteljesítmény is manifesztálható.

A „ház egy nagy telken” a Magyarországra irányuló élménymigrációban is az álmok beteljesülését jelenti: az alapos tervezéssel és sok-sok apró ötlettel átalakított egykori parasztházak vagy szocialista típusházak sok esetben a tulajdonosok életstílusának fontos megtestesítői. A pazarul kiépített, virágos-árnyas hobbikerteknek általában a helyi lakosok közül kikerülő kertészük van. Az élménymigránsok és a jóléti migránsok a falut és elsősorban a hozzá köthető környezetet mint esztétikailag „szép”, érzéki természeti jelenséget fogják fel. A hosszú kertvégek, a tágas határok és a falvakat környező erdők, ligetek, tavak olyan értékek, melyek szerintük emelik az életminőséget, s amelyekre a helyiek nem igazán tudnak

¹² Kohli, Martin: Institutionalisation und Individualisierung der Erwerbsbiographie. In: Ulrich Beck – Elisabeth Beck-Gernsheim (szerk.): *Riskante Freiheiten*. Frankfurt am Main, 1994. 219–244.

¹³ Beck, Ulrich – Ulf Erdmann Ziegler – Timm Rautert: *Eigenes Leben. Ausflüge in die unbekannte Gesellschaft, in der wir leben*. München: C.H. Beck, 1997. Különösen: 9–17.

vigyázni. A hűséges magyarországi lakótárs (a házastárs vagy az élettárs mellett) a menhelyből hozott kóbor kutya vagy a befogadott macska. A ház kiválóan alkalmas vendégek fogadására, hosszú esti beszélgetésekre. A munka szó a legtöbb külföldi ingatlantulajdonos számára már a múlté, az évek alatt félretett vagy hirtelen ölbe hullott pénzből a legtöbben minden további pénzkereső tevékenység nélkül szeretnének élni.

Ennek a sok szabadidőre alapozott élménymigrációnak persze akkor van igazán értelme, ha megmutatható az ismerősöknek és barátoknak is mindaz, amit a migráció helyén az individuuum megálmodik és megvalósít. Gerhard Schulze élménytársadalom-elmélete szerint a modern és későmodern ipari társadalmakban „az árukínálat robbanásszerű bővülése, a túguló fogyasztási lehetőségek, a hozzáférési korlátok leépülése, az adottságok átalakulása formálható valósággá, egyszóval, a lehetőségek fokozódása magával hozza az életfelfogások változását is.”¹⁴ A mindennapi élet irányításában és az önkép alakításában az *élmény*, az *esztétika* lesz az életfelfogások legkisebb közös nevezője: az ember szép, érdekes és személyesen érdemesnek tartott életet kíván önmaga számára kialakítani, s – mert a lehetőségek döntési örvényében újra és újra az ízlésítéleteire van utalva – a dolgokat stílusukon keresztül ragadja meg. Emellett az interakciós partner kiválasztása, a társadalmi miliók képzése szempontjából mérvadó a közös esztétikai ítéletre épülő élményközösség. Az élményorientáltság Schulze szerint a hétköznapi élet egyre nagyobb területére hatol be: bár eleinte csak a szabadidőre korlátozódott, lassan átfogja a munkatevékenységet is. Ezért a szorosabb társadalmi kapcsolatok, a lakókörnyezet, a napi fogyasztás, a térben való mozgás, a test és a lélek egyre inkább élményigényeket hordoznak. A vizsgált régiókba költöző migránsok ezekben az általuk „esztétikusnak” látott tájakban és falvakban találják meg identitásuk „lenyomatait”. A táj „szépségének”, a falvak és házak belakhatóságának, az individuális igényeik és a környezet harmóniájának hosszú mérlegelése előzte meg döntéseiket.

Egy további, a migráció okainak a megértéséhez lényeges szempont a nyugati bevándorló társadalmak lakosainak vélekedése az idegen kultúrákról. Több nyugati társadalomban óriási népszerűségnek örvendenek egyes idegen társadalmak kellékei. Ezek egyrészt a bevándorló társadalmak külföldi lakosainak fegyverét is jelentik a szimbolikus és konkrét

¹⁴ Schulze, Gerhard: Ästhetisierung des Alltagslebens. In: Uő.: *Die Erlebnisgesellschaft. Kulturosoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main, 1992. 33–91.

javakért folytatott társadalmi harcban, másrészt az egzotikum-kultusz az élményipar (turizmus, média, divat, lakáskultúra, fesztiválok stb.) fontos eszköze is.

Az egzotikum-teremtés fő eszköze a tér toposzá szervezése. A posztmodern földrajz elméletei szerint a helyek köré fűződő társadalmi és kulturális gyakorlatok az elképzelések, a benyomások az és az adottságok hármására épülnek.¹⁵ Magyarország természeti környezetéről a külföldi társadalmakban élők főleg a turizmusipar termékeiből (ezen belül is főleg az útikönyvekből, tévéreklámokból, kisfilmekből, utazási katalógusokból) nyerik elképzeléseiket. Ismertek még filmek, viccek, operettek, melyek a magyar táj sajátosságairól informálják a külföldieket. Ezek szerint a képek szerint Magyarország természeti adottságai ősidőktől fogva megőrződtek, a táj gyéren lakott és általában messze esnek egymástól a közigazgatási centrumok. A külföldi ingatlanulajdonosok ízlésük alapján különbséget tesznek a tömegturizmustól elhasznált és tönkretett helyek (pl. Balaton, Budapest) és az attól megkímélt és kevésbé átalakított, természetes táj között. A belakott falurész, a gondosan felépített domicil a magyar vidékről szóló kulturális koncepciók és a későmodern individualista életképzések paradigmái mentén születik, és az életstílus lenyomataiként és üzeneteiként működik.

A rezidenciaturisták és élménymigránsok mindennapjai a falvakban

A vizsgálat számára fontos kérdés az, hogy a mindennapi kapcsolatok és kommunikációs hálózatok miként jöttek létre, milyen elveken és rendszerességgel működnek a vizsgált településeken. Ezekhez az ismeretekhez elsősorban olyan történeteken keresztül jutottunk, melyek a falvak felfedezéséről, az ingatlanok vásárlásáról, majd a napi tevékenységekről és emberi kapcsolatokról szólnak.

Az általában lakatlan házakat a megvétel után új gazdáik először átépítik, illetve felújítják, majd válogatott gondossággal berendezik. Az ingatlanok átépítésében részt vevő környékbeli szakemberek nevét az építkezők szájról-szájra adják egymásnak. A megbízhatónak vélt

¹⁵ Ld. Massay, Doreen: The conceptualization of place. In: Uő. – Jess Pat – Jess Massey (szerk.): *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. London, Oxford University Press, 1995. 45–86.; Appadurai, Arjun: Globale ethnische Räume. In: Ulrich Beck (szerk.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1999. 11–41.

magyar szomszédokat ellenszolgáltatás fejében a ház és a kert őrzésével bízzák meg a külföldiek. Takarítókat és kertészeket főleg a helyi nők között találunk, mert a férfiak túl alacsonynak találják a munkáért kapható pénzt, ezért közülük csak elvétve kerül ki a külföldiek kertjeiben és házaiban rendszeresen serénykedő alkalmazott. A magyar helyi férfiak illegális foglalkoztatására az építkezések idején, időszakos jelleggel kerül sor, de a falvakban letelepedett néhány külföldi kisvállalkozónál (kereskedőknél, lovaspanzió tulajdonosoknál) találkoztunk egész évben (feketén) foglalkoztatott helyi férfiakkal is.

Az ingatlantulajdonosok nagy része városban élt hosszú ideig, faluban vagy falusias jellegű kisvárosban a megkérdezettek töredéke lakott. A migránsok – a nyugati ipari társadalmakra jellemző módon – általában nagy tereket „jártak be” munkahelyi tevékenységük során, nem egyszer változtattak munkahelyet, többször történt privát illetve munkahelyi „törés” az életükben. A migránsok a falusi környezetben olyan dolgokat neveznek meg mindennapi magyarországi tevékenységekként, melyek korábbi életükben nem voltak jelen: a csend és a nyugalom, valamint a jó levegő élvezete, az időtlen élet, a lassúbb élettempó, a pihenés vagy semmittevés, a spontán hétköznapi kapcsolatok, a spontán mindennapi tevékenységek öröme. A minőségében más típusú életvitelük egyik markáns velejárója még a tárgyi, személyi és természeti környezettel való „egyszerűbb” bánásmód is, például az erdőben és a kertben lehet fát gyűjteni, szerves hulladékot komposztálni, a faluban lezserebb ruhákban is szabad járni, a szomszédokhoz nem kell telefonon bejelentkezni, stb.

A rezidenciaturisták és az élménymigránsok mobilitási és faluhasználati attitűdjei jelentősen különböznek a helyi lakók szokásaitól. A migránsok portái már külsejükben is kitűnnek a megszokott képből: az új ingatlantulajdonosok semmilyen teret nem szentelnek például a mindennapi élelem megtermelésének és feldolgozásának. A ház és kert elsődleges szerepe tehát a jó közérzet, az esztétikai élvezet és a pihenés biztosítása. A házakat és kerteket kisebb koncepciók és „életfilozófiák” menték építetik újjá tulajdonosaik, minden szegletnek gondosan kijelölt szerepe lesz, minden építészeti elem gondosan mérlegelt vizuális kivitelezés szülőltá. Ezek a lakóhelyek igen fontos vágyak és célok manifesztációi, de ezzel együtt a későmodern migrációs folyamatok összetett jelentésének lenyomatai is.

A tereptaszatlatok egy nem várt társadalmi magatartást is megmutattak: a magyar falu a Nyugat-Európában „túlhaladottnak” tűnő nemi szerepeket felszínre hozza. A legtöbb nyugat-európai társadalomban, de

főleg az NSZK-ban, a nők foglalkoztatása egy absztrakt politikai program (és nem, mint a volt szocialista országokban, egy gazdasági kényszerből fakadó szükség) eredménye, amely szoros ideológiai kapcsolatban van a nyugat-európai modernitás által kitermelt nemi szerepek dekonstruálásával. Ez a program a férfi és női társadalmi szerepek határait akarja elmosni, hogy így szüntesse meg a férfiak által irányított és ellenőrzött függőségi rendszereket. A magyar falu – úgy tűnik – „visszanőiesíti” és „visszaférfiasítja” e migránsokat: a nők előszeretettel tanulnak meg főzni, sütni, befőzni és virágoskertet ápolni, míg a férfiak felfedezik magukban a barkácsoló ezermestert. Bár e tevékenységeknek megvannak a korlátai is: csak olyan munkákat végeznek, melyek „kreatívak”, melyekben „örömlüket találják”. A nehéz illetve monoton munkákat (úgy mint az ablaktisztítás, az ásás, nagyobb kerti munkák, kaszálás) már a helyi lakosokkal végeztetik el.

A külföldiek érzékelik a falusiak nehéz életkörülményeit, s ezt a magyar és német „munkamorál” közötti különbségekre vezetik vissza. Szinte minden beszélgetésben elhangzott az a kritika, hogy a magyarok kevés munkával és gyorsan szeretnének meggazdagodni, s ez csak nagyon keveseknek sikerülhet. A régi nyugat-német tartományokból jövők a legkritikusabbak a magyarok munkához való viszonyával kapcsolatban: „de hát ez nem megy ilyen egyszerűen. Hogy az ember valamit elérjen, ahhoz nagyon sokat kell dolgozni és lenne is mit.”¹⁶ Érveik között általában saját munkabírásuk, pénzkeresési szorgalmuk és önmérsékelt fogyasztási szokásaik szerepelnek. Az alkoholizmust nevezik meg még fő problémaként, mely Magyarországon az embereket egzisztenciálisan romokba dönti. A falvak szegénységének egy másik okaként a nagyon rossz infrastruktúra szerepel a külföldiek magyarázatában: a faluból nehéz eljutni bárhová, ha az ember autó nélkül indul el. A buszok nagyon ritkán járnak, az itteniek számára viszont létfontosságú lenne a rendszeres és hozzájuk igazodó buszközlekedés.

A nyugati ingatlantulajdonosok is megismernek más életmintákat, illetve új összefüggéseket fogalmaznak meg maguknak a társadalmi valóságról. Így például a helyiek háztáji gazdasága a szemükben az egészség és a szabadság szimbóluma. Csak kevesen gondolták úgy, hogy a háztáji fontos öfenntartási tényező egy család számára. A helyi társadalmi szereplők az élménymigránsok számára sok esetben még egy másik időben

¹⁶ Vörös Judit és Horváth Inez interjúja Karllal, 2005. augusztus.

élnek. Az „így éltek nálunk az emberek az 1950-es években” kifejezéssel a napi munkavégzés és időtöltés valamint az alacsony mobilitási fok sajátosságait jellemzik az adatközlők. Viszont ez az állapot egyesek szerint a következő generációval kihal, mások szerint viszont inkább generációról generációra, kisebb változásokat megengedve tovább öröklődik akkor, ha a képzetlenebb rétegek munkaerő-piaci hátránya nő. A megkérdezettek közül szinte mindenki tudott véleményt formálni a magyar társadalom helyi szereplőinek életéről, ki együttérzően, ki sajnálkozva, mások pedig az „archaikus” életformára kissé irigykedve.

Az élménymigráció következményei a közigazgatás és a helyi lakók szemszögéből

A gazdasági transzformáció víziója és a migráció a falvak politikai közszereplői szerint elválaszthatatlanok. Ezért a polgármesteri hivatalok a migránsok – nem túl gyakori – kívánságaival, kérdéseivel és problémáival általában megkülönböztetett figyelemmel foglalkoznak. Az önkormányzatok minden külföldi letelepedését támogatják és a külföldiek által tervezett vállalkozásokat is komolyan veszik. A legnagyobb (külföldi tőke bevonásával is építendő) közép-kelet-európai szafari park, vagy egy kétszáz lakóházas svéd vállalkozóval építendő lakópark egy apró település szélén mint potenciális projekt szerepel a falvak rendezési terveiben. Akkor azonban már elbizonytalanodnak, amikor azt kérdezzük, hogy a beruházások pontosan kinek (csak a vállalkozónak, illetve a falunak vagy a régióknak is) hoznak hasznot. A falu lakói megosztottak, ha e terveket szóba hozzuk. A nyugati ingatlantulajdonosok szkeptikusak vagy elutasítók a tervekkel kapcsolatban: ők a tájban levő harmónia megbomlását látják ezekben a projektekben, amik iránt szerintük a célcsoportként kitzűzött nyugatiak egyáltalán nem lennének érdeklődők.

A közigazgatási szereplők ezekben a projektekbe való kapaszkodása számunkra nagyon is érthető: a vizsgált falvakban néhány nyugati vállalkozó is él, így például egy közel száz főt (többnyire nőket) foglalkoztató német kábeltekerceselő, egy lovas panziót üzemeltető család (feketemunkát alkalmaz), valamint egy éttermet és panziót fenntartó házaspár (ám valószínűleg személyes okokból ez utóbbi sikertelen vállalkozás). Ezen kívül az egyik falu polgármesterének családja a külföldiek ingatlanainak közvetítéséből és átépítéséből, valamint a migránsok hozzátartozóinak és más turistáknak az elszállásolásából él, s egy másik

falu polgármesterének felesége tavaly egy hasonló vállalkozásba fogott. A külföldiek – úgy tűnik – a munkahelyteremtés és a megélhetés kisebb-nagyobb szikrái és potenciális kitörési pontjai ezen a vidéken.

A migráció önmagában nem növeli meg az önkormányzatok anyagi forrásait, mivel csak az állandó lakóként bejelentett állampolgárok után jár állami normatív települési támogatás. A helyi adókat pedig – a jogharmonizált adótörvény szerint – nem vehetik ki kedvük szerint különböző mértékben a helyi és külföldi ingatlanulajdonosokra. Ezért a külföldiek által sűrűn lakott települések általában különböző, ritualizált alkalmakat találnak ki arra, hogy a külföldi ingatlanulajdonosok és a falu elöljárói között konszenzust hozzanak létre. Nyilvános falusi ünnepeken vagy zárt körben megvendégelik a migránsokat, rákérdeznek a településsel kapcsolatos gondjaikra, elmagyarázzák a közszereplők, hogy az adókat mire fordították, majd felsorolják, hogy a falunak milyen konkrét segítségre lenne szüksége. Ezek az alkalmak látszólag megtérülő önkormányzati kiadások: a külföldi ingatlanulajdonosok nemcsak igénylik az ilyen találkozásokat, de adakoznak is köz- és magáncélra. Az önkormányzattól kiinduló, migránsokhoz kapcsolódó kommunikatív hálózatok nem minden kalkulust nélkülöző túlélési stratégiaként foghatók fel.

Mindazonáltal a migránsok – a falu képviselői szerint – eddig nem hoztak gazdasági fellendülést a településekre. Köztudott azonban, hogy a munkaképes helyi és környékbeli munkanélküliek a külföldieknél adódó munkát nem utasítják vissza. A nyugati ingatlanulajdonosokra épülő feketemunka mintha optimizmussal lengené be ezeket a falvakat: „csak jól kell ablakot pucolni, hogy máskor is hívjanak, mert ennyit nem kerestem meg a hotelben Zalakaroson” – hangzott el egy, a helyiek attitűdjeit jól szemléltető kijelentés. Szinte valamennyi külföldi ingatlanulajdonosnál „segít” egy helyi lakos a kertben vagy a háztartásban. A migránsok romákat és magyarokat egyaránt foglalkoztatnak, s hangsúlyozzák, hogy nem hajlandók átvenni a magyarok diszkriminatív magatartását a cigányokkal szemben. Az így kialakult anyagi függőségi viszonyoknak igen markáns ökonómiai és kulturális következményük van a helyi lakosság szempontjából: az anyagi helyzet javításán vagy egyedüli ilyen módon való biztosításán kívül belelátnak más életlehetőségekbe is.

Egyes munkák elvégzéséhez (pl. házépítés, átalakítás) azonban elengedhetetlen a nyelvtudás. S mivel a nyugatiak közül szinte senki sem beszél jól magyarul, ezért a németül tudó szakemberek, tolmácsok és közvetítők szerepe felértékelődik e környéken. A számításukat

a nyugatiak ingatlanvásárlásából megtalálók általában a németül kommunikálni tudó helyi nők. A nyelvtudás és a kommunikációs készségek által biztosított megélhetés, s néha az ebből felépített „gazdagság” haragot is szül. Egy korábban mezőgazdasági munkából vagy a városi iparba ingázó „falubeliből” a nyugati ingatlantulajdonosok körül „legyeskedő” és „ügyeskedő szerencsés” szociális helyzetében és társadalmi megítélésében minden (eddig a terepen „felfedezett”) személy esetében változásokat tudtunk rekonstruálni.

Interjúink segítségével a települések helyi lakóinak szemével is értelmeztük a települések életében bekövetkezett változásokat. Mivel a nyugatiak megjelenése a falu lakosainak ökonómiai, szociális és kulturális viszonyait átrendezte, ezért kérdéseinkkel több adatközlőnél különösen érzékeny témákra tapintottunk. Az adatközlők sokszor csak rábeszéléssel voltak hajlandók kérdéseinkre válaszolni. Nem egyszer tilos volt a beszélgetést elektronikusan vagy papíron rögzítenünk. A külföldi ingatlantulajdonosok megítélésével, falura gyakorolt hatásával kapcsolatban egy ponton negatív vélemény fogalmazódik meg. Egyesek szerint a településeknek kára van abból, hogy egyre több ház kerül külföldiek kezére, mivel az ingatlanok ára annyira felszökött, hogy a faluban a várva várt helyi, gyerekes fiatalok számára már megfizethetetlenek a használt házak: „a telekárakat duplájára vitte fel, nem olcsóbbak a telekárak, mint Marcaliban vagy Kaposváron: egy 60–70 négyzetméteres tömésházat itt már 4–5 millió forintért adnak el” – panaszkodik az egyik somogyi falu polgármestere.

Persze voltak olyanok is az általunk bejárt falvakban, akik üdvözlik a külföldiek jelenlétét: „Nem ártnak azok senkinek, csak magukkal foglalkoznak.” Ők beépültek a falu életébe, de nem nagyon folynak bele az ügyekbe, úgy élnek itt, mintha ők maguk is kívülről szemlélnék az eseményeket. Akik így vélekednek a betelepülőkről, azok általában még hozzáteszik: a helyiek inkább a németnek, hollandnak, amerikaiinak adják el a házukat, mert ők legalább kifizetik érte a kért összeget. A helyi lakosok szerint a táj szépsége és nyugalma mellett a beköltözők otthoni rossz anyagi helyzete, mi több „szegénysége” a legfőbb mozgatóerő a migrációnál. Több helyi lakos vélte úgy, hogy a külföldiek – a nyugati életszínvonal biztosításának reményében – „olcsóbb környezetben” próbálják megteremteni azt az életvitelbeli „luxust”, amire otthon képtelenek lennének. Egyesek szerint a beköltözők takarékosága és a főszenysége rajtuk csattan akkor, amikor a takarításért vagy a házgondozásért csak nagyon alacsony összeget kapnak.

Az, hogy a külföldiek keresőképes munkát végeznek/végeztek, dolgoznak/dolgoztak, a vizsgált terepen a helyi lakosok számára nem látható. Ők a nyugati ingatlanulajdonosokat csak a szabadidejüket eltöltő, pihenő, áruvásárló és fogyasztó szerepekben látják, azaz személyiségüknek csak egy részletébe pillanthatnak bele. Hogy milyen út vezetett el a faluba migrálásig, a helyiek számára nem ismert.

A beköltözőknek köszönhetően új mintái jelennek meg a szabadidő eltöltésének. A szórakozást nem a tévé vagy az italbolt, hanem a séták, a nyugágyban való napozás, a hobbiállatok idomítása és ápolása, a biciklitúrák, a művészkedés, a barátokkal és a szomszédokkal való grillezések jelentik. Olyan minták, melyeken a helyiek egyelőre még mosolyognak, de a falu következő felnőtt generációi talán már ezt a mintát követik.

A helyi lakosok és a közigazgatás szereplői általában keresik a migránsokkal közös kommunikációs alkalmakat. A nyugati ingatlanvásárlások hatására a települések egyre inkább megpróbálják magukat egy idegen szemével látni, s a régiót az idegenek (pl. turisták) számára még vonzóbbá tenni – miközben hangoztatják, hogy a nyugati ingatlanulajdonosok megjelenésével a falu „érintetlen” maradt, mit sem változott. Így például a faluünnepek és gasztronómiai rendezvények lelkes közönségét jelentik a nyugati beköltözők is, akik az elégedettségtől függően támogatják és tisztelik meg a rendezvényeket a következő évben is. De a fásítási vagy szemétygyűjtési napok is a külföldiek kedvéért – s néha egyenesen az ő kezdeményezésükre – honosodnak meg a falvakban.

Budapestiek a szőlőhegyen

A magyarországi belső rezidenciaturizmus és jóléti migráció jelenségére egy somogyi falu külterületén bukkantunk. A falu polgármestere mint egy kisebb csodáról beszélt akkor, amikor az egyik külterületi szőlőhegyre költözött budapestiekről mesélt: a szőlőhegyen a tizenhárom darab lakóházzá alakított egykori pincéhez vizet és gázt vezettettek fel tulajdonosaik valamint utat építettek a falu és a szőlőhegy között. A falu első embere így mutatta be őket és szőlőhegyi „birodalmukat”: „az egyiknek Pesten Suzuki szalonja van, a másik ügyvéd, rendőr alezredes, BM-nél belső ellenőr [...] gyönyörű porták vannak itt, szép kertek: aki kicsit ki akar jönni Budapest szennyezett levegője közül, az itt csendre, gyönyörű környezetre talál; pihennek és vannak vadászok is köztük,

vadásztársaságok tagjai; családostul jönnek.¹⁷ A hegyet korábban nemcsak kert- és szőlőművelésre használták a helyiek, hanem az a rendszerváltásig néhány tősgyökeres család számára állandó lakóhelyül is szolgált. A háború előtt 18 család lakóháza állt itt, a háború idején pedig a faluban is húzóódó többhetes állófront miatt fontos szerepet játszott a civil lakosság védett helyre történő kitelepülésénél. Korábban még saját iskolája is volt ennek az apró településnek. Mára már csak egy tősgyökeres háztartás van a szőlőhegyen, a többiek budapesti nyaralók és beköltözők.

Az ingatlanvásárlások a szőlőhegyen már a rendszerváltás előtt pár évvel, 1985-ben megkezdődtek itt, többnyire a vadászengedélyekhez való egyszerűbb hozzájutás miatt. A lakók a hegyen a szabadság fellegvárának látják megvett és gondosan őrzött birodalmukat: ezek a férfiak a hétvégeken és a szabadságuk idején általában a családjuktól távol ápolják baráti kapcsolataikat, vadásznak, kubikusok segítségével szőlőt művelnek, majd szüretelnek, megvendégelik egymást, partykat rendeznek, gyógyfürdőbe járnak stb. Magukat a hegy megmentőinek látják, akik a lepusztult házakat korszerűsítik, a szőlőhegyet művelik. Egy hivatalosan bejegyzett baráti társaság keretében, saját költségre felvitették a hegyre a gázt és a vizet is. A legkorábban beköltöző, 60 év körüli jogász, volt rendőrezredes, akinek Budapesten ügyvédi irodája van, megelégedte, hogy vadászatai alkalmával csak ismerősöknél szállnak meg, ezért inkább vett egy ingatlant a hegyen. Rövidesen a budapesti barátai lettek a szomszédai, merész ingatlanvásárlási lépése vásárlási láncreakciót indított el vadásztársai és egyben volt rendőrtársai körében. Ő a csoport „vezére” is, aki elővigyázatosságból több ingatlant is megvett: „inkább én vettem meg, nehogy más is ide költözzön”. Gondosan felújított házában – többek között – gáz padlófűtés és mosogatógép is van. A szőlőhegy ingatlanjainak új tulajdonosai kreatívan fogtak hozzá környezetük alakításához: büszkén mutatják be átalakított birodalmukat, komfortos házukat, direkt erre a terepre beszerzett barkácseszközeiket és barkácskézikönyveiket. Többen panaszkodnak monoton munkahelyi tevékenységükre és a nagyvárosra, melyből az ideális kikapcsolódást ebben a zárt „birodalomban” találják meg.

A faluról és a helyi falusiakról általában elítélően szólnak a „pestiek a hegyen”. Nem értik a falusi intrikákat, a féltékenykedést és a helyi politizálást: „Jó egyébként, a (*név*) egy jó polgármester. Tárgyalóképes,

¹⁷ Járosi Katalin interjúja a polgármesterrel, 2005. március.

intelligens (*a polgármester foglalkozása*). Ugye, a faluban a jobb módú emberek közé számít és akkor így megy a pletyka, hogy korrupt. Mit tud korrupt lenni ebbe a szar 530 lelkes faluban, egy polgármester mi a szent szart tud korrupciót csinálni? Semmit. De hát ugye ez a magyar szokás szerint, pletykáljunk egy kicsit, rúgjunk bele, de nem egyébként egy nagyon rendes fickó egyébként. Én nem szavazok mert nem vagyok állandó lakos, de ha itt szavaznék biztos rá szavaznék, a (*keresztnev becézett alakja*)-ra”. A falusiakat a saját sorsuk irányítására alkalmatlannak látják e hegyről: „A falu szerencséje az, hogy agilis a polgármesterük [...] Különben bezárnák [ti. a falut].”¹⁸

A falu lakói szerint egy érdekes társaság verődött össze a szőlőhegyen: ezek a férfiak hétvégeken inkább a kötetlen vadászatokra és alkalmi barát nők fogadására használják a hegyet – de nem családostul jönnek, a feleségeiket inkább otthon hagyják. A helyiek egyik csoportja szerint „a pestiek” igen udvarias és segítőkész emberek: mivel nagy befolyással bírnak a fővárosban, ezért ügyes-bajos – főleg jogi eseteket érintő – problémáikkal lehet hozzájuk fordulni. A falusiak a „jogi segítségért” kerti terménnyel, tojással és napszámmal fizetnek. Mítöbb, az egyik „pestit” meg fogják kérni arra, hogy induljon az önkormányzati választásokon is, az ilyen befolyásos emberek csak segíteni tudnak a falunak. Hallottunk még a polgármester és a hegyen lakók konfliktusáról is: a faluban tudni vélik, hogy a polgármester szándékosan nem hajlandó megcsináltatni az utat a hegyre, amiért a „pestiek” neheztelnek rá. A faluban megkérdezettek egy másik csoportja nem is tudja, hogy „pestiek” laknak a hegyen, de egy harmadik csoport szerint „a szőlőhegyen van egy értelmiségi kör, de mindenkit lenéznek a faluban [...] Beléptek a helyi vadásztársaságba, ahova én tizenöt éve nem nyerek felvételt. Bár ehhez be kell fizetni egy bizonyos pénzösszeget, milliókat.”¹⁹

A szőlőhegy Land Rover dzsipes lakói határozottan látják elkülönült helyzetüket a falu viszonylatában: sem vagyoniilag, sem intellektuálisan, sem döntési autonómiában nem versenyezhetnek velük a falu tősgyökeres lakói. A falusiak tanácsot és alkalmi munkát adó budapestiek tudatosan nem szeretnének falu részévé válni. A néhány személyes vadász baráti kapcsolaton túl nincs igényük arra, hogy belefolyjanak a település mindennapi életébe.

¹⁸ Benedek György és Turtóczki S. Ede interjúból, 2005. augusztus.

¹⁹ Benedek György és Tutóczki S. Ede interjúja egy falubeli lakóval, 2005. augusztus.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott migránsok első látásra a saját társadalmuk ellentétét keresik akkor, amikor a „világtól elzárt” falvakban ingatlant vásárolnak. A nagymértékben *differenciált, komplex és túlbürokratizált jóléti társadalmak* állampolgárai közül egyre többen érzik úgy, hogy a mindennapi életüket nagyban irányító intézmények labirintusainak útvesztőiben individuális igényeiket figyelmen kívül hagyják. Az új környezet ezektől a terhektől felszabadít és lehetőséget teremt egy egyszerűbb, szabályozatlanabb és spontánabb élet élésére. A saját ízlés szerint kialakított lakóház és kert olyan migrációs vonzerőt jelent, mellyel az addigi élet egy vonással eltörölhető, s valamennyi személyes probléma orvosolható. A migránsok fontos identitáslenyomatát jelenti az a vándorlás, melynek végén egy kötetlenebb, olcsóbb és kreatívabb élet reménye kecsegtet számukra.

Ennek a migrációnak jelentős aspektusa az *individualizáció* is: ezek a vándorok a társadalmi kapcsolataikban kevésbé szorulnak családtagjaik vagy rokonaik anyagi segítségére, a vizsgált migránsok általában egyedül vagy magcsaládokban élnek, gyerekeik pedig már függetlenedtek tőlük. A migránsok az ingatlanvásárlásról önállóan döntöttek. Meghatározó ezenkívül az az attitűd is, hogy a klasszikus migrációtól eltérően nem a valamitől való menekülés, hanem a valami felé való elmozdulás vágya motiválta az élménymigránsokat és a jóléti migránsokat.

A rezidenciaturizmus, az élmény- és a jóléti migráció gyakorlatában különös szereppel bírnak azok az elképzelések és vágyak, melyekkel ezek a vándorok útra kelnek. Az idealizált célország vagy annak egyes régiói valamint társadalma különböző társadalmi és kulturális gyakorlatokon keresztül már a kiinduló társadalomban kész jelentésekkel rendelkezett. Elsősorban a turizmusipar, az irodalom, a zene, a képzőművészetek, a film és a gasztronómia termelik ki azokat az elképzeléseket, melyekkel a természeti és társadalmi adottságok és az azokról formált tapasztalatok mellett egy *tér toposzá* szerveződik. Az élménymigránsok az általuk felfedezett falvakat a háborítatlan természet és a hagyományos életforma lenyomataként képzelik el, ahol a szabadidős tevékenységeiket gondtalanul élhetik. Ezért a munkavégzések alkalmai az élménymigránsoknál minimális tevékenységekre zsugorodnak, így az ingatlan körüli munkák elvégzésére általában a helyi lakókat bízzák meg.

A helyiek szemében a falvak az élménymigránsok ingatlanvásárlása és letelepedése által némi kereset-kiegészítést, egy esetleges jövőbeni regionális szinten érzékelhető gazdasági fellendülést és újfajta faluhasználati gyakorlatokat jelent. A helyiek gondolkodásában az élménymigráns és rezidenciaturista új színfoltot hoz a faluba akkor, amikor a szabadidő eltöltésére és ismerősei megvendégelésére használja azt.

A falvak jelentős részében a helyi közösség társadalmi kapcsolatai és rivalizációs rendszerei nagymértékben átalakultak az élménymigránsok megjelenése által. Az alkalmazásért folytatott harcban előnyben és nagyobb anyagi ellenszolgáltatásban részesülnek a nyelvet tudók és azok, akik nagyobb bizalmat ébresztenek a betelepülőkben és rezidenciaturistákban. A migránsok jelenlétének köszönhetően újra fontossá válnak régen elfelejtett ünnepek és gyakoriak az újonnan kitalált közösségi alkalmak is. A falvakban egyelőre kíváncsian várjuk a beköltözések további szakaszát és az interetnikus találkozások további fejzeteit.

OLTI ÁGOSTON

Kommunizmus alul-, illetve felülnézetből

Három könyv a Román Kommunista Pártról

Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducecere în istoria comunismului românesc.* [Marx vállain. Bevezetés a román kommunizmus történetébe.] București, Editura Curtea veche, 2005. 519 o.; Stelian Tănase: *Clientii lui tanti Varvara. Istorii clandestine.* [Varvara néni kliensei. Földalatti történelmek.] București, Editura Humanitas, 2005. 51 o.; Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc.* [Sztálinizmus az örökkévalóságnak. A román kommunizmus politikatörténete.] Iași, Editura Polirom, 2005. 415 o.

Az elmúlt évben az 1989 előtti romániai politikai rendszerről szóló közbeszédet a politikai események és a politikai döntéshozók tematizálták. Ez két probléma köré szerveződött: a politikusok securitátés múltjának felderítése és a kommunizmus hivatalos elítélésének az előkészítése. Az időközben megjelent tudományos munkákkal nemigen foglalkoztak.

Három könyv olyan könyv jelent meg, amelyek a romániai kommunista mozgalomnak, illetve az 1944 után kialakított politikai rendszernek az eddigieknél átfogóbb értelmezését adják. Adrian Cioroianu és Stelian Tănase könyve most jelent meg először nyomtatásban, Vladimir Tismăneanu könyve azonban az angol nyelvű kiadás (*Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism.* University of California Press, 2003) román fordítása.

A szerzők nézőpontja alapvetően különbözik Adrian Cioroianu a Bukaresti Egyetem Történelem Tanszékének, Stelian Tănase, a Politológia Tanszék tanára, Vladimir Tismăneanu a Marylandi Egyetemen

oktat politológiát. Mindhárman több fontos könyvet és tanulmányt publikáltak már ebben a tematikában.¹ A szerzők látásmódjában visszatükröződik végzettségük, a tudományos életben elfoglalt helyük. Tismăneanu, aki az USA-ban él, azonban a családi kapcsolatai révén belülről ismeri a rendszer működését, minden apró kulisszatitkát, egyfajta felülnézetből próbálja a román kommunizmust illető látleletet felállítani. A másik két szerző alulról próbálja megkonstruálni Románia történetének ezen szakaszát, a rendszer részecskéinek a rekonstruálásából próbálja meghatározni a rendszer jellegét.

Tismăneanu a könyvében a román kommunista mozgalom történetének a megírására tesz kísérletet. A könyv fejezetei egyben a korszak periodizációját is adják. Ennek megfelelően 1921–1944-et az illegalitás (II. fejezet), 1944–1948-at a monarchia és népi demokrácia közötti átmeneti időszakaként tárgyalja (III. fejezet), 1948–1956-at a sztálinizmusmal jellemzi (IV. fejezet), melyet a SZKP XX. kongresszusa utáni sokk követ (1956–1960) (V. fejezet). A Gheorghiu Dej korszak utolsó periódusát (1960–1965) a nemzeti kommunizmus jelzővel illeti (VI. fejezet), amelyet Ceaușescu dinasztikus kommunizmusa követ (VII. fejezet).

Cioroianu kötetében az illegalitás korszakát bemutató rövidebb rész után az 1944–1989 közötti időszak egy-egy általa fontosnak tartott problémáját próbálja körbejárni: a gazdaság szerkezeti átalakítását, a kommunista megtorlási hullámok különböző szakaszait, az elnyomás eszközeit, a KGST-n belüli román szerepvállalást stb. Mindezek mellett a kilencvenes években gyakran tárgyalt eseteket próbált egy-egy esettanulmányban újraértelmezni (Ana Pauker, Lucrețiu Pătrășcanu esete).

Tănase a román illegális kommunista mozgalom történetének a megírásához próbál hozzájárulni a könyvében közölt esettanulmányokkal, melyekben a Komintern irányvonalához feltétel nélkül igazodó RKP történetének egy-egy jellegzetes momentumát (Komintern kampányok, sztrájkok, Népi Front, Nagy Terror), vagy a korszak kommunista mozgalma egy-egy jellegzetes figurájának a portréját rajzolja meg (Istrati

¹ Adrian Cioroianu: *Ce Ceaușescu qui hante les Roumanins. La Mythe, les représentations et la culte du dirigeant dans la Roumanie communiste*. București, 2004.; *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități contemporane*. Iași, 2002.; Stelian Tănase: *Anatomia mistificării*. București, 1997.; Uő.: *Elite și societate. Guvernanța Gheorghiu-Dej*. București, 1998.; Uő.: *Miracolul revoluției*. București, 1999.; Vladimir Tismăneanu: *Arheologia terorii*. București, 1992; Uő.: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. București, 1995.

a baloldali értelmiségi, Bodnăraş a szovjet kém, a Dej a börtönben szocializálódó kommunista stb.). A könyv, az epilógustól eltekintve, az illegális mozgalomról szolgáltat értékes adatokat, igyekszik fényt deríteni a párt történetének olyan túlmisztifikált és a különböző korokban más-más szemszögből elferdített momentumokra is, amelyeknek elemzését eddig kerültk a történészek (pl. az 1933-as Griviţa-i sztrájk).

A három szerző közül csak Tismăneanu tesz kísérletet arra, hogy megírja a román kommunizmus történetét, azonban a bevezetőben leszögezi: „nem vagyok történész és nem próbálok azzá válni ennek a könyvnek a megírásával, amely politikai interpretációja a román kommunizmust leginkább meghatározó legfontosabb stratégiáknak és taktikáknak”.²

Cioroianu és Tănase ezzel szemben egyaránt tanulmánygyűjteményt ad közre, amelyet a nagyon erős és jól felépített szerkezet tart egyben. A tanulmánykötetek a kommunista mozgalom kronologikus fejlődését követik és ennek a kronológiai fejlődésnek egy-egy jellegzetes vagy jelképes momentuma köré csoportosítják a tanulmányokat.

Az elemzett témák kiválasztásában Tismăneanu könyve szolgál a legkevesebb újdonsággal. A másik két mű megpróbálkozik a román kommunista mozgalom olyan intézményeinek a bemutatásával is, amelyek nem vagy kevésbé kerültek eddig a kutatások előterébe. Jó példa erre a Cioroianu által tárgyalt ARSLUS³ esete.

Különbőség van a három könyv kommunizmus-értelmezésében is, habár vannak olyan közös jellegzetességek, amelyeket mindhárman elismernek Ilyen jellegzetessége a „román kommunizmusnak” – a köztudatba Tismăneanu által bevitt – bizánci jellege (a különféle elkötelezettségek, kapcsolatok, privilégiumok bonyolult összefonódása). A könyv kapcsán előtérbe kerül a román kommunizmus-kutatás egyik nagy problémája: a szakkifejezések letisztulásának a hiánya. Önállóan kidolgozott rendszer hiányában a román történészek kénytelenek átvenni a hidegháború korában született amerikai szakkifejezéseket.

A szakkifejezések letisztulásának és egységesülésének a hiánya már a korszak megnevezésében tetten érhető. A román történészek az 1944, mások szerint az 1945 vagy 1948 és 1989 közötti korszakot neve-

² Tismăneanu (2005) i. m. 27.

³ 1945. március 9-én Visinszkij külügyminiszter-helyettes látogatása alkalmával jött létre az Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (Szovjet–Román Baráti Társaság) C. I. Parhon vezetésével. A román értelmiség kommunista ernyőszervezeteként működött.

zik kommunista rendszernek. Habár átveszi a szakma a hidegháborús szembennállás kifejezéseit, nem szolgál részletesebb magyarázattal, miért teszi ezt. Legrosszabb esetben is legalább lábjegyzetbe odakívánkozna egy-egy ilyen műben, hogy a kommunisták saját maguk melyik korban hogyan nevezték a rendszert („népi demokrácia”, „szocializmus”, „aranykor”), és esetleg, ha már kommunista rendszerről beszélünk, a kommunista vagy munkáspártok hogyan tekintettek a kommunista rendszerre. Csak miután mindezeket leszögeztük, nevezhetjük a kelet-európai rendszereket kommunista rendszereknek. Ha így is teszünk, akkor is le kellene szögezni, hogy mi a meghatározásunk alapja: elfogadjuk azt, hogy a Kelet-Európában és a Szovjetunióban kialakult rezsimek a kommunista rendszer rendszerjellegzetességeit hordták magukon és adott esetben ezért beszélhetünk kommunista rendszerről. Amennyiben nem a fenti meghatározások valamelyikével operálunk, akkor el kell fogadnunk azt a leegyszerűsített meghatározást: azokat a rendszereket, ahol a kommunista pártok jutottak hatalomra, kormányzásuk időszakát kommunista rendszernek nevezzük.

A fent leírt fogalmi tisztázást egyik könyv sem teszi meg, habár az olvasó talán megérdemelné ezt a magyarázatot.

A román történetírás az által, hogy a hidegháborús szembennállás terminológiáját használja, és nem próbálja a rendszer működését a román társadalomban zajló makrofolyamatokkal – mint például a nemzetépítés – együtt vizsgálni, továbbra is azt erősíti, hogy a kommunizmus a román társadalomfejlődéstől teljesen idegen, külső erővel a románságra kényszerített rendszer, a román társadalomfejlődésen kívülről jött.

Cioroianu szerint a román kommunizmus alapvető jellegét a marxizmus minimális hatása és ennek a marxista kultúrának az alacsony szintje határozza meg. A román baloldali mozgalmak nem a marxizmusból táplálkoztak, hanem az általa gherizmusnak nevezett tételekből.⁴ Gherea tanulmányai a marxizmus alapján készültek, de a marxista gondolkodásnak egyfajta a román valósághoz való alkalmazásai voltak. A húszas évek elején, a román közvélemény előtt addig még a marxizmusnál is ismeretlenebb leninizmus megjelenésével a szerző szerint egy újabb paradigmaváltás következik be a román baloldal történetében, és ezzel jelenik meg lényegében a kommunizmus. A háború utáni években

⁴ *Constantin Dobrogeanu-Gherea* (1855–1920), Ukrajnában született Solomon Katz néven. 1894-ben megírja Karl Kautskynak, hogy az ő idetelepedéséig Romániában nem is hallották a szocializmus szót.

a szocializmus és a kommunizmus közötti konfliktus lényegében a ghe-
rizmus és leninizmus közötti konfliktus.

A könyv nem tér ki a magyar baloldali hagyományokra, a két világ-
háború közötti baloldali magyar és zsidó értelmiség híd szerepére, ame-
lyek Romániát és a román politikai gondolkodást összekapcsolták a közép-
európai folyamatokkal. Az, hogy a romániai magyar kommunisták szere-
pét a román kommunizmus ideológiai megalapozásban minimalizálja az
által, hogy említést sem tesz olyan kiadványokról, mint a Korunk, ellent-
mondásban van az általa is elismert ténnyel, hogy a magyar elem a párt
csúcsvezetésében a második világháború végéig meghatározó volt.

Az RKP második paradigmaváltása akkor következik be, amikor 1944
tavaszán a leninizmust megkettőzi a sztálinizmus. Ez a paradigmaváltás
nem csak ideológia, hanem a politikai cselekvés szintjén is bekövetkezik.

Tănase a párt történetét a földalatti mozgalom történeteként elemzi.
A két világháború közötti román kommunista illegalitást szerinte a Ko-
mintern különböző irányváltásainak a tükrében kell és lehet elemez-
ni. Ennek megfelelően a korszakot a különböző Komintern kampányok
romániai lecsapódásaként elemzi.

Az elhíresült 1945-ös Nicolae Rădescu beszéd után, amelyben
a kommunistákat a románoktól idegen elemként mutatta be, a köztu-
datba úgy maradt fenn, hogy a kommunizmust a zsidók és a magyarok
hozták be Romániába, a kommunizmus a románoktól mindvégig idegen
volt. Tismăneanu szerint a román kommunizmus idegen hatalom szol-
gálatában álló ügynökök egy csoportjának a története,⁵ akiknek sikerült
elérniük, hogy az autonómia védőinek a szerepében tetszeleguessenek.⁶

Az illegális mozgalom és az 1946-ban hatalomra jutott párt kapcsola-
tának értelmezésében alapvető különbség van Cioroianu és Tănase fel-
fogása között. Cioroianu szerint a leninizmus által elkápráztatott ille-
galisták és azok között, akik a negyvenes évek végén hatalomra kerül-
tek (kizárólag sztálinista alapon) soha nem állt fenn organikus kapcsolat,
azt csupán a későbbi évtizedek kommunista történetírása próbálta meg-
konstruálni, hogy elfogadtassa a hatalmukat.⁷

⁵ Teszi ezt a megállapítást annak ellenére, hogy mindkét szülője részt vett az ille-
gális kommunista mozgalomban és aktív része volt a kommunista párt hatalomra
juttatásában.

⁶ Tismăneanu (2005) i. m. 27.

⁷ Cioroianu (2005) i. m. 50.

Ezzel szemben Tănase úgy véli, hogy a román kommunizmus története 1989-ig a földalatti mozgalom története. Az aktivisták soha nem léptek ki a földalatti mozgalom által megszabott konspiratív keretek közül, hatalomra kerülésük után is ennek megfelelően vezették az országot.⁸ Ennek a konspirativitásnak a jeleit véli felfedezni a mindenféle marxista elméleti tudást mellőző, a kommunista mozgalom keretein belül a börtönben szocializálódott Ceaușescuánál is, aki a társadalmat egy hatalmas büntetőintézetként kezelte, ahol mindenkinek az életét ellenőrizni kell.

A könyvekről általánosságba véve elmondható, hogy fontos adalékokkal szolgálnak az érdeklődők számára, azonban továbbra is több olyan téma van, melyeket kellő forrás hiányában nem tudnak feldolgozni. Jelen pillanatban is adós a román történetírás a magyar és zsidó kommunisták szerepének tényszerű, elfogulatlan vizsgálatával, olyan fontos momentumok feldolgozásával, mint Románia szerepe a szovjet–kínai konfliktusban. Pedig ez utóbbi az egyetlen olyan momentum, amikor az RKP a hidegháború által meghatározott globális politikai játszmákban tényezőként tudott megjelenni. Mindhárom könyvről elmondható, hogy nagyon kevés, majdnem minimális információval rendelkezik a hetvenes-nyolcvanas évekre vonatkozóan. Egyik könyv sem tud túllépni a Ceaușescu korszak zsánerszerű elemzésén, kellő források hiányában.

⁸ Tănase (2005) i. m. 493.

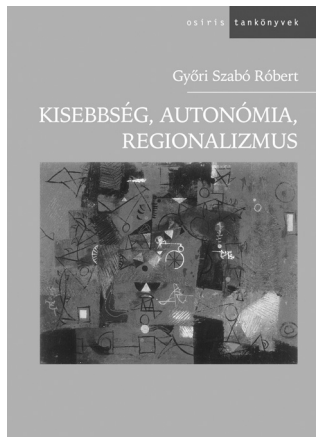
KÖNYVISMERTETÉSEK

Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*.
Budapest: Osiris, 2006.

A mintegy hatszáz oldalas kötet átfogó képet nyújt a címben szereplő szerteágazó kérdésekről, dilemmákról. A kötet hat nagyobb részre tagolódik. Az első rész a kisebbségekkel összefüggésbe hozható fogalmak (modern nemzet, nemzetté válás, nacionalizmus, kisebbség, nemzetállam, asszimiláció) bemutatására, elméleti keretbe helyezésére és tisztázására törekszik. A második rész a kisebbségi autonómiával kapcsolatos elméleti, jogi kérdéseket tárgyalja (önrendelkezés, a közösségi jogok, nemzetközi jog kisebbségvédelmi fejleményei). A harmadik fejezet

a nyugat-európai, míg a negyedik a közép- és kelet-európai autonómiákat, illetve autonómia-törekvéseit mutatja be (részletes ismereteket szerezhetünk a területi és személyi elvű autonómiákról, ezek kialakulásáról és működéséről). Az ötödik fejezet a magyarországi kisebbségekkel foglalkozik, a hatodik pedig a regionalizmus kérdését mutatja be az egyesülő Európában. Ez utóbbiban a szerző az európai régiók, a regionalizmus témakörét taglalja több alfejezetben: a régiók szerepe az európai integrációban és az egyes tagállamokban, a határ menti, határokon átnyúló interregionális együttműködések, az eurorégiók.

A kötet a magyar nyelven megjelent legteljesebb munka, amely a címben jelzett témaköröket tárgyalja. A szerző nem csak arra törekedett, hogy az elméleti kérdéseket bemutassa, vázolja a fogalmak értelmezése körüli vitákat, hanem – és talán ez a kötet legfőbb érdeme –, hogy élénk tárja az egyes működő autonómiákat a régi és az új Európában. Az olvasó átfogó ismereteket szerezhet egy-egy adott kisebbségről, autonómiáról, ezáltal a kötet kötelező kiindulópont mindazok számára, akik további részletekre kíváncsiak.

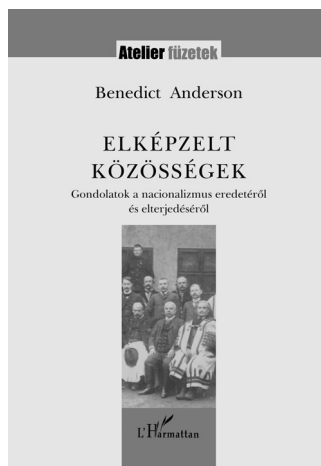
A jól strukturált kötet lehetővé teszi, hogy az érdeklődő – kutató, oktató, hallgató – egy-egy öt jobban érdeklő esetet gyorsan megtaláljon és összefüggő ismeretekre, további tanulmányozandó szakirodalomra találhasson.

A kötetet függelék zárja, amely az európai államok nemzetiségi összetételét mutatja be táblázatos formában, valamint az etnikai pártok listáját tartalmazza országonkénti bontásban. Az irodalomjegyzékben az érdeklődők további hasznos munkákat találhatnak.

Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.*

L'Harmattan – Atelier: Budapest, 2006. (Atelier füzetek 8.)

Ernest Gellner *Nemzetek és nacionalizmus* (Nations and Nationalism) című műve mellett talán Benedict Anderson könyve, az *Elképzelt közösségek* (Imagined Communities) a leggyakrabban idézett mű a nacionalizmus-elméletek közül. A kötet megjelenésével régi hiányt pótol a magyar könyvkiadás. Az elmúlt években több nacionalizmus-elmélettel foglalkozó kötet jelent meg, melyek közül az *Elképzelt közösségek* tarthat igényt a legnagyobb érdeklődésre. Anderson kötete először 1983-ban jelent meg, majd javított és kiegészített változata 1991-ben látott napvilágot. A javított verzió magyar fordítását veheti most kézbe az olvasó. Magyar nyelven már megjelent a bevezetés (Anderson, Benedict: Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus*, 1989/VI. 1, 31–2.), illetve a második és harmadik fejezet (Anderson, Benedict: Képzelt közösségek. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény.* Rejtjel: Budapest, 2004. 791–08.). Most az egész mű jelent meg egy kötetben. Anderson adta talán a nemzet legismertebb és legprovokatívabb meghatározását: „a nemzet elképzelt

politikai közösség, melynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el.”

Anderson elveti azt a felfogást, amely a nacionalizmust a liberalizmushoz, a szocializmushoz, vagy a konzervativizmushoz hasonló ideológiaként értelmezi. Állítása szerint „a nacionalizmust úgy lehet és kell megérteni, hogy nem a tudatosan vallott politikai ideológiákkal állítjuk egy sorba, hanem azokkal a nagy kulturális rendszerekkel, amelyek megelőzték, és amelyekből – és amelyek ellenében – létrejött.” Anderson a nemzeti tudat kialakulását a társadalmi átalakulás keretében elemzi, és elmagyarázza, hogy a dinasztikus birodalom és a vallási közösség által meghatározott hierarchikus társadalmi struktúrából, a nyomtatás-kapitalizmus megjelenésével hogyan válik elképzelhetővé a nemzet, alakul ki a nemzeti öntudat, homogenizálódik nyelvileg és kulturálisan a társadalom, majd később hogyan sztenderdizálódik a nyelv. Megközelítésében a társadalmi átalakulás eredményeként létrejött nacionalizmus a véletlenszerűséget sorssá, rendeltetéssé változtatta, s épp ebben áll a nacionalizmus mágiája.

A kötetet a kutatók és egyetemi hallgatók mellett a tágabb szakmai közönség is haszonnal forgathatja. A fordító – Sonkoly Gábor – kitűnő munkát végzett: sikerült visszadnia az angol eredeti könnyed, olvasmányos stílusát, és hozzájárult a nacionalizmuselméletek magyar nyelven most alakuló terminológiájának sztenderdizációjához.

FELHÍVÁS A REGIO LEENDŐ SZERZŐIHEZ

A kéziratokat megőrizzük és kérésre visszaküldjük. A kéziratokat elektronikus formában (*.doc, *.rtf dokumentumként) várjuk a szerkesztőség e-mail címére (zs.domok@tla.hu). A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg a 40 ezer leütést, a recenzióké, könyvismertetéseké a 15 ezer leütést. A szövegben nem használunk kövér/félkövér és aláhúzott kiemeléseket – a kiemelendő szövegrészeket dőlt betűvel kérjük jelölni. A hivatkozásokat folyamatos lábjegyzetekben helyezük el, szöveg végi bibliográfiát, tájékoztató irodalmat rendszerint nem közlünk.

ÚTMUTATÓ A HIVATKOZÁSOKHOZ

1. A szerzők, szerkesztők neve

A hivatkozás a szerző vagy szerkesztő nevével indul. Ha többen írták, szerkesztették a művet, nevük közé hosszú kötőjel (–) kerül. Külföldi szerző esetén a családnév kerül előre, majd vessző után áll a keresztnév. (Magyar szerzők nevéénél is ezt a sorrendet használjuk, ha a szöveg idegen nyelven jelent meg.) Többszerzős tanulmánykötet esetében a szerkesztő(k) nevét (melyet a már említett sorrendben adunk meg) az (ed.), (eds.), (Hg.), (Hrsg.) illetve magyar cím esetén (szerk.) kifejezés, végül kettőspont követi, a cím bevezetéseként. Ha a cikket a szerző saját tanulmánykötetéből idézzük, a név ismétlését kerüljük, de utalunk rá az „Ugyanő” szóval. Ezt használjuk akkor is, ha ugyanattól a szerzőtől egynél több művet hivatkozunk egymás után. Több mű egy lábjegyzetben történő felsorolásakor az oldalszámot követő pont után pontosvesszőt használunk. Minden lábjegyzet ponttal végződik.

2. A hivatkozott szöveg címe

Ha önálló kötetről van szó, ennek a címét dőlt betűvel szedjük. Ha a hivatkozott cikk tanulmánykötetben vagy folyóiratban jelent meg, ez utóbbiak lesznek dőltbetűsek, míg a cikk címét nem kurziváljuk. Ha a tanulmánykötetből valamely cikkre hivatkozunk, akkor In:-t használunk.

Folyóiratcikkek esetén nem használunk „In”-t. A folyóirat dőlt betűvel szedett címét vessző, majd a megjelenés éve, a lapszám követi, végül az oldalszám.

A címről fent mondottak természetesen az alcímre is vonatkoznak. (Ezt pont választja el a főcímtől, hacsak a kötet kimondottan nem jelöli másként.) Ha a címet kérdőjel, felkiáltójel stb. zárja, pontra természetesen már nincs szükség.

3. A szöveg kiadási helye, terjedelme

A köteteknél először a kiadót, majd kettőspont után a kiadás helyét adjuk meg. A város nevét, vessző után, követi a kiadás éve, és pont után a hivatkozott oldal vagy oldalak. Az oldalszámok (és általában a számok) között hosszú kötőjelet használunk. Az oldalszámok csak önmagukban állnak, p., pp. vagy o. rövidítésekre nincs szükség, de a pontra az utolsó szám után igen. Minden címet pont zár le. Amikor több hivatkozás kerül egymás után ugyanabba a lábjegyzetbe, pont és pontosvessző választja el őket.

Minden város nevét olyan alakban közöljük, ahogy a hivatkozott szöveg nyelvéből adódik. Így például szerb nyelvű szöveg esetén Beograd-ot írunk, nem Belgrádot; ha Kolozsváron megjelent magyar szöveget hivatkozunk, természetesen Kolozsvárt írunk, de ha román, akkor Clujt, Cluj-Napocát. De kétnyelvű kiadás esetén már mindkét változat szerepelhet.

Budapest nevét nem rövidítjük Bp-vel. Magyarországi kiadványoknál a „Kiadó” szó elhagyható. (Tehát elegendő: Osiris, Balassi, Európa stb.) A kiadóként gyakran előforduló „University Press” UP-ként rövidítendő. Használható mégis a kiadó (Verlag stb.) szó, ha enélkül nem lenne értelme a kiadó nevének.

Kérjük, hogy a hivatkozott szöveg terjedelmét – akár kötetből, akár folyóiratból való – Szerzőink pontosan jelöljék meg az oldalszámok által. Lehetőség van arra is, hogy a szöveg teljes terjedelme mellett az ebből hivatkozott részt egyaránt feltüntessék. Pl.:

Walter, François: A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában. *Korall*, 11–12. (2003. május) 183–198, itt: 188–194.

4. Ismételt hivatkozás

Az egyszer már említett műre való ismételt hivatkozás a szerző vezetékneve és a kötet-, illetve tanulmány rövidített címének (de nem a bibliográfiai adatoknak) megismétlésével, majd vessző után az i. m. kifejezés által történik.

Néhány példa a fentiekre

Önálló kötet:

Burckhardt, Jacob: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Deutscher Taschenbuch Verlag: München, 1978.; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris: Budapest, 2000.

Ha olyan kötetre hivatkozunk, amelyet nem az eredeti nyelven, hanem fordításban olvastunk, lehetőség szerint adjuk meg zárójelben az eredetit. Ez a magyar fordításokra természetesen nem vonatkozik. Pl.: Thom, Françoise: *Limba de lemn*. Humanitas: București, 1993. (Eredetiben: *La langue de bois*. Juilliard: Paris, 1987.)

A 20–21. század során újra kiadott, újranymott, lefordított, klasszikusnak számító művek esetében lehetőség szerint tüntessük fel az első megjelenés bibliográfiai adatait, de legalább a címet és az évet. Pl.: Lukács, G.: *Lenin: A Study in the Unity of his Thought*. New Left Books: London, 1970. 2–3. – Lukács György *Lenin. Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* című művének (Bécs, 1924) újabb kiadása (Luchterhand: Neuwied – Berlin, 1967.) alapján készült angol fordítás.

Tanulmánykötetben megjelent cikk:

Sparks, Colin: Media theory after the fall of European communism. Why the old models from East and West won't do any more. In: Curran, James – Park, Myung-Jin (eds.): *De-Westernizing Media Studies*. Routledge: New York – London, 2000. 35–49.; Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2004. 7–27.; Szegedy-Maszák, Mihály: *Framing Texts as the Representation of National Character: From Enlightenment Universalism to Romantic Nationalism*. In: Ugyanó (ed.): *National heritage – National Canon*. Collegium Budapest: Budapest, 2001. 107–120.

Sorozatcím, ha van, a cím és alcím után, nem dőlt betűvel, zárójelben szerepel. Pl.: Őri Péter: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 75.) KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2003.

Folyóiratcikk:

Mivel a folyóiratok a legkülönbözőbb számozási módszereket használnak, célszerű ezekhez oly módon idomulni, hogy a lapszám az adott folyóirat számozási logikáján belül, egyértelműen visszakereshető legyen. A *Regio* nem kívánja a visszakereshetőséget azáltal nehezíteni, hogy minden folyóirat-hivatkozásra egyetlen stílust erőltes, de bizonyos típusokat az alábbi példák szerint mégis meghatározni igyekeznek. Olyan folyóiratban, ahol az éven belüli számozással adják meg a lapszámot, kötetszám, folyamatos számozás nélkül (ilyen pl. maga a *Regio* is). Pl.: Bottoni, Stefano: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952.) *Regio*, 2003. 3. 89–126.

Az év és a kötet, azon belül a szám megadásával megadott folyóiratcikk:

Boyle, M.: Building a communicative democracy: the birth and death of citizen politics in East-Germany. *Media, Culture and Society*, 1994, 16 (2). 183–215.

Kötetszámmal, folyamatos számozással és dátummal megadott folyóiratszám:

Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1998). *Replika*, 41–42. (2000. november) 165–194.; Virág Gábor: A kultúra anyagi alapja és lehetőségei a kishegyési kommunában. *Új Symposion*, 66 (1970. október 23.)

Csak dátummal (pl. év, évszak) való hivatkozás:

Said, Edward W.: Invention, Memory and Place. *Critical Inquiry*, Winter 2000. 175–192.; Magyarics Tamás: Nagy Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. II. rész. *Pro Minoritate*, 2002, ősz. 61–96.

Napilap, illetve a megjelenés napja szerint azonosítható folyóirat esetében:

Tolnai Ottó: Győztünk! *Napló*, 1990. december 12. 10.

SZÁMUNK SZERZŐI

BAKK MIKLÓS, politológus

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

ROGERS BRUBAKER, szociológus

University of California, Los Angeles

DEMETER ATTILA, filozófus

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

EPLÉNYI KATA, történész, PhD hallgató

ELTE, Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest

JANEK ISTVÁN, történész

MTA Történettudományi Intézet, Budapest

JÁROSI KATALIN, európai etnológus

PTE Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, Pécs

OLTI ÁGOSTON, történész, PhD hallgató

ELTE, Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest

IFJ. TORÓ TIBOR, szociológus

Közép-Európai Egyetem, Budapest

Kisebbségkutatás

TARTALOM

Pomogáts Béla: Szerkesztői előszó

A NYUGATI MAGYAR EMIGRÁCIÓ AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL
(1956–1958)

TANULMÁNYOK

Vámos Imre: Október huszonharmadika

Márai Sándor: Napló, 1956

Kiss Sándor: A forradalom okai

Borbándi Gyula: Forradalom vagy ellenforradalom?

Molnár József: Mese az ellenforradalomról

Borsody István: A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája

Cs. Szabó László: Írók a forradalomban

Kovács Imre: Megint megtaláltuk az utat

Cs. Szabó László: A húszévesek

Molnár József: A tizenhatévesek

Borsody István: Gondolatok a forradalom évfordulóján

ANKÉT

Magyarország jövője (Auer Pál, Fejtő Ferenc, Kéthly Anna, Kovács Imre, Borsody István, Fenyő Miksa)

DOKUMENTUMOK

Írók és művészek tiltakozása (Összeáll.: Vámos Imre)

Albert Camus: Követelésem az Egyesült Nemzetek Szövetségéhez

Salvador de Madariaga: Suez és Magyarország

A szellemi Európa és a magyar forradalom (Összeáll.: Borbándi Gyula)

A Nemzetközi PEN Club a magyar írókért (Összeáll.: Szabó Zoltán)

Hallgató Balázs: "Les Temps Modernes" és a magyar szabadságharc

FIGYELŐ

Kovács Imre: A forradalom és tanúi

Kovács Imre: Miért bukott el a forradalom?

BIBLIOGRÁFIA

A magyar forradalom bibliográfiája (Összeáll.: Bill Lomax)

UTÓSZÓ

Pomogáts Béla: A hűség könyvei

MŰHELY

Dobos Balázs: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiája

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Bressy, Bernard de: Európa határai (Kakasy Judit)

Kušić, Siniša: Délkelet-Európa gazdasági átalakítása a végbement kelet-közép-európai folyamatok viszonylatában (Komáromi Sándor)

Axt, Heinz Jürgen–Milošoski, Antonio–Schwarz, Oliver: A Nyugat-Balkán az EU-bővítés kérdőjeleivel – különös tekintettel Macedóniára (Komáromi Sándor)

Liégeois, Jean-Pierre: Romák Európa szívében (Kakasy Judit)

Schüler, Sonja: A bulgáriai romák helyzete a rendszerváltás után (Komáromi Sándor)

Guibernau, Montserrat: Nemzeti Identitás, decentralizáció és elszakadás Kanadában, Nagy-Britanniában és Spanyolországban (Bosznay Csaba)

Kumar, Krishan: Birodalom és angol nacionalizmus (Bosznay Csaba)

Peña, Guillermo de la: Egy új mexikói nacionalizmus? Belsőszülött jogok, alkotmányos reform és a multikulturalizmus egymással ellentétben álló jelentései (Bosznay Csaba)

Oliven, Ruben George: Nemzeti és regionális identitások Brazíliában: Rio Grande do Sul és egyedi vonásai (Bosznay Csaba)

Lašćenova, E. A.: „Orosz világ” Örményországban (Wernke Géza)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Wackwitz, Stephan: Julia Warhola és a világ legalsó szintjei (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Stergios, James: Nyelv és nacionalizmus Oroszországban (Bosznay Csaba)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Geană, Gheorghijă: Kárpáti népi búcsúk és a nemzeti öntudat eredete románok körében (Bosznay Csaba)

Obracht-Prondziński, Cezary: A kasub identitás helyzete a rendszerváltás után (Komáromi Sándor)

Mandaci, Nazif: Koszovói törökök és a kisebbség kultúrájának védelme helyi szinten (Bosznay Csaba)

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Mulaj, Klejda: Egy visszatérő tragédia: etnikai tisztogatás, mint az államépítés eszköze a jugoszláv többnemzetiségű környezetben (Bosznay Csaba)

KISEBBSÉGI JOG

Tóth, Judit: Rokon kisebbségek, rokon államok és a szomszédokkal folytatott politika a kibővített Európában (Bosznay Csaba)

Deets, Stephen: Alkotmányosság és identitás Kelet-Európában: filozófiai töredékek feltárása (Bosznay Csaba)

KISEBBSÉGI POLITIKA

Nootens, Geneviève: A liberális nacionalizmus és a szuverén terület fogalma (Bosznay Csaba)

Perry, Valery: A Dayton-i Egyezmény és az EBESZ misszió évtizede Bosznia-Hercegovinában: vélemények és kilátások

Rhodes, Aaron: Használni vagy ejteni – az EBESZ moszkvai mechanizmusa (Bosznay Csaba)

Biserko, Sonja: Koszovó jövőbeni státusa (Bosznay Csaba)

Schrämeyer, Klaus: A 2005-ös bolgár parlamenti választások és Ahmed Dogan török kisebbségi pártja (Komáromi Sándor)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Samsonowicz, Henryk: Történelem a mítoszokban (*Bosznay Csaba*)

Fundárková, Anna: A Pálffy Pál nádor és Lippay György esztergomi érsek között dúló ellentétekről (*Csiszár Éva*)

Hlavačka, Milan: A csehországi bürokratikus kommunikáció és az önkormányzatok nyelve 1792–1914 között (*Császári Éva*)

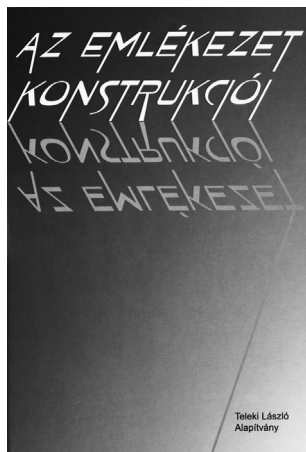
Busek, Erhard: A Balkán régen és ma – osztrák szemmel (*Komáromi Sándor*)

Swart, Erik: A „Landsknechtől a katonáig”: az alnémet gyalogos katonák az alföldeken a XVI. század második felében (*Bosznay Csaba*)

Wouters, Nico: A helyi kormányzat az 1940–1945-ös megszállás éveiben: Belgium, Hollandia és Franciaország modelljének összehasonlítása (*Bosznay Csaba*)

Adamovsky, Ezequiel: Euro-orientalizmus és Kelet-Európa koncepciójának megalkotása Franciaországban 1810–1880 között (*Bosznay Csaba*)

AZ EMLÉKEZET KONSTRUKCIÓI

Szerkesztette: *Czoch Gábor, Fedinec Csilla*
Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006.

TARTALOMJEGYZÉK

ELMÉLET, HISTORIOGRÁFIA, FOGALMAK

K. Horváth Zsolt: Az emlékezet terhe. Lehetőségből kötelesség, megismerésből elismerés?

Kovács Éva: A bárány, a bálna és a baba. A társadalmi emlékezet fatal errorjai

Romsics Gergely: Trianon a Házban. A Trianon-fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002)

Erdősi Péter: Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon

Kántor Zoltán: Nacionalizmus. Izmus?

AZ EMLÉKEZET SZÍNTEREI: POLITIKA, KULTÚRA, TUDOMÁNY

Lajtai L. László: Nemzeti történelem és oktatási breviárium találkozása.

Az iskolai történelemtankönyvek mint emlékezeti helyek a reformkori magyarországi iskolákban

Czoch Gábor: A reformkori polgárság történeti emlékezete a 19. század második felében

Albert Réka: Egy életre kelt nemzeti sztereotípa emlékezete

Viczián Zsófia: „Nemzettségünk eredete” – egy nemesi genealógia a 19. századból

Filep Tamás Gusztáv: A király meg a vezér. Legitimisták a jogfolytonosságról

TEREK AZ EMLÉKEZETBEN

Ablonczy Balázs: „A Klopacska hív”. Emlékezésformák Selmecbányára a két világháború között

Hámori Péter: Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján (Észak-Erdély 1940–1944-ben)

Hermann Gusztáv Mihály: A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”

Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944

Lagzi Gábor: A lengyel Keleti Végek – egy mítosz nyomában

CONTENTS

JUDIT TÓTH – ZOLTÁN KÁNTOR
Introduction

GEORGE SCHÖPFLIN
Nationhood, Modernity, Democracy

JUDIT TÓTH
Relations of Kin-state and Kin-minorities
in the Shadow of the Schengen Regime

CSILLA HATVANY
Legitimacy of Kin-State Politics: A Theo-
retical Approach

MYRA A. WATERBURY
Ideology, Organization, Opposition: How Domestic Political Strategy
Shapes Hungary's Ethnic Activism

ZOLTÁN KÁNTOR
The Recommendation on the Concept "Nation" of the PACE

BÉLA BARANYI
Short-term Impacts of Enlargement in the Romanian and Hungarian
Border Crossing

RUXANDRA TRANDAFOIU
The Geopolitics of Work Migrants: The Romanian Diaspora, Legal
Rights and Symbolic Geographies

LUCA VÁRADI
The Visa in Practice at the Serbian and at the Ukrainian borders

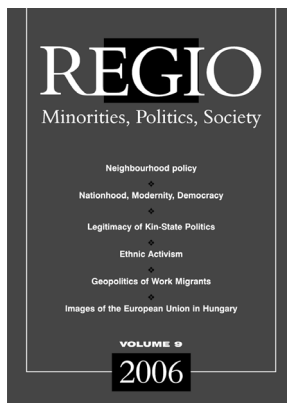
ÉVA KOVÁCS
On the Images of the European Union in Hungary

BARBARA BÓSZÉ
Security of Energy Supply in Hungary

REVIEWS

MEGAN FOREMAN
Reading sovereignty in a transnational era

GERGÓ PULAY
Migrant children in a "monocultural" country

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat.
Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külkereskedelmi
Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49. Lapexport.

ÁRA: 900 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3300 Ft
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők.)
Megjelenik: évente négyszer
ISSN 0865-557X

MEGRENDELEM

a REGIO – Kisebbség, Politika, Társadalom –
című negyedévenként megjelenő folyóirat

..... számait példányban

Előfizetési díj: 900 Ft/db
vagy 3300 Ft/egy évre, postaköltséggel együtt.

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a számokat hozzácsatolni. Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzendő).

Név

Pontos cím

.....

Dátum Aláírás

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5726, fax: 391-5759,
e-mail: zs.domok@tla.hu

REGIO

A review of studies on minorities, politics and society

Volume 17, 2006, No. 3

MINERVA

ROGERS BRUBAKER

- National Minorities, Nationalizing States and External National Homelands in the New Europe 3

MINORITIES AND POLITICS

ATTILA DEMETER

- Patriotism or Nationalism. The Nationality/Minority Problem in the Tradition of Hungarian Liberal Thinking and in Contemporary Anglo-Saxon Political Philosophy 31

MIKLÓS BAKK

- The Apories of a Deconstruction – Reflections on Rogers Brubaker 49

HUNGARIAN MINORITIES ABROAD

KATA EPLÉNYI

- Drawing Up the Balance: an Overview of the Projects on Székler Autonomy in Transylvania (2003–2006) 61

TIBOR TORÓ, JR.

- The Role of the “Minor” Hungarian Standing Conference 81

WORKSHOP

ISTVÁN JANEK

- Diplomatic Consultations Between Wartime Hungary and Slovakia During 1943 97

KATALIN JÁROSI

- Into Another World. Residential Tourism, Adventure and Welfare Migrants in Hungarian Villages 116